

J. Lokmer: *Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije...* Senj. zb. 42-43, 235-326 (2015-16.)

JURAJ LOKMER

**KATEDRALA UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE
MARIJE U SENJU I SENJSKI BISKUPI DO POČETKA
XVII. STOLJEĆA
(Prilog cjelovitoj povijesti grada Senja)**

Juraj Lokmer
HR 10000 Zagreb
juraj.lokmer@gmail.com

UDK: 726.6(497.5Senj)
262.12(497.5Senj)"16"
Pregledni rad
Ur.: 2015-12-21

Senj je biskupsko sjedište još iz vremena kasne antike, kada se početkom V. st. spominje prvi senjski biskup Laurencije. Prvi sigurni pisani izvor o senjskoj biskupiji je iz 1169. godine koji spominje senjskoga biskupa Mireja. Od tada pa sve do 1969. godine Senj je sjedište biskupa senjske, odnosno od sredine XVII. st. Senjske i Modruške biskupije. Današnja katedrala je obnovljeno zdanje nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu, a neki njezini dijelovi datiraju u srednji vijek (XIII. st.). Katedrala je proživljavala sudbinu grada. Njezina povijest je i povijest senjskih i kasnije senjskih i modruških iliti krbavskih biskupa. Tijekom XII. i XIII. st. Senjom upravljaju vitezovi – templari. Nakon što je grad 1239. godine uništen u velikome požaru i nakon odlaska templara iz Senja, na mjestu stare katedrale sv. Marije i možda templarske crkve sv. Jurja nastalih na antičkome sloju antičkih hramova (Magna Mater i drugi) i ranokršćanskoga oratorija, izgrađena je, vjerojatno za biskupa Filipa, jednobrodna romanička katedrala s profiliranim ciglenim pročeljem i uzdužnim brodom. To je biskup koji je 1248. godine dobio od pape povlasticu korištenja staroslavenskoga jezika i glagoljice u bogoslužju. Od 1271. godine Senjom upravljaju knezovi Krčki. Uz katedralu još od prije 1340. godine djeluje i Stolni kaptol koji od 1392. godine uz nastojanje biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibus carskom povlasticom postaje "locus credibilis". U Senju toga vremena uz katedralu i u drugim samostanima djeluju iluminatorske i prepisivačke radionice. Godine 1456. Tomas, arhiđakon senjski i kanonik stolne crkve ispisuju glagoljski misal (I. vrbinički), a 1494. godine senjski kanonik Blaž Baromić osniva tiskaru u kojoj senjski kanonici i nakon Blaževe smrti tiskaju knjige glagoljicom na crkvenoslavenskom i hrvatskome (čakavskome) jeziku za potrebe bogoslužja i dušobrižništva. Svih ovih

stoljeća katedrala bitno ne mijenja svoj izgled. Kralj Matijaš Korvin 1469. godine oduzima Frankapanima Senj i osniva Senjsku kapetaniju, začetak vojne tvorevine na tkivu Hrvatske u kojoj će stoljećima vladati vojni zakoni. Pred senjske zidine uskoro dolaze i osmanlijski osvajači. U grad stižu i brojni prognanici, prebjezi. Senj se pretvara u veliki vojni logor, gdje vladaju vojni zakoni. Senjski biskupi XVI. st. (Jožefić, Živković) odlučno brane ne samo pravice Crkve i kaptola što ih ugrožava vojna uprava, već i svoj grad od Turaka koji su često pod njegovim zidinama. Štoviše, senjski kanonici i uskoci, koji su nakon pada Klisa našli zaklon u Senju, predvođeni senjskim biskupom Antunom de Dominis (1596. godine) pokušavaju osloboditi Klis i Dalmaciju od Turaka, žrtvujući za to i svoj život. Senjski biskup Marko Antun de Dominis, teolog, znanstvenik-fizičar, političar (kasnije za Crkvu i heretik), ne razumije probleme svoje biskupije i Senja, njegovih stanovnika - uskoka i u politici zastupa interese političkih centara moći: Beča i Venecije. Podatci o katedrali iz toga vremena su kontradiktorni i govore da katedrala nije bitno izmijenjena ni nakon Tridentskoga sabora, da je trošna i održavana shodno prilikama u kojima se i Grad i Biskupija nalaze. Posebno se naglašava loša duhovna i pastoralna situacija u cijeloj Senjskoj koju su kao i Modrušku biskupiji najvećim dijelom zauzeli Turci, jer je to trajno bojište s malo stanovništva u malobrojnim utvrđenim naseljima i gradovima. Od sredine XVI. st. senjski biskupi upravljaju i Modruškom biskupijom. Početkom XVII. st., nakon preseljenja uskoka iz Senja, stvaraju se povoljniji uvjeti za crkveni život u Senju; ove dvije biskupije sada i pravno združene u osobi jednoga biskupa započinju novi život koji će dati nove plodove, posebno nakon oslobođenja Like od Turaka, a to će potrajati sve do pred kraj drugoga milenija.

Ključne riječi: Senjska katedrala, Senjska biskupija, senjski biskupi, Senj.

Uvod

Senj je stari hrvatski grad podno Velebita na kamenoj obali Jadranskoga mora. Arheološki tragovi i povijesno izvori svjedoče o kontinuitetu kulture življenja zavidne razine od pretpovijesti¹ do današnjih dana.² Senj je povijesno sjedište biskupa i dom popova – glagoljaša, luka trgovaca i pomoraca, grad prvih hrvatskih tiskara, gnijezdo neustraivih uskoka, grad književnika i prosvjetitelja, skromni životni koji i danas predstavlja važnu sponu sjevera i juga, primorja i kontinentalnoga dijela Hrvatske.³ To je grad stalnoga prožimanja povijesti i sadašnjosti, grad koji svoju budućnost već tisućljećima zagledava u zrcalu svoje i svoga naroda prošlosti. Uske, krivudave, kamenom popločane gradske ulice, umrežene i složene poput srednjovjekovnoga labirinta, vode do srca grada, do senjske stolne crkve. *U kamenu Senju*, kako pjeva

¹ M. GLAVIČIĆ, 1994, 21, 42.

² V. ROGIĆ, 1965, 8-11.

³ V. ROGIĆ, 1965, 19.

Silvije Strahimir Kranjčević, na *Cimiteru*,⁴ malom trgu nepravilna oblika, sasvim neočekivano gotovo svakoga, samo ne Senjane, iznenađuje neobično pročelje katedrale izgrađeno dijelom od svijetložute opeke. Katedrala je to biskupa senjskih, a od početka XVII. st. i biskupa ujedinjenih biskupija: Senjske i Modruške ili Krbavske. To je stoljećima katedrala biskupa - glagoljaša, koji su papinim dopuštenjem uživali povlasticu, pravu rijetkost u Katoličkoj crkvi, službeno rabili u bogoslužju staroslavenski jezik i glagoljicu od sredine XIII. pa sve do šezdesetih godina XX. st. Tu je stoljećima bila katedra jedinoga biskupa - glagoljaša u Katoličkoj crkvi, iako su brojni glagoljaši, svećenici i redovnici⁵ djelovali i u drugim biskupijama, ne samo na susjednim otocima Krku i Cresu već i na prostoru od Konavala⁶ i Kupreške visoravni⁷ preko Visokoga,⁸ Bihaća, Bužima i Kijevaca⁹ i Dalmatinske Zagore¹⁰ do Koparštine,¹¹ Trsta,¹² Gorice,¹³ Cividalea (Čedadada), Kranjske, Dolenjske¹⁴ i Gradišća u Austriji¹⁵ uvjereni da se služe pismom i jezikom našijenca, Dalmatinca, svetoga Jeronima. Otok Krk je nazvan *kolijevkom glagoljice*,¹⁶ a Senj *kolijevkom hrvatskoga tiskarstva*,¹⁷ prema djelatnosti čiji su plodovi nastali u sjeni senjske katedrale samozatajnim i ustrajnim radom učenih i svome pozivu u cjelokupnosti svoga bića predanih popova – glagoljaša, ponajprije senjskih kanonika, s odobrenjem i uz potporu senjskih biskupa. S pravom se može reći da je senjska katedrala prvostolnica hrvatskoga glagoljštva, crkva -

⁴ Od antike pa sve do sredine XIX. st. na mjestu i oko katedrale bilo je groblje, pa stoga se tako naziva i taj trg (A. GLAVIČIĆ, 1966, 411-412; 1992, 88; R. STARAC, 1999, 71-75, 84).

⁵ U starije vrijeme to su bili benediktinci (OSB), kasnije pavlini (OSPPE) i pogotovo franjevci-trećoredci (TOR).

⁶ M. PANTELIĆ, 1975, 32; N. KAPETANIĆ - M. ŽAGAR, 2001, 9-16

⁷ M. DŽAJA – K. DRAGANOVIĆ, 1994, 206-216; V. JAGUSTIN, 1997, 30-40; J. LOKMER, 2015, 125.

⁸ Biskupići-Muhašinovići kod Visokoga: Ploča Kulina bana. (B. FUČIĆ, 1982, 96)

⁹ B. FUČIĆ, 1982, 96, 112-113, 212.

¹⁰ V. KAPITANOVIĆ, 1999, 169-174.

¹¹ B. FUČIĆ 1982, 116-117, 152, 154, 182-186, 219, 287, 289-290, 293-294, 382-383.

¹² Kontovel, Trst (B. FUČIĆ, 1982, 216, 350), Zabršce-Dolina kod Trsta (V. ŠTEFANIĆ, 1970, 194-196).

¹³ Dornberk, Štanjel. (B. FUČIĆ, 1982, 128, 338.)

¹⁴ B. FUČIĆ, 1982, 6, 96, 111, 115, 125-128, 158, 242, 246, 249, 375, 390.

¹⁵ Klimpuški rukopisni fragment pisan glagoljskim kurzivom 1564. godine na listu latinskoga misala tiskanoga 1501. godine. (KLIMPUŠKI FRAGMENT, 2010; M. LONČARIĆ, 2011, 10.)

¹⁶ Vjekoslav Jagić: "*vagina rerum glagoliticarum*". (M. BOLONIĆ, 1980, V.)

¹⁷ M. BREYER, 1940, 53.

Sl. 1. Senj, Johann Weikhard Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Ljubljana 1689. (I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 2001, 2)

majka hrvatskoga staroslavenskoga bogoslužnoga jezika i glagoljice, što su ustrajno njegovali i mudro, ali i hrabro branili Stolni kaptol senjski, zborni kaptoli diljem Modruške biskupije te senjski i modruški biskupi.

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije poprima svoj današnji izgled tijekom poratnih godina sredine XX. st. (1946. i 1947. godine), te u kasnim četrdesetim i ranim pedesetim godinama temeljitom obnovom¹⁸ nakon razornoga bombardiranja grada u listopadu 1943. i veljači 1944. godine, kada je otprilike 80% grada srušeno.¹⁹ Tada je teško oštećena i katedrala,²⁰ najveće senjsko zdanje.²¹ Tom obnovom je arhitekt Harold Bilinić²² nastojao vratiti

¹⁸ A. PERC, 1951a, 66-68; 1953, 261; I. PERČIĆ, 1951, 190; V. KRAJAČ, 1956, 155-158; M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 293-303.

¹⁹ A. PERC, 1953, 261.

²⁰ V. ŽIVIĆ, 1944, 6; A. PERC, 1951a, 66; A. GLAVIČIĆ, 1983-1984, 347, 350; 1993, 238.

²¹ Katedrala je približno duga 40 m, a široka 20 m. (A. PERC, 1951a, 66.)

²² Harold Bilinić (1894-1984), arhitekt i projektant, bliski suradnik Ivana Meštrovića (mauzolej obitelji Račić u Cavtatu, mauzolej Meštrović u Otavicama, grob Neznanog junaka na

osnovnome dijelu katedrale izvorni, prvobitni, romanički oblik, sačuvati bogatstvo barokne dogradnje i otvoriti mogućnost implementacije suvremenih umjetničkih rješenja.²³ Katedrala je danas, kao i nekada, posvećena Majci Božjoj, Bogorodici, sv. Mariji, Blaženoj Djevici Mariji na nebo uznesenoj.²⁴ Ovaj spomenik milenijske starosti zaslužuje da ga se što bolje upozna, da se zna njegova povijest, sakralna i umjetnička vrijednost, jer je to dio velikoga i bogatoga mozaika senjske i hrvatske povijesne baštine, crkvenoga i narodnoga življenja na razmeđu kultura i civilizacija, vjera i ideologija. Senjska katedrala je svojevrstni kršćanski feniks, koji se uzdiže na svome zgarištu, ustajući iz pepela, zadržavajući kontinuitet sakralnosti svoje funkcije već više od petnaest vjekova.²⁵

U osvitu kršćanstva

Arheološki nalazi u neposrednoj blizini katedrale govore o kontinuitetu sakralne funkcije objekata na tom prostoru od antičke Senije, preko srednjovjekovnoga Senja (*Sennia*,²⁶ *Segnia*,²⁷ *Signia*,²⁸ *Segne*,²⁹ *Segna*,³⁰ *Scen i Sceny*,³¹ *Zennya i Scenia*³² i sl.) do Senja naših dana.³³ O tome govore i s istočne strane katedrale nađeni ostatci hrama, dijelovi natpisa i skulptura rimskoga božanstva Velike Majke bogova (*Magna Mater Deorum*) ili Kibe (Cybele),³⁴ kao i dijelovi kipa nepoznata božanstva datirana na kraj II. i početak III. stoljeća za kojega se pretpostavlja da predstavlja također božanstvo *Magna Mater*, ali sada u izričaju - liku sinkretički povezane Kibe, odnosno Magne

---

Avali u Beogradu, Meštrovićeva vila i Kaštelet u Splitu, Meštrovićeva kuća u Mletačkoj u Zagrebu, Dom umjetnosti u Zagrebu, tzv. "Damija", crkva u Biskupiji kod Knina, Njegošev mauzolej na Lovčenu), konzervator (Sv. Marko u Zagrebu, grad Trsat, katedrala u Senju, grad Kraljevica) i restaurator (gradska vijećnica u Šibeniku). Arhitektonski je riješio gradske trgove u Šibeniku i u Zadru. (T. PREMERL, 1983, 765-766.)

²³ I. PERČIĆ, 1951, 190; A. PERC, 1953, 261.

²⁴ B. FUČIĆ, 1979a, 162-167.

²⁵ V. ŽIVIĆ, 1944, 6.

²⁶ M. GLAVIČIĆ, 1994, 21, 42.

²⁷ CD, SUPPLEMENTA, II, 2002, 160-164.

²⁸ CD, X, 1911, 363-370.

²⁹ CD, XI, 1913, 148.

³⁰ CD, SUPPLEMENTA, I, 1998, 62.

³¹ CD, XI, 1913, 578; CD, SUPPLEMENTA, I, 1998, 42-44.

³² CD, XII, 1914, 558, 566, 569.

³³ M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 80, 87-88; N. CAMBI, 2013, 206.

³⁴ N. CAMBI, 1993, 34-41; 2013, 197-199; A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 70-72; M. GLAVIČIĆ, 1993/94, 63-67; 2013, 7-38; J. MEDINI, 1993, 3-7.

Mater s Dijanom,³⁵ čiji je hram bio negdje uz središte grada.³⁶ Iz jednoga natpisa u kamenu doznaje se da se je u antičkoj Seniji štovao i Liber (kasnije rimski Dionis), božanstvo prirode, a kasnije vina i vinove loze, koji je imao i svoj hram vjerojatno na području izvan grada³⁷ gdje su u to vrijeme bili vinogradi. U blizini katedrale na pročelju palače Vukasović pronađeni su i ulomci skulpture s natpisom egipatskoga božanstva Serapisa (Sarapisa).³⁸ U središtu grada, na forumu gdje je bio Kapitolij o čemu postoje indicije zasnovane na natpisima iz III. st.,³⁹ sigurno se nalazio kapitolijski hram posvećen Jupiteru, Junoni i Minervi, tj. održavao se je carski kult. Iz tih natpisa su poznata imena službenika toga kulta.⁴⁰

Kasnoantički mozaik ornamentalnih geometrijskih i stiliziranih vegetabilnih motiva izrađen od crno-bijelo-crvenih kamenčića s motivom Salamonova čvora, pronađen na trgu Cimiter pred ulazom u današnju katedralu, vjerojatno pripada ranokršćanskom sakralnom kompleksu s objektima većih dimenzija podignutim u blizini poganskoga hrama i svjedoči o postojanju organizirane kršćanske zajednice u Seniji na prijelazu V. u VI. st.⁴¹ To potvrđuju povijesno relevantni podatci o postojanju biskupije u Seniji toga vremena, koji spominju senjske biskupe, a time indirektno govore o postojanju senjske katedrale.⁴² Senjska biskupija, odnosno senjski biskup prvi put se spominju u poslanici pape Inocenta I. (402.- 417.), koji piše 414. godine senjskom biskupu Laurenciju⁴³ u svezi suzbijanja krivovjernog nauka

³⁵ I. DEGMEDŽIĆ, 1950-1951, 251-253; A. GLAVIČIĆ, 1967-1968, 22-24, 29-30; M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 90; 2013, 39-58; N. CAMBI, 2013, 202-203.

³⁶ A. GLAVIČIĆ, 1967-1968, 29-30; M. ZANINOVIĆ, 1981-1982, 43-44; M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 90; 1993/94, 65-67; 2013, 50-52.

³⁷ M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 90; 1993/94, 62-63; 1996, 29-32; 2002, 5-22; 2013, 59-80, 205; N. CAMBI, 2013, 205.

³⁸ J. BRUNŠMID, 1898, 173; A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 66-68; M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 90-91; 1993/94, 69-70; 2013, 205-206; N. CAMBI, 2013, 206.

³⁹ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 63-64; M. GLAVIČIĆ, 1993/94, 56-60.

⁴⁰ M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 88-89; 1994, 51-52.

⁴¹ R. STARAC, 1999, 81-84.

⁴² Gdje je sjedište biskupa tu je i katedrala. (V. KRALJIĆ, 1981.)

⁴³ Biskup Juraj Wolfgang (Vuk) Čolić svoj *Katalog senjskih biskupa* započinje s biskupom Laurencijem iz 414. godine. (G. W. CHIOLICH, 1747, 466-469.) Isto tako i D. Farlati. (D. FARLATI, 1769, 115-116.) Ivan Črnčić donosi isti podatak i dokazuje da se radi o senjskome biskupu, a ne biskupu Siene ili Segni-a u Italiji. Papa Inocent I. naziva senjskoga biskupa *Laurentio Episcopo Seniensi*. Črnčić tu svoju tvrdnju da se radi o senjskome biskupu navodi kao dokaz uz Farlatia (D. FARLATI, IV, 1769, 115-116) i Kandlera (rimski natpisi iz Senja s nazivljem za antičku Seniju). To prihvaćaju i drugi autori koje navodi Črnčić. (I. ČRNČIĆ, 1867, 31-32) Također, to isto drže i gotovo svi hrvatski autori koji su se bavili poviješću senjske

sirmijskog biskupa Fotina,⁴⁴ što se je tada širio Panonijom i Dalmacijom. Drugi spomen senjskog biskupa nalazi se u jednom primjerku zakonika⁴⁵ što ga je papa Hadrijan I. (772.- 795.) darovao Karlu Velikome. Tu papa spominje i senjskog biskupa Maksimina (*Maximinusa*) s pridjevkom senjski (*Seniensis*), sudionika crkvenoga sabora u Kalcedonu 451. godine.⁴⁶ Podatak o postojanju biskupije u antičkoj Seniji koja se je protezala i na područje otoka Krka početkom VI. st.⁴⁷ nalaze noviji autori u zaključcima akata Metropolitanskoga sabora u Saloni 530. godine, gdje senjsku biskupiju zastupa svećenik Vital.⁴⁸ Tri starokršćanska ulomka kasnoantičke ornamentalne kamene plastike datirana u V. ili VI. st. pronađena na mjestu nekadašnje stare senjske biskupske rezidencije s južne strane svetišta katedrale vjerojatno su pripadali oltarnoj pregradi ili sarkofagu neke važnije, tada poznatije crkvene ličnosti. Jedan ulomak je jednostavne profilacije s rustičnim prikazom golubice, na drugom je urezan križ i cvijet s pet latica u trostrukom krugu, a na trećem ulomku kao da je uklesana ptica.⁴⁹ Svi ti nalazi potvrđuju kontinuitet sakralne funkcije te lokacije. Ne zna se kako je izgledala ta kasnoantička katedrala, odnosno sklop katedrale i episkopalnog kompleksa, koji je nužno postojao uz katedralu. To se može samo naslućivati prema rasteru srednjovjekovne i današnje katedrale i zgrada namijenjenih za stanovanje svećenika, koji u pravilu slijedi u osnovnim crtama raster sakralnoga objekta, odnosno episkopalnoga kompleksa iz antičkih vremena.⁵⁰

biskupije. (M. SLADOVIĆ, 1856, 93-94; M. BOGOVIĆ, 1996, 305; 2001a, 22, 48; D. NEKIĆ, 1997, 32; M. BOGOVIĆ – D. NEKIĆ, 2010, 8) Stoga je žaliti što se ti podatci ne nalaze i u podacima o senjskoj biskupiji u službenim (elektroničkim) medijima, kao što su to stranice Gospičko-senjske biskupije ili Katoličke crkve.

⁴⁴ Fotin, biskup Sirmiuma, današnje Sremske Mitrovice (+376. godine) naučavao je heretički nauk adopcionizma, da je Krist samo čovjek u kojemu je djelovao Logos. Samo pokornošću Krist je zaslužio ime Bog, jer u Bogu je samo jedna osoba, a njezin neosobni razum naziva se Logos, a njegova neosobna sila naziva se Duh. (I. KARLIĆ, 2009, 162.) Ovaj nauk je zahvatio osobito istočni dio kršćanstva, posebno Ilirik.

⁴⁵ *Codex canonum ab Hadriano I Carolo regi donatus*. (I. ČRNČIĆ, 1867, 32-33)

⁴⁶ Na popisu biskupa iz Ilirika (*Provin. Illyrii*) nalazi se i *Maximinus SENIENSIS* za kojega Črnčić i drugi autori drže da je bio senjski biskup. (I. ČRNČIĆ, 1867, 32-33.) U kronotaksama biskupa biskupija u Sieni, Segniju i u Senigalliji ne postoji u V. stoljeću biskup toga imena.

⁴⁷ D. NEKIĆ, 1997, 32-34; A. ŠKEGRO, 2010, 255-256.

⁴⁸ A. ŠKEGRO, 2010, 196, 255-256.

⁴⁹ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 73-77; A. GLAVIČIĆ, 2002, 37-39.

⁵⁰ R. STARAC, 1999, 81-82.

Sl. 2. Senjska katedrala nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu, a prije obnove 1946. (A. PERC, 1951a, 66-68.)

Slojevi pepela, gareži, razbijene opeke i cijepovi nađeni u gotovo svim arheološkim sondama u Senju⁵¹ govore o teškom stradanju grada što se je vjerojatno dogodilo za provale Gota, tj. Huna, Alana krajem IV. st., kada je glavnina zapadnogotske vojske prošla preko Like, spustila se u Senji na more i nastavila dalje prema Tarsatici, Istri i gornjoj Italiji.⁵² Život se je u gradu ipak nastavio smanjenim intenzitetom. Nakon pada Zapadnog Rimskog carstva (476. godine) i prestanka vladavine Ostrogota Senia potpada pod bizantsku upravu. Antička Senia je na kraju potpuno porušena i spaljena oko 600. godine provalom Hrvata (Slavena) i Avara, u Istru i Dalmaciju. Tada je zasigurno stradala i njezina katedrala i episkopalni kompleks. Život u gradu je tada potpuno zamro,⁵³ a stanovnici Senije i mnogobrojni bjegunci iz panonskih gradova su noseći svoje najveće svetinje i vrijednosti, poput tjelesnih ostataka svetih mučenika, kao što je to bio slučaj na cijelom području rimske Panonije i Dalmacije, vjerojatno najprije privremeno, a potom i trajno izbjegli na susjedno otočje. Stanovnici Senije su, a s njima i brojni bjegunci iz širega gradskoga

⁵¹ M. GLAVIČIĆ, 1995, 5-14; R. STARAC, 1999, 79.

⁵² M. GLAVIČIĆ, 1994, 54-57; R. STARAC, 1999, 86.

⁵³ A. GLAVIČIĆ, 1965a, 235; M. GLAVIČIĆ, 1994, 56-57; R. STARAC, 1999, 86.

zaleđa izbjegli na obližnji otok Krk, gdje su se smjestili u već postojećim naseobinama⁵⁴ izgradivši tu svoj refugium – utočište i organizirali život na lokaciji koja se tek danas prepoznaje kao logična spona otoka s kopnom. Mnogi su zasigurno nastavili dalje prema gradu Krku i odatle preko grada Osora na Apeninski poluotok (Ravena i Rim),⁵⁵ a drugi su ostali tu na obali Krka nadajući se povratku u stari zavičaj.⁵⁶ Tu su na starome liburnskome naselju u Maloj Luci (Bosar), nedaleko od Baške, a nasuprot Senju izgradili, kako se može raspoznati po ostacima građevina, gradsko naselje i solidno utvrđenje za koje neki tvrde da je to prastara *Uri* – *Kuoryta* ili u novijem romaniziranome obliku *Corinthia*.⁵⁷ Slijedom starih zapisa i putopisnih izvješća⁵⁸ tu su u XX. st. na lokaciji Bosar rekognoscirane dvije bazilike većih dimenzija, a na prijevoju prema Veloj Luci i poveća kasnoantička utvrda.⁵⁹ Sve to upućuje na postojanje većeg, zrcalno antičkoj Senji smještenog naselja i strateški značajne utvrde (kastron) nastalih u kasnoj antici,⁶⁰ odnosno za vrijeme bizantske vladavine (VI.-VIII. st.) ovim područjem nakon Justinijanove rekonkviste (VI. st.),⁶¹ kada je življenje na istočnojadranskoj obali postalo otežano i opasno, a komunikacija je među preostalim naseljima, ostacima antičkoga svijeta na jadranskom obalnom pojasu poznatom pod nazivom *limes maritimus* s Jaderom (Zadrom),

⁵⁴ Korintija (M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 98; R. STARAC, 1999, 86), i današnja Baška i Jurandvor (R. STARAC, 1999, 86), gdje se nalaze na samoj obali ostatci – arheološki nalazi većega naselja s velikom crkvom bazilikalnoga oblika s raskošnim mozaicima. (Š. LJUBIĆ, 1884, 71-74; N. NOVAK, 2003; L. BEKIĆ – J. VIŠNJIĆ, 2009, 209-257.)

⁵⁵ Najvjerojatnije smjer je bio prema Raveni i Rimu, gdje se i danas čuvaju moći sv. Kvirina u crkvi Majke Božje u Trastevere (KVIRIN SISAČKI), a u kapeli sv. Venancija krstionice Lateranske bazilike nalaze se relikvije gotovo svih salonitanskih mučenika.

⁵⁶ M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 98; R. STARAC, 1999, 86.

⁵⁷ M. LOVRIĆ – H. MALINAR – M. RAC, 1999, 297, 303. Jesu li tamo našli zaklon i stanovnici naselja s velikom bazilikom i raskošnim mozaicima što se nalazi na samoj obali Bašćanskoga zaljeva, (Š. LJUBIĆ, 1884, 72-73; N. NOVAK, 2003; L. BEKIĆ – J. VIŠNJIĆ, 2009, 234-236) to se ne zna. Ne zna se ni to je li ovome naselju- gradini u Maloj Luci zaista ime Korinthium, odnosno je li pak to ime naselja na bašćanskoj obali, jer još uvijek nisu pronađeni arheološki nalazi koji bi to izričito potvrdili ili demantirali.

⁵⁸ Izvješće krčkoga biskupa Zuccheria iz XVIII. st. govori o nalazu ostataka antičke urbane cjeline u Maloj Luci, a Zuccheri je mislio da je otkrio ostatke antičkoga grada Fulfinuma. (A. FORTIS, 1774/1984, 283-284.)

⁵⁹ I. GOLDSTEIN, 1992, 52-53.

⁶⁰ R. STARAC, 1999, 85.

⁶¹ Ž. TOMIČIĆ, 1988 (1989), 34-36. Pregledom lokaliteta utvrđeni su tragovi proizvodnje (talionice) stakla i predmeta od željeza, a ostatci kamenja vulkanskoga podrijetla, porfira, bijeloga i prokoneškoga mramora govore o važnosti toga naselja i njegovoj funkciji (B. ŠILJEG, 2009, 84-86.).

Salonom, Konstantinopolom (Bizantom), Ravenom i Akvilejom bila moguća jedino morem.⁶²

Može se pretpostaviti da su među izbjeglim stanovnicima Senije vjerojatno bili i njihovi svećenici s biskupom na čelu, kojemu je ta crkva bazilikalnoga oblika i s baptisterijem u Maloj Luci mogla biti katedralom. Pretpostaviti je da je starosjedilačko romanizirano stanovništvo Senije izbjeglo na otok Krk postupno nastojalo, posebno putem sačuvane crkvene organizacije, utjecati na život u svom starom zavičaju kojega u kolektivnom pamćenju nije nikada napustilo. Štoviše, tamo se je moglo povremeno vraćati iz stalnoga utočišta – refugiuma na obali susjednoga otoka na kojemu se već dobro izmiješalo s na otok doseljenim Hrvatima, koji su prije toga došli i u Seniju. Vjerojatno im ovaj refugium na Krku nije ipak, usprkos znatnoj sigurnosti, pružao svu onu udobnost i druge mogućnosti življenja, posebno privređivanja, kakve su imali u staroj Seniji. I kada je opasnost minula i uspostavila se politička i vojna sigurnost, sada pod bizantskim, a kasnije pod franačkim i hrvatskim gospodstvom, izbjegli stanovnici Senije, odnosno njihovi potomci vraćaju se u Seniju, koja postupno oživljava u gospodarskome, urbanome i crkvenome pogledu zahvaljujući svome geografskome položaju, prometnoj, posebno lučkoj funkciji i funkciji stjecišta putova prema Vinodolu i unutrašnjosti (Gacka, Bužani) s kojom je Senia bila jače povezana teritorijalnom pripadnošću župi plemena Gadčana.⁶³

Juraj Belić aliter Ligatić⁶⁴ je autor rukopisa *Catalogus Episcoporum Segniensium, Corbaviensium, Modrusiensium, atque Ottočiensium ...*,⁶⁵ koji se danas nalazi u Biskupskom arhivu u Senju⁶⁶ kao djelo nepoznata autora, jer mu nedostaje naslovna stranica. Taj popis, katalog senjskih biskupa započinje sa 743. godinom i biskupom Ivanom navodeći da je izvor toga podatka Caesar

⁶² I. GOLDSTEIN, 1992, 29-33; Ž. TOMIČIĆ, 1993, 91-93; Z. KARAČ, 1995, 289-293.

⁶³ A. GLAVIČIĆ, 1965a, 254-255.

⁶⁴ J. BRATULIĆ, 1983, 615-616; Ž. HOLJEVAC, 2010, 189-193.

⁶⁵ Puni naslov djela je: *CATALOGUS EPISCOPORUM SEGIENSII, CORBAVIENSII, MODRUSIENSII, atque Ottočiensii, cum multis aliis partium harum notitiis, et scitu dignis memoris, ordine digestus, a Georgio Bellich aliter Ligatich, Emerito Parocho Briniensi, pluribus annis collectus et conscriptus*. Ovaj rukopis spominje Kukuljević u svojim Putnim uspomnama iz 1856. godine (I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 2001, 14-15), a V. Kraljić taj rukpis navodi jednom pod nazivom *Catalogus Episcoporum Segniensium* kao rad nepoznatoga autora, (V. KRALJIĆ, 1971, 287-288), a u popisu knjiga Biskupijskoga arhiva pod rednim brojem 23 kao *Povijest biskupije senjske i modruške (manjka početak) od nepoznatoga autora* (V. KRALJIĆ, 1971, 290).

⁶⁶ Jedan primjerak tog rukopisa nalazi se i u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga (Sign.: 18 st. Br.: 4171).

Baronius.⁶⁷ Istina, u tom se Baronijevu tekstu među sudionicima rimske sinode koja se je održala 743. godine pod predsjedanjem pape Zaharija (741.-752.) spominje i biskup *Joannes Segnensi*.⁶⁸ Međutim, iz cjelokupnoga teksta i popisa sudionika sinode⁶⁹ može se sasvim pouzdano zaključiti da se tu radi o *Joannesu* (721.-745.), biskupu biskupije u gradu Segni u pokrajini Lacio,⁷⁰ nedaleko od Rima, a ne o biskupu Ivanu iz Senije u Iliriku, kako to donosi Juraj Belić Ligatić.

Na pragu drugoga tisućljeća

Iako se *Senia* spominje u nekim izvorima,⁷¹ o gradu nema pisanih podataka sve do početka, a o senjskoj biskupiji sve do kraja XII. st., pa se s pravom drži da se Senj za vrijeme bizantske (VI.-VIII. st.), a potom franačke vlasti (VIII.-IX. st.) i hrvatske države (IX.-XII. st.) razvija kao naselje – grad na rubu države s vlastitom samoupravom što odgovara njegovoj prometnoj i trgovačkoj funkciji pomorskoga grada i luke na najkraćoj vezi i spoju unutrašnjosti s morem.

Ulomak pletera iz senjske Plave vile, koji je u novije vrijeme tamo donijet iz grada, dio je inventara neke raskošnije ukrašene crkve, pa možda i stare senjske crkve ili pak katedrale biskupa Mireja, odnosno njegovih prethodnika. To je dio neke veće i dulje kamene grede na kojoj se između dvije horizontalne rubne letvice isprepliću dvije jednoprute učvorene kružnice pojednostavljene lozice. U jednoj kružnici je ptica golubica s čvrstim kljunom, a u drugoj kružnici je mitska životinja - grifon s jakim nogama, uzdignutim krilima i kitnjastim repom. Ovaj ulomak, koji ima najviše sličnosti s nekoliko pleternih spomenika iz Osora, datiran je u XI. st. i izraz je novoga vremena, pojave nadolazeće romanike.⁷² Senjska ploča s glagoljskim natpisom:

⁶⁷ Cesare Baronius (1538-1607), kardinal i crkveni povjesničar, autor *Annales Ecclesiastici*, kapitalnoga i nezaobilaznoga djela iz povijesti Katoličke crkve. (<http://www.newadvent.org/cathen/02304b.htm>)

⁶⁸ C. Baronius: *Annales: Ecclesiastici*: T.g.H. cod. Fol 114. lit.C &34. (V. KRALJIĆ, 1971, 288.)

⁶⁹ C. BARONIUS, Tomus XII, 1867, 487.

⁷⁰ To je redu šesti biskup te antičke biskupije. (http://www.diocesivellettrisegni.it/show_page.asp?idpage=2)

⁷¹ Tako Anonim iz Ravene spominje Seniju u svojoj *Kozmografiji* (VIII. st.) i Gvidon u *Geografiji* (X. st.), što je prema mišljenju M. Glavičića vjerojatno odraz starije tradicije, a ne stvarnoga stanja i važnosti grada Senije. (M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 99.)

⁷² A. GLAVIČIĆ, 2002, 39-41; 2003, 25-26.

"V IME OTCA I SINA I SVETOGA DUHA"⁷³

i ornamentom – lozicom sličnoj onoj na Bašćanskoj ploči,⁷⁴ čiji je nastanak datiran na početak XII. st.,⁷⁵ poklapa se s prvim spomenom grada Senja nakon antike, kada 1116. godine Sergije, knez Krajine⁷⁶, predvodi u ime ugarskoga i hrvatskoga kralja Kolomana ratno brodovlje Krčana i Senjana u neuspjelome vojnome pohodu na grad Rab, kojega je godinu dana prije osvojila Mletačka Republika.⁷⁷ Ta ploča, poput starijih glagoljskih spomenika: Krčkog natpisa,⁷⁸ Valunske⁷⁹ i Bašćanske ploče, govori ne samo o povezanosti posebno otoka Krka i Senja u administrativnome i vojnome pogledu, već i o kontinuitetu života i kršćanstva, ukorijenjenosti glagoljice u Senju i na kvarnerskim otocima (Krk, Cres) kao logičnoj posljedici dovršenoga procesa naseljavanja Hrvata, koji su već u VII. stoljeću došli na istočnu obalu Jadrana, a u Senji se možda prvi put susreli s morem i nastavili prodirati starom antičkom cestom⁸⁰ prema Vinodolu, Istri, Akvileji, te na otoke Krk, Cres, Lošinj i Rab. Jurisdikcija krčkoga biskupa do XII. st. na području Vinodola, Senja i senjskoga zaleđa: Gacke i Bužana je nedovoljno jasna, nedovoljno istražena i u potpunosti je nerazjašnjena zbog nedostataka relevantnih podataka. Pretpostavit je da je to u početku vjerojatno bila jurisdikcija senjskog biskupa smještenog u refugiumu na otoku Krku koji je pripadao njegovoj biskupiji što je sasvim logično s obzirom na činjenicu da je antičko (rimsko) stanovništvo Senije, a s njima i senjski biskup, kao najveći, a možda i jedini autoritet u tada potpuno kršćanskome gradu, izbjeglo na otok Krk i tamo se dolaskom Hrvata postupno s njima stopilo. Velika je vjerojatnost da se je dogodilo da je senjski biskup, sada nastanjen na otoku Krku, i dalje u tim turbulentnim vremenima pastoralno skrbio nad rijetko naseljenim područjem kopnenoga dijela senjske biskupije,⁸¹ a

⁷³ B. FUČIĆ, 1973, 122; 1982, 315; 1982, 19.

⁷⁴ B. FUČIĆ, 1982, 44-60; 1982, 15-19.

⁷⁵ A. GLAVIČIĆ, 1965b, 316-318; 1999, 89-114; 2002, 41-43; B. FUČIĆ, 1973, 121-124; 1982, 315-316.

⁷⁶ *Krajina* je pogranična vojno-upravna jedinica *marcha*, koja je zapremala čitavo kopno i zaleđe Hrvatskog primorja te otoke nasuprot kopnu. To je zapravo Liburnija franačkih anala iz početka IX. st. (L. MARGETIĆ, 1997, 52-57.)

⁷⁷ 1116. godine nakon neuspjeloga vojnoga pohoda sklopljen je mir i Veneciji su pripali otoci Krk, Rab, Cres i Lošinj. Meranija (istarska Liburnija) je pripala njemačkome caru Henriku V., a Senj s okolicom i Vinodol su ostali u vlasti ugarsko – hrvatskoga kralja. (D. FARLATI, V, 1775, 234, 235; M. BARADA, 1952, 14; A. GLAVIČIĆ, 1965a, 255.)

⁷⁸ B. FUČIĆ, 1982, 223-224.

⁷⁹ B. FUČIĆ, 1982, 354-355.

⁸⁰ V. GLAVAŠ, 2010, 12-13.

⁸¹ F. RAČKI, 1894, 44; N. KLAJČ, 1965, 270-272; A. ŠKEGRO, 2010, 255-256.

što je s obzirom na dugotrajne ratne okolnosti i nesigurnost življenja na kopnenom dijelu logično i praktično pastoralno rješenje.⁸² Prema nekim povijesno upitnim dokumentima može se zaključiti da je tek formiranjem bizantske teme Dalmacije došlo do formiranja krčke biskupije⁸³ koja je izrasla iz egzodusa senjskoga klera na otok Krk i koja je zadržala i dalje jurisdikciju nad kopnenim dijelom nekadašnje senjske biskupije. Stoga se senjski biskup i ne spominje na pokrajinskim crkvenim saborima (sinodama) u razdoblju od 532. do 1169. godine, kako to donosi i Toma Arhiđakon splitski.⁸⁴

I dok je bizantsko i franačko gospodstvo trajalo, Senia je grad na periferiji države, a to se je nastavilo i kada je sjeverno primorje pripojeno hrvatskome kraljevstvu. Tada su se u gradu koji se je obnavljao postupno stvarali preduvjeti da bi grad mogao postati sjedište biskupa, postojati biskupija, što je bio zahtjev pastoralnih potreba i oživljavanje tradicije. To je postalo posebno aktualno nakon 1154. godine kada je osnovana zadarska metropolija pod čiju je jurisdikciju potpao krčki biskup kao mletački podanik, tj. kada se je senjsko područje u odnosu na krčkoga biskupa i njegovu biskupiju našlo u drugoj državi. Tada su stečeni i politički uvjeti da se ograniči jurisdikcija krčkoga biskupa na senjskome području,⁸⁵ a važnu ulogu je odigrala i činjenica da je u zaleđu Senije i u njezinoj blizini bilo veliko, plodno i kada su minule ratne opasnosti i dobro napučenno područje (Vinodol, Gacka, Lika) o kojem je trebalo voditi računa i u pastoralnome pogledu. Tek političkim povezivanjem Hrvatske s Ugarskom izborom mađarskih kraljeva iz roda Arpadova za nasljedne vladare u Hrvatskoj, a time i premještanjem državnoga središta nove državne zajednice dublje u Panoniju (Stolni Biograd, Budim) i uz potporu ugarsko – hrvatskih kraljeva uspostavljanjem novog crkvenog ustroja⁸⁶ jačaju neki centri u Panoniji,⁸⁷ a Senj dobiva sve veće značenje, jer najbrži i

⁸² To mišljenje zastupa i Miroslav Glavičić. (M. GLAVIČIĆ, 1992/93, 98) Kasnija povijest senjske biskupije to će i potvrditi, posebno u XVII. st. kada su zbog pastoralnih i drugih razloga združene u osobi senjskoga biskupa Senjska i Modruška biskupija. Iako je to bilo pravno određeno uvijek je postojalo ne samo teritorijalno razgraničenje već i pravne nedoumice, nesporazumi o čemu je sačuvano dosta dokumentacije.

⁸³ A. ŠKEGRO, 2010, 255-256.

⁸⁴ I. ČRNČIĆ, 1867, 34; F. RAČKI, 1894, 44.

⁸⁵ To se je dogodilo nakon 1154. godine kada je Krk potpao pod mletačku vrhovnu vlast, a Krčka biskupija došla pod te godine novouspostavljenu Zadarsku nadbiskupiju i metropoliju, odnosno 1155. godine pod jurisdikciju patrijarha u Gradu (Akvileja). (CD, II, 1904, 76-80; D. NEKIĆ, 1997, 34-36; Z. STRIKA, 2003, 37.)

⁸⁶ CD, II, 1904, 96-97; D. NEKIĆ, 1997, 35.

⁸⁷ Zagrebačka biskupija je uspostavljena na području antičke Sisačke biskupije, i to između 1087. i 1090. ili oko 1094. godine i bila je u sastavu Ostrogoške metropolije, a od 1180. godine u sastavu Kaločke gdje je ostala sve do 1852. godine. Originalna povelja kralja Ladislava nije

najkraći prilaz moru glasovitom cestom *Via excercitialis* iz Panonske nizine završava u Senju.⁸⁸ Senj je prema putopisnom svjedočanstvu, zapravo opisu zemljovida maurskoga liječnika i geografa Abu Abdullah Muhamed al-Idrisi-a s dvora normanskoga kralja Rogera II.,⁸⁹ koji je 1153. godine na putu za Zadar zastao u Senju, lijep i vrlo bogat grad, čiji su stanovnici Slaveni i imaju na moru veći broj brodova.⁹⁰ To je sigurno grad koji je tada ispunjavao sve uvjete da bude biskupsko sjedište, a što se je zasnivalo i na jakom povijesnome sjećanju, tradiciji mjesne Crkve. U Senju je već početkom druge polovice XII. st., kako to misle neki autori, sjedište biskupa,⁹¹ tj. vjerojatno nakon 1154. godine. Međutim, prvi sasvim pouzdani spomen obnovljene senjske biskupije, odnosno prvi spomen njezina biskupa nalazi se u dokumentima nešto kasnijega vremena. U pismu pape Aleksandra III. senjskom biskupu Mireju iz godine 1169. godine papa upućuje biskupa Mireja, koji se je htio izdvojiti iz splitske⁹² i podložiti se bližoj zadarskoj metropoliji,⁹³ na vjernost splitskom nadbiskupu poput svojih prethodnika.⁹⁴ Ti njegovi prethodnici mogli su biti i biskupi Laurencije i Maximinus Seniensis iz V. st., a možda i neki do sada historiografiji nepoznati Mirejevi neposredni prethodnici.⁹⁵ Biskup Mirej se spominje još 1179. godine u

---

sačuvana, već to potvrđuje Felicijanova isprava iz 1134. godine, najstariji pisani spomenik o Zagrebačkoj biskupiji. To je isprava koja kaže da je kralj Ladislav utemeljio Zagrebačku biskupiju. (CD, I, 1967, 202-203; T. RAUKAR, 1995, 91.)

⁸⁸ P. TIJAN, 1940, 13.

⁸⁹ Idrisi je proputovao uglavnom obalom Istre, Hrvatskim primorjem, Dalmacijom i u svom putopisnom djelu pod nazivom *Nuzhat al-Muštak fi ihtirak al-afak* (Zabava za onoga, komu je drago po svijetu putovati) ili *Rogerova knjiga* opisuje obalno protezanje *Bilad Garuasiah* - od Bakra preko Senja, Nina, Zadra, Biograda, Šibenika, Trogira, Splita, Stona do Dubrovnika i Kotora. (S. LJUBIĆ, 1887, 231-236; L. GLESINGER, 1967-1968, 246; M. KOZLIČIĆ, 1995, 19-22; K. KUŽIĆ, 2003, 89.)

⁹⁰ S. LJUBIĆ, 1887, 236.

⁹¹ S. KOVAČIĆ, 1988, 21; D. NEKIĆ, 1997, 35.

⁹² Senjska biskupija je od svoga osnutka do 1640. godine, što se može slijediti po dokumentima – uz manje iznimke – stvarno i djelotvorno sufraganska biskupija Splitske metropolije, a formalno ne opozvano kanonski, sve do 1703., odnosno do 1788. godine. (M. PELOZA, 1973-1975, 227.)

⁹³ CD II, 1904, 121-122; Z. STRIKA, 2003, 37.

⁹⁴ D. FARLATI, IV, 1769, 118; I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, CD, II, 1875, 84; D. NEKIĆ, 1997, 35.

⁹⁵ I Manojlo Sladović misli da *predecessores* u tekstu znači da je i prije Mireja na senjskoj biskupskoj stolici bilo biskupa i da je biskupija starija od 1169. godine. (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 93-94.), što je moglo i biti ako je biskupija obnovljena nakon što je 1154. godine krčka biskupija došla pod zadarsku metropoliju. (D. NEKIĆ, 1997, 35.) Ali to bi mogli biti i svi oni biskupi (Laurencije, Maximin iz V. st.) koji su upravljali tom biskupijom, pa i krčki biskupi, koji su vjerojatno od kraja VI. do sredine XII. st. upravljali ovom biskupijom.

dva dokumenta⁹⁶ i 1185. godine kao *Mireuo signiensi episcopo* u naredbama i zaključcima crkvenoga sabora (sinode) u Splitu kada su određene granice biskupije i sjedište biskupa u Senju.⁹⁷ I biskup Mirej i njegovi prethodnici imali su svoju katedralu u Senju, a to znači da je već prije postojala crkva, ili je tada sagrađena katedrala u Senju, vjerojatno na mjestu gdje je postojao kontinuitet sakralnih građevina – crkve i episkopalnoga kompleksa iz antičkih vremena prve crkvene zajednice. Kako je ta katedrala izgledala nastoje odrediti neki autori koji pokušavaju dati dimenzije i govore o tlocrtnome izgledu te prvobitne katedralne crkve, po njihovu mišljenju zapravo župne crkve s produljenim svetištem i tome svetištu dograđenom sakristijom za što ne navode nikakve arheološke dokaze ili povijesne dokumente.⁹⁸

Krajem XI. st., tj. za vrijeme I. križarskog pohoda koji je započeo 1096. godine skupine brojne europske sirotinje i južnofrancuski vitezovi – križari prolaze i hrvatskim krajevima. Europljani su većinom krenuli potaknuti vjerom i željom za oslobođenjem Svete Zemlje, neki pak željni avantura, a drugi tjerani očajem života u tadašnjoj Europi, nadajući se boljem životu u bogatstvu Istoka, raskoši Carigrada i gradova Male Azije i Sirije. Križarske vojske praćene brojnim hodočasnicima predvođene tuluškim grofom Rajmundom IV. i biskupom Adhemarom, prema zapisu Raimonda od Aguilersa, dolaze starom rimskom cestom do Senja, a potom nastavljaju lakše prohodnim ličkim predjelima i dalmatinskim zaleđem do granica Duklje i tako dalje prema Istoku.⁹⁹ Zbog teške prohodnosti terena, klimatskih uvjeta, općeg izbjegavanja kontakata lokalnog stanovništva i napada toga stanovništva na odvojene hodočasničke kolone¹⁰⁰ najveći dio križara u kasnijim pohodima odlazi morskim putem, koristeći usluge prijevoza venecijanskim brodovima. A za plaću prijevoza 1202. godine križari osvajaju i pljačkaju hrvatski, kršćanski Zadar. Križari, iako ih papa prekora i traži da poprave štetu i namjerava i njih¹⁰¹ i Mlečane kazniti zbog osvajanja Zadra,¹⁰² osvajaju 1204. godine

⁹⁶ D. FARLATI, III, 1765, 203, IV, 1769, 119; I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, CD, II, 1875, 111-112; CD, II, 1904, 162-163.

⁹⁷ CD, II, 1904, 192-194. Međutim, Pavao Vitezović navodi: *Vumerl je.... Mirej, fžvetoga fitka chlovek, Biskup fzenyfski* (P. R. VITEZOVIĆ, 1774, 87.), što očito ne odgovara podacima iz drugih povijesnih dokumenata. Na tom istom saboru (sinodi) osnovana je i biskupija sa sjedištem u Krbavi, današnjoj Udbini. (D. FARLATI, III, 1765, 213-214; I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, CD, II, 1875, 130-132.)

⁹⁸ M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 274-275.

⁹⁹ A. GLAVIČIĆ, 2002, 34; K. KUŽIĆ, 2003, 24-25.

¹⁰⁰ L. DOBRONIĆ, 1984, 21-22; K. KUŽIĆ, 2003, 26.

¹⁰¹ CD, III, 1905, 20-22; 27-28.

¹⁰² CD, III, 39-40, 60-62.

Carigrad, ruše bizantsko (istočno rimsko) carstvo i uspostavljaju Latinsko carstvo (1204.-1261.). Time se stvaraju uvjeti razvoja novoga duhovnoga ozračja u Europi, posebno u Crkvi, što će se odraziti i na senjske prilike.¹⁰³ Prema jednoj ispravi kralja Bele III. iz 1183. godine¹⁰⁴ Senjom toga vremena upravljaju templari, vitezovi i redovnici nastali u I. križarskome ratu,¹⁰⁵ kojima je splitski nadbiskup Petar VI. (1161.-1165.) podupirući politiku i težnje pape Aleksandra III., a poradi pokretanja križarskih vojni, dao na području Senja, koji je bio važna strateška pozicija, crkvu sv. Jurja,¹⁰⁶ sveca – viteza¹⁰⁷ posebno čašćenoga u tom vojničkome redu. Kralj Andrija II. daje 1219. godine templarima ne samo Bužane i Gacku već i svekoliku kraljevsku zaštitu.¹⁰⁸ Iako je papa Lucije III. (1181.-1185.) potvrdio templarima 1184. godine darovnicu

¹⁰³ M. BOGOVIĆ, 1998a, 62-69.

¹⁰⁴ CD, II, 1904, 191.

¹⁰⁵ L. DOBRONIĆ, 1984, 15-17.

¹⁰⁶ CD, III, 1905, 85-86.

¹⁰⁷ Sv. Juraj, (lat. *Georgius*, grč.: *Geórgios*) rođen u kršćanskoj obitelji u palestinskom Lod-u, visoki rimski vojni časnik na Dioklecijanovu dvoru. Kada je Dioklecijan počeo s progonom kršćana u vojnim redovima, Juraj se je javno izjasnio kršćaninom i umro mučeničkom smrću. Kult ovoga sveca je najprije bio vezan za Palestinu, Malu Aziju i Egipat. Još prije XII. st. njegovo štovanje je prošireno u srednjoj Europi, a posebno se proširuje križarskim ratovima kada sv. Juraj postaje ideal – prototip kršćanskoga viteza, borca protiv poganstva i od tada ga mnogi europski gradovi (Barcelona, Genova, Ferrara, Freiburg, Lod, Lviv, Ljubljana, Moskva, Pomorje), kasnije i drugi (Rio de Janeiro), pa tako i u Hrvatskoj: Boljun, Brseč, Hreljin, Lovran, Piran, Rovinj, Senj, Trsat i dr. uzimaju za svoga zaštitnika. I mnoge europske pokrajine (Aragon, Katalonija, Ligurija) i države (Armenija, Bugarska, Engleska, Etiopija, Grčka, Gruzija, Indija, Irak, Izrael, Litva, Portugal, Rumunjska, Rusija, Srbija, Ukrajina,) imaju ovoga sveca za svoga zaštitnika. Sv. Juraj je zaštitnik u kužnim bolestima, u pogibeljima na moru, u ratu, pred sudom, u svim životnim opasnostima. Zaštitnik je ratara, pastira, zemlje, usjeva, zelenila i stoke, konja, posebno kod slavenskih naroda. Također je zaštitnik križara, vitezova, vojnika i svih obrta koji su u svezi s ratovanjem. I islamski tekstovi poznaju Jurja kao sveca – mučenika i borca protiv poganstva. U bizantskoj ikonografiji to je ili mladi golobradi ratnik s mačem, ili kopljem i palmom u ruci, ili mladić odjeven u dvorskoj ili liturgijskoj nošnji s križem u ruci (vjerovjesnik). Iako je na Zapadu prihvaćena bizantska ikonografija od XII. st., to je mladi, bezbradi vitez na konju sa štitom (križ na štitu) u ruci koji kopljem ubija zmaja. U Hrvatskoj često je prikazan sa zelenilom u ruci (Zeleni Juraj). Sv. Juraj je jedan od 14 svetih pomoćnika u nevoljama, kod oboljenja domaćih životinja od kuge. (B. FUČIĆ, 1979c, 308-310.) Danas se lik sv. Jurja nalazi u Senju jedino kao reljef u drvu na pjevalištu crkve Majke Božje na Artu. U gradu Senju ni na javnim prostorima, a ni u katedrali nema lika sv. Jurja, zaštitnika grada i Senjske biskupije. Nažalost, sv. Juraj nije ni službeni suzaštitnik novoformirane Gospičko-senjske biskupije, što bi bilo logično te duhovno svakako opravdano i potrebno s obzirom da je nova biskupija formirana na području stare senjske biskupije, i da je njezina pravna i duhovna nasljednica. To začuđuje još i više ako se zna da je tome suprotna praksa kod mnogih hrvatskih biskupija.

¹⁰⁸ CD, III, 1905, 174-175, 255-256; L. DOBRONIĆ, 1984, 29, 64-65; A. GLAVIČIĆ, 2002, 36.

kralja Bele III. (1172.-1196.)¹⁰⁹, senjski biskup i senjski građani su time trajno nezadovoljni.¹¹⁰ Bogati, moćni, dobro organizirani i vojno jaki templari, koji su Senj dobili još za biskupa Mireja, trajno su u sukobu ne samo sa senjskim biskupom koji nastoji u svojem sjedištu izbjeći njihovu svjetovnu vlast već i sa senjskom općinom nad kojom nemaju vlast i koja teži što većoj samostalnosti,¹¹¹ posebno radi ubiranja pristojbi na rastuću trgovinu kroz senjsku luku u kojoj je mnoštvo trgovaca, Rabljana,¹¹² Dubrovčana,¹¹³ Mlečana koji u Senju uživaju posebnu zaštitu.¹¹⁴

Tih je godina *M(agister) Iacobus* nešto značajno učinio – 1134., vjerojatnije 1184. godine – oko gradnje zvonika, dogradnje ili uređenja pročelja neke crkve u gradu o čemu je govorio stari natpis u kamenu koji je postojao sve do kraja XIX. st.¹¹⁵ Može se pretpostaviti da je magister Jakov bio majstor – graditelj, koji je završio gradnju možda zvonika ili značajniji popravak, dogradnju katedrale za vrijeme biskupa Mireja.¹¹⁶ Poznato je da je to vrijeme velikih gradnji na senjskome području kada je tijekom XI. i XII. st. u Senju i senjskoj okolini, kako to navode gotovo svi istraživači senjske povijesti, sagrađeno više benediktinskih samostana s crkvama.¹¹⁷ Stoga je sasvim

¹⁰⁹ I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 875, 132-133.

¹¹⁰ M. BOGOVIĆ, 1998a, 71-73.

¹¹¹ M. BOGOVIĆ, 1998a, 71.

¹¹² U proljeće 1205. godine ugovarale su senjska i rapska općina o međusobnoj trgovini. Dok su obiteljska i osobna imena predstavnika grada Raba uglavnom romanska, predstavnici grada Senja koje predvode *Raduch* satnik i dva gradska suca *Prodancius* i *Stepanec* imaju samo hrvatska osobna imena: *Radonja*, *Videc*, *Družec*, *Gojan*, *Brajan*, *Tolidruž*, *Budić* i dr. (CD, III, 1905, 48-49; CD SUPPLEMENTA, I, 1998, 61-63.; B. KRMPOTIĆ, 1980, 311.), Taj ugovor iz 1205. godine iste strane obnavljaju 1234. godine. Uz predstavnike senjske općine tu je i predstavnik templara: *Radoslav domus Templi de Segna qui dicitur Pristé* (CD, III, 1905, 420.).

¹¹³ CD, V, 1907, 66-67; L. DOBRONIĆ, 2003, 196-197.

¹¹⁴ CD, IV, 1906, 350-352.

¹¹⁵ Tekst ovoga kamenog natpisa koji se je nalazio u ogradnome zidu kraj katedrale je zabilježen u dvije varijante. Jedan glasi: *M.C.XXXIII. HOC OPUS FECIT M. IACOBUS / IM.... VP.... DAIRO* (I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1891, 235.), što je u prijevodu: 1134. godine ovo je načinio M. Jakov/ IM ... VP.... DAIRO (prev. J.L.), a drugi: *D.C.L. / XXX. III / I. HOC OPU / S. FACIT M./ IACOBUS IM / VR.... BAIRO*. i odnosi se na 1184. godinu (I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1891, 237.). Neki autori u ovome M. Jakovu vide prvog poznatog senjskoga meštra, majstora graditelja i klesara (I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1858 (1860), 446; L. ČORALIĆ, 1994, 63.; A. GLAVIČIĆ, 2002, 36.).

¹¹⁶ Mile Bogović i Blaženka Ljubović to sugeriraju ne navodeći povijesni izvor (M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 274-275.).

¹¹⁷ U to vrijeme su građene sljedeće crkve i samostani: Sv. Jurja u Senju (templari), Sv. Križa u Senjskoj Dragi (cisterciti), Sv. Jurja Lisačkog u Svetom Jurju kod Senja (benediktici), Sv. Dujma nad Senjom (benediktici). (A. GLAVIČIĆ, 2002, 36; I. OSTOJIĆ, 1964, 206-211.)

izvjesno da je i ulomak Senjske ploče dio i svjedok te velike graditeljske aktivnosti, a može se samo pretpostaviti da je ta ploča možda i dio kamenoga namještaja katedrale biskupa Mireja, odnosno njegova neposredna prethodnika.

Grad stradava u velikom požaru 1239. godine, koji je nastao kao posljedica templarskoga obračuna s nepokornom gradskom općinom. Templari silom osvajaju grad, ruše gradske zidine, plijene robu Senjanima i stranim trgovcima koji su im do tada često odbijali plaćati dužna podavanja.¹¹⁸ Templari su time osigurali svoj monopol u trgovini raznom robom koju su organizirali u suradnji sa cistercitskom opatijom u Topuskome preko njihove kuće i svoga skladišta – fondika u Senju.¹¹⁹ Nekoliko godina potom, tj. 1242. godine Senj opsjedaju Tataři, u kojem boravi bježeći prema Splitu, a preko Krka kojim upravljaju knezovi krčki, ugarski i hrvatski kralj Bela IV. s obitelji i dvorom.¹²⁰ Na širem senjskome području i njegovom okruženju sve više jača utjecaj knezova Krčkih, koji još od 1193. godine kraljevom milošću posjeduju u zaleđu Senja župu Modruš s nasljednim pravom,¹²¹ a u najbližem senjskome susjedstvu još od prije 1225. godine i župu Vinodol.¹²² Sve lošije prilike u templarskome redu, pad ugleda templara nakon promjene papinske politike u svezi s križarskim ratovima, a posebno nakon pretrpljenog teškog poraza kršćanske vojske kod Gaze (Akon) 1244. godine poradi templarske nerazboritosti,¹²³ rađanjem novoga duhovnoga ozračja u Crkvi nastankom novih redova (franjevci i dominikanci), kao i bitno izmijenjenim odnosom ugarsko - hrvatskih kraljeva prema templarima koji se, izgleda, prema kralju u ratu s Tatarima nisu ponijeli baš viteški,¹²⁴ natjeralo je templare da prihvate kraljevu ponudu. Tako templari prije 1269. godine napuštaju Senj i Gacku, odnosno znajući da su nepoželjni Senjanima i senjskoj općini i da im njihovi susjedi knezovi Krčki i knezovi Babonići¹²⁵ na širem području Gacke nisu prijateljski raspoloženi, prihvaćaju nagodbu s kraljem i mijenjaju Senj i Gacku za Dubicu i Dubičku županiju.¹²⁶

¹¹⁸ L. MARGETIĆ, 1980, 39; B. KRMPOTIĆ, 1980, 311; T. MATIĆ, 2009, 384-385.

¹¹⁹ CD, IV, 1906, 109-110; L. DOBRONIĆ, 2003, 193-194.

¹²⁰ I senjski templari kao i benediktinci iz opatije sv. Jurja pobjegli su pred Tatarima na otok Krk, a senjsko područje su Tataři jako opustošili. (M. BOGOVIĆ, 1998a, 75-76.)

¹²¹ I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1875, 169-170; V. KLAJČ, 1901, 86-87; M. BOLONIĆ, 1973, 220.

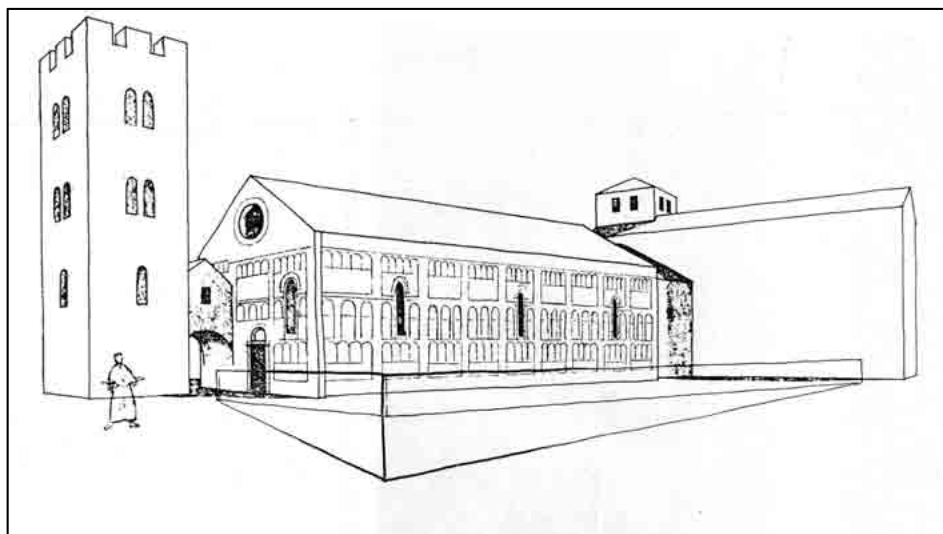
¹²² V. KLAJČ, 1901, 90; M. BOLONIĆ, 1973, 220-221.

¹²³ M. BOGOVIĆ, 1998a, 76.

¹²⁴ L. MARGETIĆ, 1992, 14.

¹²⁵ CD, IV, 1906, 181-182; M. BOGOVIĆ, 1998a, 76.

¹²⁶ CD, V, 1907, 510-511; V. KLAJČ, 1901, 108-110; L. DOBRONIĆ, 1984, 71; L. DOBRONIĆ, 2003, 197-198.

Sl. 3. Pretpostavljeni perspektivni izgled katedrale i zvonika od XIII. do XVII. st.
(M. VILIČIĆ, 1967-1968, 85, Sl. 25)

Senjski biskupi su glagoljaši

U velikom požaru što je zadesio Senj 1239. godine¹²⁷ vjerojatno je oštećena ili pak u potpunosti stradala senjska katedrala sv. Marije, dok je ostala netaknuta templarska crkva sv. Jurja, koja je bila na brdu ponad Senja i gdje je pred tom *templarskom crkvom u Senju* 17. lipnja 1233. godine održano sudište.¹²⁸ Ostatak te stare katedrale mogao bi biti kameni dio pročelja današnje

¹²⁷ CD, IV, 1906, 351; M. VILIČIĆ, 1971, 66.

¹²⁸ *Actum Signie coram Templi ecclesia* (CD, III, 1905, 460; M. BOGOVIĆ, 1998a, 85.). Neki autori tvrde da je ta senjska templarska crkva pred kojom se je održalo sudište zapravo crkva sv. Jurja na brdu (*Brdo sv. Jurja*) iznad Senja, na mjestu gdje se danas nalazi tvrđava Nehaj. (M. BOGOVIĆ, 1992, 27-28.). Ta lokacija crkve toga titulara je sasvim logična s obzirom na činjenicu da su crkve posvećene svecima – ratnicima (sv. Juraj, sv. Mihovil) u pravilu na uzvisinama. Poznato je da u Senju toga vremena postoji crkva sv. Jurja de Casteluz, a to bi mogla upravo biti ta na strateškome brdu ponad Senja (danas tvrđava Nehaj), gdje je vjerojatno ranije bio smješten i kasnobizantski kaštel s crkvicom sv. Jurja koja je bila u posjedu templara. (M. BOGOVIĆ, 1998a, 82-84.), ili je to možda templarska crkva u gradskom kaštelu ili kod njega, ako su templari uopće stanovali u gradu (M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 276.). Bogović se kasnije priklanja mišljenju mnogih autora da je templarska crkva sv. Jurja ipak bila u neposrednoj blizini katedrale, odnosno da je nakon požara i odlaska templara ta crkva pretvorena u katedralu sv. Marije. (M. BOGOVIĆ, 1998a, 85.). U najnovije vrijeme vraća se opet na svoje staro stajalište o templarskoj crkvi sv. Jurja na brdu Trbušnjaku ponad Senja. (M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 274-276.). Toga dana je prema izvorima prvi poznati senjski notar Šimun

katedrale, koji je sigurno stariji od njezina ciglenoga dijela. Za stari zvonik na kojem je prema tradiciji bila ploča s oznakom 1000. godine, a koji je stajao pred katedralom sve do pred kraj XIX. st., Frančišković misli da to nije zvonik iz najstarijega razdoblja, odnosno da je kao neukusna građevina, sagrađen kasnije i da je tijekom XVI. st. služio kao toranj – kula za promatranje.¹²⁹ Taj zvonik je u potpunosti pregrađen i popravljan 1826. godine kada je dobio i novi izgled (lukovicu na vrhu), a potpuno je porušen je 1900. godine.¹³⁰ Prema Vitezoviću *Sztoľne Czirkve Szenyfszke Turen, aliti Zvonik szada je zidan 1000. godine*,¹³¹ a to isto donosi i Sladović kada kaže da *Nurak ili zvonik nosi broj 1000*.¹³² Kukuljević u svojim *Putnim uspomenama* iz 1856. godine tvrdi da je *zvonik stolne crkve iz XII. vieka*,¹³³ dok u svojim *Fotografskim slikama* iz 1870. godine kaže da je zvonik uz crkvu sagrađen u XI. st.¹³⁴ Istina, Kukuljević je vidio na tom zvoniku samo ploču iz 1826. godine, ali ne i onu s oznakom gradnje iz 1000. godine, iako su narodna predaja i neki autori taj zvonik datirali u 1000. godinu, u doba hrvatskoga kralja Držislava.¹³⁵ Autori koji su se u prošlom stoljeću bavili arhitekturom i poviješću senjske katedrale pitaju se ne odnosi li se ta informacija možda na zvonik koji je pripadao najstarijem razdoblju, počecima nastanka današnje katedrale,¹³⁶ ili pak templarskoj crkvi

(*Ego Simon sacri palatii notarius*) na molbu Ivana *de Chici* iz Zadra sastavio ispravu koja govori o nekakvom njegovom opravdanju i to u nazočnosti senjskoga preceptora (poglavaru templara), senjskoga suca, zadarskoga *figažola* i drugih svjedoka. (CD, III, 1905, 459-460.) Od tada u Senju djeluje niz notara - mahom su to susjedni Krčani ili stranci: Romani, Talijani (CD, III, 1906, 354-355.) Kasnije djeluju i glagoljski notari, općinski notari, a notarske poslove obavlja od kraja XIV. st. i Senjski kaptol, odnosno senjski kanonici. (A. GULIN, 1988a, 31-38.)

¹²⁹ To se može indirektno zaključiti iz Frančiškovićeva opisa zvonika i opisa obrambene namjene kojoj je služio, posebno tijekom XVI. st. (J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 429-430; BISKUPSKI ORDINARIJAT, 1928, 368.)

¹³⁰ Biskup Ježić je iz temelja obnovio stari zvonik 1826. godine i dao mu izgled zvonika crkve. (M. VILIČIĆ, 1971, 98; M. BOGOVIĆ, 1995, 92.) To je obilježio i natpisom koji je vidio i zabilježio Ivan Kukuljević-Sakcinski. (I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1891a, 258.) Biskup Maurović je 1900. godine dao porušiti stari i nešto dalje dao sagraditi novi zvonik u neoklasicističkome stilu prema projektu arh. Josipa Vancaša koji je prije 1899. godine izradio projekte potpune i na sreću nikada ostvarene restauracije senjske katedrale. (P. TIJAN, 1940, 60; M. VILIČIĆ, 1971, 102.)

¹³¹ P. VITEZOVIĆ, 1744, 72.

¹³² Taj podatak donosi i Manojlo Sladović. (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 16.)

¹³³ I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1873, 24.; 2001, 25; J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 420-421; M. VILIČIĆ, 1967-1968, 56-57.

¹³⁴ I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1870.

¹³⁵ P. TIJAN, 1931, 28.

¹³⁶ M. VILIČIĆ, 1967-1968, 55-56; 1971, 97-98.

za koju su držali da je bila neposredno uz katedralu.¹³⁷ Međutim, poznato je da je uz katedralu postojao do četrdesetih godina XX. st. još jedan zvonik i da se je nalazio iza svetišta današnje katedrale, poslije uklopljen u staru biskupsku kuriju, odnosno kasniji župni dvor, što bi značilo da je katedrala imala dva zvonika. Frančišković drži, a dobro je poznavao tu građevinu, koju su stari Senjani u njegovo vrijeme zvali *turanj*, da je to s obzirom na tip gradnje taj stariji zvonik, a ne onaj pred katedralom te da potječe iz 1000. godine, tj. *iz dobe hrvatskoga kraljevstva da potomstvu priča slavu Senja*.¹³⁸ To bi mogao biti i zvonik koji je možda sagrađio u XII. st. *M(agister) Jakov* na koji se odnosi – može se pretpostaviti – i izgubljeni u kamenu zapis iz XII. stoljeća.¹³⁹ Nažalost, sklop zgrada stare biskupske kurije – župnoga dvora, koji se je nalazio iza katedrale, srušen je u bombardiranju grada u Drugom svjetskom ratu, a s njime je nestao i taj drugi zvonik. Frančiškovićevu pretpostavku da je onaj zvonik iza katedrale upravo zvonik iz 1000. godine potvrđuju i već navedeni autori koji su se bavili poviješću katedrale.¹⁴⁰

Nakon što je minula mongolska opasnost i nakon odlaska templara iz Senja, biskup i senjska općina proširuju, tj. grade novu i veću katedralu s novim zvonikom pred katedralom¹⁴¹ na mjestu ili na ostacima stare katedrale,¹⁴² koja je vjerojatno bila posvećena sv. Mariji,¹⁴³ dok sačuvani zvonik što je stajao iza svetišta današnje katedrale – ostaje još dugo u funkciji, tj. sve do kraja XVII. st. kada je u potpunosti ugrađen u biskupsku kuriju. Dvojnost titulara katedrale, koja je stoljećima prisutna, rezultat je tradicije štovanja sv. Jurja, gradskog zaštitnika, koji nije glavni i najstariji titular katedrale. To je izraženo, posebno nakon rušenja crkve sv. Jurja na Trbušnjaku i gradnje tvrđave na njezinu mjestu

¹³⁷ M. BOGOVIĆ, 1998a, 9.

¹³⁸ J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 420-422.

¹³⁹ Vidi bilješku br. 115.

¹⁴⁰ M. VILIČIĆ, 1967-1968, 55-56; 1971, 98; M. BOGOVIĆ, 1998a, 85.

¹⁴¹ Melita Viličić drži da je zvonik uz pročelje katedrale sagrađen istovremeno kada i katedrala. (M. VILIČIĆ, 1967-1969, 56; 1971, 98.)

¹⁴² Mile Bogović ostavlja mogućnost da je to mogao biti i zvonik starije templarske crkve koja je nakon požara 1239. godine obnovljena (M. BOGOVIĆ, 1998a, 9.), odnosno sagrađena nova jednobrodna romanička katedrala. Isto tako se može pretpostaviti da je taj stariji zvonik ostatak starije katedrale, koja je stradala u požaru 1239. godine i na čijem mjestu je sagrađena nova jednobrodna katedrala, odnosno dijelom sa starim zvonikom pregrađena u biskupsku kuriju. (M. BOGOVIĆ, 1998a, 85.) U najnovije vrijeme ovaj autor mijenja mišljenje. (M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 274-276.)

¹⁴³ Katedrala, tj. crkva sv. Marije u Senju prvi puta se spominje 1271. godine (CD, V, 597-598; M. VILIČIĆ, 1967-1968, 56; 1971, 98.). Iako se u tom dokumentu ne spominje izričito da je to katedrala, ipak nema sumnje da se radi o katedrali sv. Marije (M. BOGOVIĆ, 1988, 21.).

Sl. 4. Katedrala sv. Marije (detalj), Senj, Johann Weikhard Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Ljubljana, 1689. (I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 2001, 2)

sredinom XVI. st. Može se pretpostaviti da je ovdje došlo do svojevrsnoga sjedinjenja dvaju kultova: zaštitnika grada, tj. titulara crkve na brdu ponad Senja¹⁴⁴ i titulara stare katedrale u gradu, gdje je stariji titular središnjega i najstarijega gradskoga sakralnoga objekta prevladao.¹⁴⁵ Poznato je da se u katedrali već u XIV. st. trajno štovao sv. Juraj, gdje je imao i svoj oltar¹⁴⁶ a kraj katedrale je postojala crkva – kapela ovoga sveca, gradskoga zaštitnika do sredine XIX. st.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Crkva sv. Jurja postojala je na brdu ponad Senja prije dolaska templara u Senj, što govori da je sv. Juraj bio čašćen u Senju i prije dolaska templara. Možda je ovaj svetac već tada bio gradski zaštitnik ili je to postao za vrijeme templarske uprave grada (M. BOGOVIĆ, 1992, 32.). Čašćenja sv. Jurja kao zaštitnika grada Senja zadržalo se je do današnjih dana, ali nažalost u katedrali nema ni oltara ni lika toga sveca.

¹⁴⁵ M. BOGOVIĆ, 1998a, 85-86.

¹⁴⁶ CD, XVIII, 1990, 488-489. Glavni oltar katedrale iz XVIII./XIX. st. koji je oštećen u II. svjetskome ratu i srušen u poratnoj obnovi imao je uatici retabla reljef sv. Jurja, konjanika koji kopljem ubija zmaja. (P. TIJAN, 1940, 40.)

¹⁴⁷ Poznato je da su u Senju postojale dvije crkve sv. Jurja: manja crkvice iz XV./XVI. st. uz katedralu, a koja je porušena sredinom XIX. st., što je vidljivo i na prikazima grada Senja iz

Konzervatorskim radovima i obnovom katedrale iza Drugog svjetskog rata na vidjelo je izišlo romaničko, u slijepe arkade i prozore raščlanjeno, glaziranom ciglom građeno prednje pročelje s rozetom i krajnji dio uzdužnog bočnog pročelja. Na osnovi tih nalaza, rezultata daljnjih istraživanja, povijesnih vrela i dostupne dokumentacije Melita Viličić je načinila krajem šezdesetih godina XX. st. idealnu rekonstrukciju vanjskoga izgleda jednobrodne romaničke katedrale sa zvonikom i trgom, vjerojatno nastale sredinom ili krajem XIII. st.¹⁴⁸ Prema toj rekonstrukciji katedrala je bila jednobrodna romanička građevina s bogato raščlanjenim pročeljem i fasadom uzdužnoga broda. Na sredini gornjega dijela pročelja bio je okrugli prozor – rozeta.¹⁴⁹ Prema položaju rozete dade se zaključiti da je katedrala imala u to vrijeme vidljivu konstrukciju krovšta, a što je u duhu gradnje toga vremena. Pred istočnim dijelom pročelja uzdizao se je zvonik izgleda poput tvrđave – primjereno duhu vremena i čestim stradanjima grada – snažne mase, s kruništem od prsobrana, a u donjem dijelu je bio spojen s katedralom malim zatvorenim trijemom.¹⁵⁰ Prednje i dugo bočno pročelje katedrale bilo je jedno od najbogatije ukrašenih pročelja katedrala na hrvatskoj obali Jadrana,¹⁵¹

XVII. st. i crkva sv. Juraj de Casteluz, čiji se temelji nalaze u tvrđavi Nehaj. (M. BOGOVIĆ, 1998a, 86.), koja je vjerojatno bila zajedno s manjom tvrđavom (*Castelluz*) ostatak bizantskoga kastrona na što upućuje titular crkve: svetac – ratnik.

¹⁴⁸ M. VILIČIĆ, 1967-1969, 54-86; M. VILIČIĆ, 1971, 97-98.

¹⁴⁹ P. TIJAN, 1940, 40. Bombadiraњem u II. svjetskome ratu srušeno je pročelje katedrale do razine polovice otvora rozete, koja je u donjem dijelu sačuvala originalni okvir. (A. PERC, 1951a, 66.) U tom otvoru nije nađena kamena konstrukcija rozete, a može se pretpostaviti da je postojala, i to jedino po analogiji pročelja crkve sv. Franje. Ta kamena rozeta je vjerojatno u XVIII. st. za vrijeme Čolićeve obnove i proširenja katedrale uklonjena, njezin otvor je prezidan u četvrtasti prozor, kojemu su dodana još dva iste veličine sa svake strane po jedan. Nažalost, o rozeti i njezinoj rekonstrukciji nema detaljnih, opširnijih podataka kod onih koji su pratili obnovu katedrale 1946/47. godine. (V. KRAJAC, 1956, 157; M. VILIČIĆ, 1967-1968, 77-78; A. PERC, 1951a, 66; I. PERČIĆ, 1951, 190.) Krajem 2011. godine postavljen je u otvoru rozete vitraj kojega je izradio Studio Rogić iz Rijeke. Taj vitraj je koloristički neutralan, prilagođen boji pročelja katedrale i svojom kompozicijom staklenog mozaika pravilnih oblika i rasporeda daje obojenim svjetlom smirenu živost ozbiljoj unutrašnjosti katedrale. Konstrukcija prozora rozete koja nosi stakleni dio izrađena je u hrastovini, iako drvo nije uobičajeni materijal u toj funkciji i na mediteranskome području. Koliko je poznato nigdje nije zabilježena takva rozeta s drvenom konstrukcijom na nekoj sakralnoj građevini. Svojim oblikom ova drvena rozeta je nalik na rozete baroknih obrisa što odudara od romaničke vanjštine katedrale i djeluje stilski strano poput privremenoga rješenja.

¹⁵⁰ S tim oblikom zvonika poklapaju se i stihovi Frana Krsta Frankapana (†1671. godine), koji u svom *Gartlicu* veli za jednoga starca: *Pače imaš čelo plišivije/ Neg je turanj senjske biskupije.* (P. TIJAN, 1940, 59.)

¹⁵¹ A. PERC, 1951a, 67; M. VILIČIĆ, 1967-1968, 76-77.

urešeno usječenim lezenama povezanim u slijepe lukove, što je karakteristika toga vremena,¹⁵² i raščlanjeno romanički zaobljenim prozorima, čineći ritmom izmjene prozora i lezena harmonijski ujednačenu pozadinu jednostavne elegancije. Taj trg je bio pozornica mnogih važnih događanja u životu grada što je zabilježeno u mnogim dokumentima tijekom stoljeća. U novije vrijeme neki autori dopunjuju rekonstrukciju koju je načinila M. Viličić i dodaju katedrali produljeno i zaobljeno svetište, kao i zrcalno sakristiji smještenu pobočnu kapelu s oltarom Tri Kralja, tj. svojevrsni romanički križni brod.¹⁵³ Isti autori sugeriraju i postojanje biskupske grobnice – kripe ispod svetišta katedrale.¹⁵⁴ Ovom rekonstrukcijom stare senjske katedrale i prikupljenom dokumentacijom M. Viličić je potvrdila Kukuljevićevu približnu dataciju katedrale u XII. ili početak XIII. st.,¹⁵⁵ iako je Frančišković pokušao datirati katedralu nešto ranije, u XI. st. potkrjepljujući tu svoju tvrdnju činjenicom današnjega postojanja kaptolske i biskupske kripe ispod svetišta katedrale, vidjevši u tim kriptama daleko starije zdanje – ostatak podzemnoga prostora ranokršćanske ili ranoromaničke bazilike u kojemu je nad grobom mučenika bio oltar (*Confesio*).¹⁵⁶ Iako je sasvim sigurno da se na lokaciji katedrale radi o kontinuitetu kršćanskih sakralnih zdanja i funkcija od kasne antike do danas, tu Frančiškovićevu tvrdnju je ipak teško prihvatiti, jer taj prostor danas ničim ne odaje tu namjenu, a ne postoji niti bilo koji povijesni izvor ili podatak koji bi to potkrijepio ili dao naslutiti. Ipak, može se prihvatiti da Frančišković na neki način ima pravo kada tvrdi da je katedrala iz XI. st., a moglo bi se dodati da je i starija, jer je, a to je očito, nastala na mjestu njoj prethodne crkve, katedrale biskupa Mireja, odnosno Mirejevih prethodnika, pa i senjskih biskupa iz V. i početka VI. st., prateći smještaj, orijentaciju i nastavljajući funkciju tih zdanja. Možda bi arheološka sondiranja, posebno partera katedrale i njezina okoliša,

¹⁵² Lezene su dekorativni građevinski detalj i na pročelju rapske katedrale građene kvadrima bijeloga i crvenoga mramora, a posvećene 1177. godine. (OBNOVA)

¹⁵³ To sugeriraju Mile Bogović i Blaženka Ljubović (M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 278.) Ovdje valja primijetiti da na Valvazorovoj grafici iz kraja XVII. st. nije vidljiva ta kapela, a također su istraživanja prilikom obnove katedrale početkom pedesetih godina XX. st. pokazala da bočno pročelje katedrale završava kontraforima i uglom s usječenim lezenama i slijepim lukovima istoga oblika kao i na samom pročelju katedrale, što znači da u tome dijelu nije bilo u vrijeme biskupa Filipa, ili kasnije, dogradnje pobočne kapele zrcalno simetrične staroj sakristiji (M. VILIČIĆ, 1971, Sl.139 i 140; M. VILIČIĆ, 1967-1968, 56-61.) Stoga se sve te tvrdnje o dogradnjama mogu smatrati samo hipotezama, jer ih se mora, ili više ne može, dokazati arheološkim istraživanjima.

¹⁵⁴ M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 275, 277.

¹⁵⁵ J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 419.

¹⁵⁶ J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 419.

dala na to konačan odgovor. Senjska se katedrala, posebno svojim pročeljem izdvaja iz cjelokupne istočne jadranske tradicije time što je jedina građena opekom.¹⁵⁷ Pročelje je u obnovi nakon Drugog svjetskog rata sačuvana i restaurirana.¹⁵⁸ Može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da je opeka kojom je građena fasada u nedostatku kvalitetnoga kamena, dopremljena brodovima s istočne obale Apeninskoga poluotoka (Marche) s čijim je gradovima¹⁵⁹ Senj stoljećima održavao stalne, žive trgovačke i kulturne veze. Rustično obrađeni kameni romanički polukapiteli trijumfalnoga luka svetišta, također su danas vidljivi i dio su te romaničke jednobrodne katedrale, a stupovi koji nose te kapitele ostali su skriveni, tj. ugrađeni su u kamenom zidu svetišta i na njih se upire današnji šiljasti luk svetišta iznad kojega su nađeni ostatci polukružnoga, svakako starijeg luka, kako je to utvrđeno kod poslijeratne obnove katedrale.¹⁶⁰

Papa Inocent IV. posvećuje u Lionu 1247. godine Filipa za senjskoga biskupa. Čini se da je biskup Filip bio franjevac prema povjerenom mu franjevačkome zadatku¹⁶¹ i nedvojbeno je da nije bio pripadnik glagoljaškoga kruga,¹⁶² tj. dade se zaključiti da je bio osoba iz užega kruga papinih suradnika, papin poslanik¹⁶³ i misionar sudeći po nekim mu povjerenim diplomatskim polovima i misijama.¹⁶⁴ Dana 29. ožujka 1248. godine biskup Filip dobiva od pape Inocenta IV. pismom pisanim u Lionu dopuštenje uporabe glagoljice (i staroslavenskoga jezika) u bogoslužju, i to *u onim krajevima gdje već postoji spomenuti običaj*, naravno na području Senjske biskupije, ali i šire.¹⁶⁵ Od tada,

¹⁵⁷ A. PERC, 1951a, 66; OBNOVA

¹⁵⁸ A. PERC, 1951a, 66-68; V. KRAJAČ, 1956, 156; M. VILIČIĆ, 1967-1969, 72.

¹⁵⁹ Ankona – Jakin, Rimini, Pesaro, Fermo, Fano, Senigallia, Modena, Este i drugi. (M. VILIČIĆ, 1971, 103; E. LJUBOVIĆ, 2001, 52-60.)

¹⁶⁰ A. PERC, 1951a, 66; I. PERČIĆ, 1951, 190; V. KRAJAČ, 1956, 156.

¹⁶¹ M. BOGOVIĆ, 1998, 78.

¹⁶² Prema nekim podacima (*familiaris* sa senjskim kanonikom Šimunom zvanim Musca) iz pisma biskupa Filipa papi iz 1253. godine može se naslutiti da je Filip mogao biti vjerojatno iz Omišlja (Musca i castro de Muscla= Omišalj), ali i iz svih drugih dokumenata i okolnosti zaključiti je da nije izrastao iz glagoljaškoga kruga. (M. BOGOVIĆ, 1998a, 57) Ako je s Krka, onda je to sasvim razumljivo, jer je na Krku tada još uvijek jaka koncentracija romanskoga stanovništva s dugom tradicijom crkvene organizacije. Samo četiri godine kasnije (26. siječnja 1252.) i omišaljski benediktinci iz opatije sv. Nikole (de castro Muscla) dobivaju preko krčkoga biskupa papino odobrenje da se mogu u bogoslužju služiti staroslavenskim i glagoljicom. (CD, IV, 1906, 469.)

¹⁶³ M. BOGOVIĆ, 1998a, 60.

¹⁶⁴ CD, IV, 1906, 341-342; M. BOGOVIĆ, 1998a, 68.

¹⁶⁵ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 451; I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1891b, DXLIII; CD, IV, 1906, 343; M. BOGOVIĆ, 1998a, 56; M. GLAVIČIĆ, 2014, 161-171. U prijevodu Mile Bogovića tekst papina pisma u cjelosti glasi: *Predana nam tvoja molba sadržavala je da u*

kada je službeno odobrena praksa glagoljanja u ovoj katedrali, to se je održalo sve do sredine šezdesetih godina XX. st. Tim papinim pismom senjska je katedrala postala i službeno¹⁶⁶ prva i stoljećima je bila jedina katedrala¹⁶⁷ biskupa – glagoljaša u Katoličkoj crkvi. Staroslavenski jezik nije više bio samo bogoslužni jezik seoskih župa, ponekih redovničkih zajednica, već postaje jezik svečanoga biskupskoga bogoslužja. Time glagoljica i staroslavenski jezik postaju ravnopravni dio opće Crkve. To je temeljni kamen uzlaznoga razdoblja hrvatske glagoljske kulture XV. i XVI. st.¹⁶⁸ Možda je graditelj romaničke jednobrodne senjske katedrale upravo biskup Filip, jer je očito da je samo ličnost širokog duhovnog, intelektualnog i kulturnog horizonta i europske profilacije, osoba povjerenja papinskoga dvora i provoditelj papinske istočne politike, poglavito u Bosni gdje je tada prevladala Crkva bosanska i bosanska hereza,¹⁶⁹ a sve u funkciji misijskoga otvaranja Katoličke crkve prema istočnome kršćanstvu, mogao ostvariti ovaj opsežni graditeljski pothvat – gradnju novoga monumentalnoga sklopa katedrale i zvonika. Filip upravlja senjskom biskupijom više od tridesetak godina i spominje se u dokumentima onoga vremena kao utjecajna i ugledna crkvena i politička ličnost.¹⁷⁰

Slavoniji postoji posebno pismo kojim se kler te zemlje, tvrdeći da ga ima od sv. Jeronima, služi u slavljenju bogoslužja. Zbog toga da bi se s njime suobličio i prilagodio običaju zemlje u kojoj si biskup, ponizno si od nas zatražio dopuštenje da možeš bogoslužje slaviti prema rečenome pismu. Mi, dakle imajući na umu da je govor podložan stvari, a ne stvar govoru, podjeljujemo ti ovim pismom zatraženo dopuštenje, i to u onim krajevima gdje već postoji spomenuti običaj, s time da se različitošću pisma ne povrijedi smisao. Nikome dakle, itd. Našega dopuštenja, itd. Dano u Lyonu 29. ožujka 1248. pete godine (našeg pontifikata). (M. BOGOVIĆ, 1998, 56.)

¹⁶⁶ Očito je da je Filip, strogo poštivao crkvene zakone, tražio mogućnost legalizacije već stoljećima dobro uhodane prakse glagoljanja u senjskoj katedrali. (M. BOGOVIĆ, 1998b, 54-55.) Pa i imena svih senjskih biskupa od Mireja do Filipa, ukazuju na to da su to bili domaći sinovi, za koje se može pretpostaviti da su bili glagoljaši. (M. BOGOVIĆ, 2001a, 49, 52.)

¹⁶⁷ Nakon turskoga razaranja Krbave (Udbine) i Modruša senjska katedrala je jedina katedrala biskupa glagoljaša u Katoličkoj crkvi.

¹⁶⁸ M. BOGOVIĆ, 1998b, 61.

¹⁶⁹ F. ŠANJEK, 1975, 87-111, 121-188.

¹⁷⁰ Tako se u ispravi o rješenju spora između Dubrovčana i templara koju je sastavio senjski tabelion *Lanfrancus Munarolli de Vincentia* u Senju 13. svibnja 1247. godine spominje uz senjske sudce *Radoslava i Jakova* te kneza Krčkoga Fridrika i biskup senjski Filip (CD, V, 1908, 66-67.), a 14. lipnja 1248. godine je u Senju u nazočnosti biskupa Filipa sklopljen mir Senjana s Dubrovčanima, Krčanima, Rabljanima i Zadranima poznat pod imenom *Pax cum Senia*. Zapravo se radi o trgovačkome sporazumu (CD, IV, 1906, 354-355; B. KRMPOTIĆ, 1980, 313-315.) koji je sačuvan u Dubrovačkom arhivu (B. KRMPOTIĆ, 1980, 313), a sastavio ga je senjski notar *Prod*, đakon krčke Crkve. (CD, IV, 1906, 354-355; A. GULIN, 1988a, 31.)

Pax frankapana

Ubrzo nakon odlaska templara iz Senja knezovi Krčki nastoje se domoći Senja, želeći time zaokružiti svoj posjed u Vinodolu¹⁷¹ s onim u Modrušu. Imajući naklonost kralja Bele IV. koji im je zahvalan za pomoć¹⁷² pruženu pri obrani od Tatara¹⁷³, uspijevaju u tome i 20. lipnja 1271. godine senjski građani, vlastela, sudci i vijećnici jednodušno izabiru krčkoga, modruškoga i vinodolskoga kneza Vida IV. i njegove nasljednike za vječite potestate i upravitelje grada, i to *ante ecclesiam beate virginis Marie*.¹⁷⁴ To je prvi izravni spomen katedrale u povijesnim dokumentima. Taj izbor je iste godine potvrdio kralj Stjepan,¹⁷⁵ kao i kralj Ladislav IV. Kumanac (1272.-1290.), koji je 11. lipnja 1289. godine potvrdio knezovima Krčkim sva njihova dotadašnja prava i posjede kao i patronatsko pravo nad Krbavskom i Senjskom biskupijom.¹⁷⁶ Time su knezovi Krčki postali patroni svih crkava na teritoriju ovih biskupija,¹⁷⁷ pa tako i patroni senjske katedrale. Već 1290. godine knezovi Krčki šire svoje posjede i vlast na Gacku županiju, a od 1302. godine svome nazivu dodaju i titulu knezovi senjski.¹⁷⁸

Senj toga vremena je važna luka na sjevernom dijelu istočne jadranske obale i gospodarski najvažniji grad državine knezova Krčkih, a nalazi se na najkraćem i najbržem putu nazvanom od XIII. st. *via regis*, *via publica* ili *via magna*. To je prometnica, put što je vodio od Budima u Mađarskoj do Senja na moru, koji kontroliraju i čuvaju jake utvrde i straže (Brinje, Sv. Mikula na

¹⁷¹ To je prema Baradi zapravo šire područje poznato kao Krajina, a koja se je kao obrambeni sustav prostirala od Trsata do Senja, a obuhvaćala i otoke Krk, Cres, Lošinj. Taj sustav vinodolskih gradova je čuvao prometnu poveznicu Trsata i Senja kroz zaleđe jadranske obale. (G. RAVANČIĆ, 2011, 74, 78.)

¹⁷² Postoji darovnica iz 1260. godine kojom kralj Bela IV. daruje Fridriku i Bartolu, knezovima Krčkim, grad Senj, za koju je dokazano da je falsifikat. (CD, V, 1907, 177-178.)

¹⁷³ V. KLAJČ, 1901, 93-94.

¹⁷⁴ U prijevodu (prev. J.L.) to glasi: *pred crkvom blažene Marije Djevice* (CD, V, 1907, 597-598; V. KLAJČ, 1901, 110.; M. VILIČIĆ, 1967-1969, 56; M. BOLONIĆ, 1973, 223.). To znači da je već tada bilo izgrađeno romaničko zdanje senjske katedrale. Taj događaj je zabilježio senjski notar *Vicencije* pok. *Gerardija Aylyno*, notar svete krune rimskoga carstva i senjski *tabellion*. (CD, V, 1907, 598; A. GULIN, 1988a, 32.)

¹⁷⁵ CD, V, 1907, 612-613.

¹⁷⁶ Ladislav, kralj ugarski i hrvatski, potvrđuje knezovima krčkim sva prava i sve: ... *possessiones eorum, villas, predia, castella, nemora, terras, siluas, iura patronatus ecclesiarum de Corbouia et de Scenya*, ... (CD, VI, 1908, 653-654.), što u prijevodu glasi da im potvrđuje: ... *njihove posjede, sela, posjede, gradove, pašnjake, zemljišta, šume, patronatsko pravo u biskupijama krbavskoj i senjskoj*, ..." (M. BOLONIĆ, 1973, 223.)

¹⁷⁷ M. BOLONIĆ, 1973, 235.

¹⁷⁸ V. KLAJČ, 1901, 117-118.

Gvozdu, Tržan-Modruš, Tounj, Dubovac). Svojom trasom taj je put djelomično slijedio staru rimsku cestu, bio je loš i teško prohodan, a njime se roba prenosila na mulama i konjima, dok su putnici jahali.¹⁷⁹

I prije 1302. godine izgrađena je senjska gradska vijećnica i loža (*cancellaria, Campusium*)¹⁸⁰ na gradskome trgu (*in platea comunis*),¹⁸¹ koji ima funkciju tržnice¹⁸² blizu morskih i *Ruminjih vrata*¹⁸³ kroz koja grad komunicira s morem, a sve je to *ad portas pro tergouina*, tj. blizu vrata koja grad povezuju s kopnenim zaleđem.¹⁸⁴ Tu se je trgovalo, razmjenjivala roba pristigla karavanama iz unutrašnjosti i roba pristigla brodovima s obližnjih otoka, ali i iz udaljenih luka jugoistočne obale Jadrana i Apeninskoga poluotoka, jer je Senj bio jedina luka kraljevina Ugarske i Slavonije.¹⁸⁵ Kroz Senj XIV. st. prolaze i u njemu borave kraljevi i članovi njihovih obitelji,¹⁸⁶ kraljevski izaslanici,

¹⁷⁹ S. SAVITZ NOSSAN, 1970, 129.

¹⁸⁰ Senjani u dokumentu od 29. siječnja 1302. godine dozvolom Dujma, kneza Krčkoga, imenuju punomoćnike da im traže 6.000 libara u zajam i tom prilikom se je prema običaju na zvuk zvona sakupio savjet grada Senja *...super campusium...*, tj. u kampuziju (LISTINE, I, 1868, 198;) što govori da je već tada bio običaj da se gradsko vijeće okupi u gradskoj loži (M. VILIČIĆ, 1975, 13-14.) na gradskoj tržnici. Recentnim konzervatorsko-restauratorskim radovima došla je na vidjelo struktura zidova i materijali s kojima je vijećnica izgrađena. Glavni materijal je cigla, a načinom gradnje odaje da je ova građevina nastala na temeljima nekog starijeg zdanja. U prizemnome dijelu odaje romanički stil, a u gornjemu je već prijelaz u ranu gotiku, što ovo zdanje smješta najkasnije u sredinu XIII. st. (B. LJUBOVIĆ – D. MARTINOV, 2013, 252.), tj. u isto vrijeme kada je, kako se pretpostavlja, izgrađena i katedrala. Očito je da je naziv *campusium* latinskoga podrijetla i da je vezan uz pojam *campus*, što bi značilo polje, poljana, širina, kako je uobičajeni naziv za manje i urbanističko-građevinski nedefinirane trgove u Dalmaciji (od venec. *Campo*). Kampuzij bi značilo zgrada na poljani, trgu ili pak tržnici.

¹⁸¹ Kupoprodajni ugovor kojim *Benvenuto Venimben* prodaje pred svjedocima sucu *Jakobu Kuzminu* tri vinograda na otoku Krku sklopljen je 18. siječnja 1358. godine *in platea comunis* u Senju. (CD, XII, 1914, 649.)

¹⁸² Danas je to Frankopanski trg, u narodu poznat pod nazivom *Mala placa* za razliku od *Velike place* (Cilnica). I danas je na *Maloj placi* placa, što je u senjskome govoru naziv za gradsku tržnicu.

¹⁸³ Dana 23. maja 1378. godine Protiva, biskup senjski, uz privolu kaptola daruje *fratrum Predicatorum* (dominikancima) crkvu sv. Nikole izvan Senja na mjestu koje se naziva *in idiomate sclavico Rumegna vrata idem porta sancti Jeronimi* (u slavenskom - hrvatskom jeziku *Rumenja vrata* što znači vrata sv. Jeronima – prev.: J.L.) nazvana tako po crkvi sv. Jeronima, koja je tu u blizini stajala. (CD, XV, 1934, 365-366.)

¹⁸⁴ Ta su vrata kasnije nazvana Biskupska vrata, a danas se nazivaju *Mala vrata*. (M. VILIČIĆ, 1990, 210.)

¹⁸⁵ M. MAGDIĆ, 1877, 57; M. VILIČIĆ, 1971, 98.

¹⁸⁶ Tako kroz Senj putuje kralj Karlo Robert 1333. godine u Napulj, (V. KLAJČ, 1974, 66, 74.), moravski markgrof i kasnije češki kralj Karlo IV. 1337. godine za Akvileju (I. OSTOJIĆ, 1964, 227.), kraljica majka Ludovika Anžuvina 1343. godine (CD, XI, 1913, 61, V. KLAJČ, 1974, 110-111.), Ludovik Anžuvina, 1350. godine (V. KLAJČ, 1974, 123.). Godine 1366. Karlo

mletački i papinski poklisari,¹⁸⁷ kao i francuski vitezovi križari, saveznici Žigmunda (Sigismunda) Luksemburškog na putu za Budim, gdje se okupljala vojska za borbu protiv Turaka.¹⁸⁸ Uz Dubrovačku Republiku¹⁸⁹ svoj konzulat u Senju toga vremena imaju Mletačka Republika,¹⁹⁰ Ankona (Jakin), luka papinske države,¹⁹¹ i Katalonija.¹⁹² I stoga ne čudi da Mlečani žele na sve načine, diplomatski i silom, to spriječiti i zavladatai Senjom, tom važnom lukom trgovine na istočnoj obali Jadrana. Grad se stoga sustavno opasuje zidinama, a već 1308. godine izgrađen je i kaštel – sjedište knezova Krčkih, gdje se donose važne odluke za život grada.¹⁹³ U gradu s intenzivnim prometom roba i ljudi već 1389. godine postoji uz crkvu sv. Duha gostinjac i hospicij,¹⁹⁴ koji uživa posebnu povlasticu - oprost pape Urbana VI.¹⁹⁵

U kapeli, svojevrstome lapidariju katedrale kod desnoga portala, nalazi se natpis iz 1329. godine s grbom *Donne Imie de Raduco*, kćeri senjskoga podkneza *Filipa de Raduco* (od Raduča) o gradnji neke crkve. Natpis je nađen u materijalu porušenih zgrada staroga župnoga dvora (nekadašnje biskupske kurije), gdje se je u blizini vjerojatno nalazila ta crkva.¹⁹⁶ Natpis glasi:

Drački prvi put dolazi u Senj na putu za Ugarsku (V. KLAJČ, 1974, 185; P. TIJAN, 1940, 16.), a zatim i 1385. godine kada dolazi na krunjenje u Stolni Biograd (V. KLAJČ, 1974, 251; P. TIJAN, 1940, 16.). Kraljica Marija I., supruga Žigmunda (Sigismunda) Luksemburškog, boravi u Senju 15 dana nakon oslobođenja iz novigradskoga zatvora 1387. godine. (CD, XVII, 1981, 70; P. TIJAN 1940, 16.). U nekoliko navrata u Senju je boravio kralj Žigmund (Sigismund) Luksemburški i 1397. godine pozvao zastupnike dalmatinskih gradova u Senj. (CD, XVIII, 1990, 284; V. KLAJČ, 1974, 322; P. TIJAN, 1940, 17.).

¹⁸⁷ CD, VI, 1908, 214; CD, VIII, 1910, 215-216, 218; CD, XVI, 1976, 457-459; CD, XVII, 1981, 445-448; P. TIJAN, 1940, 16; M. BOLONIĆ, 1973, 223; V. KLAJČ, 1974, 20, 153, 194; M. ŽUGAJ, 2010b, 191-192.

¹⁸⁸ Kroz Senj na putu za Budim putovali su Enguerrand IV. de Coucy, iskusni ratnik i jedan od vođa francuskih vitezova – križara u bitci kod Nikopola 1396. godine (D. NEMET, 2009, 71.).

¹⁸⁹ Prvi trgovački, pravni ugovor s Dubrovčanima je iz 1248. godine poznat pod nazivom *Pax cum Senia*. (B. KRMPOTIĆ, 1980, 313-315.)

¹⁹⁰ Mletačka republika je uspostavila u Senju svoj konzulat 1275. godine, koji u Senju djeluje dugo vremena. (G. KOBLEK, I, 1896, 252; R. BARBALIĆ, 1970, 7.)

¹⁹¹ CD, XVII, 1981, 313-314; P. TIJAN, 1940, 19, 70-71.

¹⁹² Tako 1248. godine Katalonci imaju u Senju svoga konzula. (R. BARBALIĆ, 1970, 7.)

¹⁹³ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 96; M. VILIČIĆ, 1971, 84-85; M. VILIČIĆ, 1973, 154.

¹⁹⁴ Epidemije kuge koja je do 1350. godine zahvatila čitavu Europu, a u hrvatske krajeve je stigla 1348. godine (G. RAVANČIĆ, 2007, 200.), vjerojatno je doprinijela tome da se društvo počne sustavno baviti bolestima i bolesnima, a što je utjecalo i na nastanak ustanova za zbrinjavanje putnika i bolesnih uz samostane prosjačkih redova.

¹⁹⁵ CD, XVII, 1981, 213-214.

¹⁹⁶ Ante Glavičić je 2001. godine potaknut nalazima pri obnovi sakristije katedrale, mislio da je time pronađena crkva *Donne Imie de Raduco*, tj. da bi ta crkva, do sada nepoznata titulara, mogla biti današnja sakristija, koja je pregradnjama i dogradnjama, posebno u XVIII. st., potpuno

ANNO DNI MCCCXXVIII
MESE AVGUSTI DNA IMIA FILIA
VICE COMITIS FILIPI DE RADUCO
FECIT ISTA(M) ECLESIA(M) DE TOT(IS)
SUIS EXPE(N)SIS TALI MODO ORDI
NATQU(E) ISTA ECLESIA CO TOT(A)
BONAQ(E) (H)ABUERIT SE(M)PER P(ER) MANE
AT I(N) MANVUS P(RO) PI(N)QORIOMIN
IS DICTE DNE IMIE¹⁹⁷

Iz istoga vremena je i mala gotička kustodija koja se danas nalazi u kapeli - lapidariju katedrale.¹⁹⁸

U dokumentu iz 1345. godine spominju se kaptol i kanonici sv. Marije, tj. doznaje se neizravno da je katedrala posvećena sv. Mariji.¹⁹⁹ Katedrala sv. Marije spominje se i 1356. godine, a tada se spominju i kanonici njezina kaptola²⁰⁰; a biskupska kurija se spominje prvi put 1378. godine.²⁰¹ U Kaptolskom statutu donijetom *na cast svemoghuchegha Bogha i Preslavne Dive Marie i za mir i jedinstvo senske Crikve*²⁰² izvorno napisanom glagoljicom

uključena u korpus današnje katedrale kao njezina proširena sakristija, ali ne isključuje i mogućnost da je to crkva sv. Marije koju je sagradio 1339. godine Tumpa Vuković. (A. GLAVIČIĆ, 2001, 43-48.). U novije vrijeme neki autori negiraju te pretpostavke (M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 279.)

¹⁹⁷ V. KRAJAČ, 1954, 146; A. GLAVIČIĆ, 1969-1970, 53. U prijevodu ovaj natpis glasi: Godine Gospodnje 1329. / mjeseca kolovoza gospođa Imia kći / podkneza Filipa od Raduča / sagradila je ovu crkvu o punom / svom trošku na taj način od / reduje da ova crkva sa svim /dobrima koje je imala uvijek ostane / u rukama najbližeg muškoga srodnika /rečene gospođe Imie. (A. GLAVIČIĆ, 1969-1970, 53.)

¹⁹⁸ M. VILIČIĆ, 1971, Sl. 145.

¹⁹⁹ CD, XI, 1913, 204; M. VILIČIĆ, 1971, 98.

²⁰⁰ Elizabeta, kneginja Krčka, daruje gradilište u Senju Dominiku, sinu arkiđakona senjskoga, 23. veljače 1356. godine u nazočnosti "... *presbiteris Francisco et Bernardo canonicis ecclesie sancte Marie de Segnia ..*" (CD, XII, 1914, 328-329; M. VILIČIĆ, 1971, 98.), što u prijevodu znači: u nazočnosti *svećenika Franciska i Bernarda kanonika crkve svete Marije u Senju..* (prev.: J.L.) Kanonici senjski i kaptol crkve senjske se spominju i u drugim dokumentima prije 1380. godine, tj. 1364. godine (CD, XIII, 1915, 347), ali i 1378. godine kada se uz senjskoga biskupa Protivu navode i poimence senjski kanonici (*omnibus canonicis dicte ecclesie Segniensis*) sa svojim funkcijama i častima: *Georgio archidiacono, Georgio dicto Casca archipresbitero, Matheo Borsich primicerio, presbiteris Georgio uocato Pomagachio, Iuancolo, Michouilo, Nicolao dicto Scriuugla, Bogdano Rasulacha, Radouano Luchachii, Radouano Radienich, Mauro condam Pauli Scafnich nec non Viricho* (CD, XV, 1934, 365).

²⁰¹ CD, XV, 1934, 365-71; M. VILIČIĆ, 1967-1969, 61.

²⁰² M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 182-187; M. BOGOVIĆ, 1988, 25.

1340. godine²⁰³ spominje se groblje oko crkve sv. Marije, podjela prihoda od kazni neizvršenja obveza,²⁰⁴ nekih članova senjskoga kaptola,²⁰⁵ a i sakristija.²⁰⁶ Iako Kaptolski statut ne donosi posebne odredbe o školstvu i zdravstvu,²⁰⁷ poznato je da je uz senjsku katedralu već u prvoj polovici XIV. st. djelovala katedralna škola za glagoljaše u kojoj se je osim glagoljice učila i liturgika.²⁰⁸ Senjski kaptol se spominje i 1389. godine kada splitski nadbiskup Andrija kažnjava novčanom globom pod prijetnjom crkvenih kazni senjskoga biskupa Ivana de Cardinalibus te senjski kaptol zbog nedolaska na splitski sinod.²⁰⁹

Posebno zanimljiv svjedok toga vremena je u Sakralnoj baštini izloženo zvono gotičke profilacije iz 1362. godine s latinskim natpisom: *MCCCLXII Magister Bartolomeus me fecit*,²¹⁰ koje je vjerojatno bilo na starome zvoniku senjske katedrale, gdje je bilo još zvona iz toga vremena koja nisu sačuvana.²¹¹

---

²⁰³ Do nedavno se držalo da je Kaptolski statut donijet 1380. godine. Međutim, Mile Bogović je analizom teksta ukazao na činjenicu da je Statut, koji je inače pisan glagoljicom, nastao vrlo vjerojatno 1340. godine, a ne 1380. godine, a što je, kako misli Mile Bogović, vjerojatno posljedica zamjene brojčanih vrijednosti, odnosno sličnih glagoljskih slova pisanih kurzivom. (M. BOGOVIĆ, 1988, 23-25, 27.).

²⁰⁴ Tako Statut određuje raspodjelu novčane kazne od ...20 marak srebra od kih ide pol crikvi svetoga Dujma splitskoga, a pol pridi crikvi s. Marie u Senju... (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 182; M. VILIČIĆ, 1971, 98).

²⁰⁵ Statut određuje da .. ima santiz ponesti križ nad svakoga martvaca ki se ima pogrebsti u cimiteru s. Marie, volja inde, ako kapitul pojde i služiti vsakoj misi od konventa u crikvi s. Marie... (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 186; M. VILIČIĆ, 1967-1969, 61.). Katedrala se također spominje u oporuci Desinje Androšića iz studenoga 1379. godine: *in perpetuum ecclesie cathedralis sante Marie de Segnia* uz darovnicu novca i nekoliko vinograda u senjskoj okolici. (CD, XVI, 1976, 53-54.)

²⁰⁶ Zapravo se radi o dijelu kora iza glavnog oltara (J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 432.). Sakristija katedrale se izrijeком spominje 1390. godine: *Iohannes .... episcopus Segniensis.... congregato capitulo nostre ecclesie Segniensis in sacristia predictae ecclesie ad sonum campane..* (CD XVII., 1981, 253.), što u prijevodu glasi: Ivan .. biskup senjski.. okupio je kapitul naše crkve senjske u sakristiji rečene crkve na zvuk zvona.. (prev.: J.L.)

²⁰⁷ M. BOGOVIĆ, 1988, 27.

²⁰⁸ A. CUVAJ, 1910, I, 105; E. HERCIGONJA, 1984, 22.

²⁰⁹ CD, XVII, 1981, 236-238.

²¹⁰ M. MAGDIĆ, 1877, 16; T. DEVČIĆ, 1902, 3. U prijevodu glasi: *1362. Načini me majstor Bartol* (prev.: J.L.). Ovo zvono se je nalazilo u zvoniku katedrale kako se to spominje 1928. godine (BISKUPSKI ORDINARIJAT, 1929, 368.)

²¹¹ I. Kukuljević je vidio još jedno zvono na starome zvoniku katedrale u Senju koje je imalo natpis: "+ 1372 Magister Vicencius et Christoforus filius me fuserunt. M." (I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1891a, 236). U prijevodu: + 1372. godine načini me majstor Vicencije i sin moj Kristofor M. (prev. J.L.). To zvono je vjerojatno rekvirirano za ratne potrebe u I. svjetskome ratu i tako zauvijek izgubljeno.

U ratu između Mlečana i ugarsko – hrvatskog kralja Ludovika Anžuvinca za prevlast na istočnoj jadranskoj obali Mlečani su pod vodstvom admirala Loredana 1380. godine zapalili Senj.²¹² Iako povijesni izvori ne govore da je tom prigodom stradala i romanička katedrala, vjerojatno je to bio poticaj za njezinu obnovu. Šiljasti, gotičkoj profilaciji vrlo sličan i tijekom stoljeća pomalo izmijenjen trijumfalni luk današnjega svetišta katedrale izgrađen na romaničkim stupovima – danas su im vidljivi samo kapiteli – skriva u sebi najvećim dijelom stari romanički luk, te time indirektno govori o mogućoj pregradnji katedrale, vjerojatno u vrijeme nakon mletačkoga razaranja grada 1380. godine. Sve se to može povezati s intenzivnom, posebno političkom djelatnošću senjskih biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibus de Pensauero, iz grada Pesaro na istočnoj obali Apeninskoga poluotoka.²¹³ Može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da je učeni doktor kanonskoga prava i senjski biskup, Ivan de Cardinalibus de Pensauero²¹⁴, sudjelovao u donošenju gradskoga statuta što su ga 1388. godine dali Senju knezovi Krčki i njime regulirali sva važnija pitanja života grada, posebno trgovine.²¹⁵ Na bočnome zidu svetišta katedrale nedaleko od trijumfalnoga luka, a iznad ulaza u današnju sakristiju nalazi se grob senjskih biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibus de Pensauero.²¹⁶ Grob je 1392. godine podigao Leonardo de Cardinalibus, nećak biskupa Ivana i njegov nasljednik na senjskoj biskupskoj stolici, učeni pravnik i vješti diplomat²¹⁷ u službi kraljice Marije I. i Žigmunda (Sigismunda) Luksemburškog. Ovaj grob je sačuvan u cijelosti i predstavlja jedinstven i najbolje sačuvan primjerak

²¹² V. KLAJČ, 1901, 173, 210; P. TIJAN, 1940, 16.

²¹³ Pesaro, grad u pokrajini Marche. Osnovao su ga Rimljani pod nazivom Pisaurum. U IV. st. su ga osvojili Senonski Gali, koji su prema nekim piscima (Vitezović) osnovali i Seniju (Senj). Od XIII. do XVII. st. Pesarom su vladale obitelji Malatesta (XIII-XV. st.), Sforza (XV.-XVI. st.) i della Rovera (XVI.-XVII. st.) (PESARO). Grb obitelji della Rovera nalazio se je u Senju, a sada je u Arheološkom muzeju u Zagrebu za kojega P. Tijan drži da je taj grb bio na kući ankonitanskoga konzula u vrijeme papa iz obitelji della Rovera (Siksto IV. ili Julije II.), (P. TIJAN, 1940, 70-71, Sl. 79.; I. BRAUT, 2012, 84.) što je uz biskupe de Cardinalibus dokument povezanosti Senja s gradovima na obali Marche (Pentapolis). Šteta što original koji se može posuditi ili kopiju toga grba nema u svojoj stalnoj postavi Gradski muzej Senj.

²¹⁴ Ivan de Cardinalibus iz Pesara, senjski biskup (1386.-1392.), prije toga zagrebački kanonik i nakon smrti Ludovika Anžuvinca vjerni pristaša kraljice Marije i Žigmunda Luksemburškog za koje je obavljao niz diplomatskih i upravnih dužnosti. (LJ. IVANČAN, 1928, 106-108; M. BOGOVIĆ, 1988, 19-20; M. BOGOVIĆ, 1989a, 586.)

²¹⁵ M. ZJACIĆ, 1975; L. MARGETIĆ, 1985-1987, 19-95.

²¹⁶ P. TIJAN, 1940, 40; Z. HORVAT, 2002, 50-54; M. ROGIĆ, 2002, 19; E. HILJE, 2003, 35-41.

²¹⁷ Leonardo de Cardinalibus iz Pesara, senjski biskup (1392.-1402.), papinski i kraljevski diplomat. (M. BOGOVIĆ, 1988, 19; M. BOGOVIĆ, 1989b, 586)

gotičke zidne grobne arhitekture i plastike u Hrvatskoj.²¹⁸ To je ujedno i prvi sigurno datirani i sačuvani spomenik u katedrali,²¹⁹ a djelo je kipara Pavla Vanucijeva iz Sulmone, koji je u to vrijeme radio na zadarskim crkvama i na crkvi sv. Marije u Starom gradu u Pagu. Riječ je o djelu rustične izvedbe majstora koji se nije pokazao kao značajna ličnost, ali je bio najvažniji skulptor u Dalmaciji u drugoj polovini XIV. st.²²⁰ Sarkofag počiva na tri konzole. Na prednjoj strani sarkofaga u sredini je reljef s prikazom oplakivanja Krista, kojega u grobu drže Bogorodica i sv. Ivan, a sa svake strane toga reljefa su grbovi biskupa Ivana (lijevo) i Leonarda de Cardinalibusa (desno). Iznad toga teče vrpca s ornamentima što je tvori lišće vinove loze i grozdovi. Na gornjoj plohi je prikazan u naravnoj veličini ležeći lik biskupa Ivana u ornatu izrađen u visokom reljefu. Dva anđela lučonoše podržavaju edikulu s baldahinom pod kojom počiva biskupov lik. Baldahin se sastoji od tri gotička luka. U središnjem luku je reljef Janjeta sa zastavom (Agnus Dei), simbol uskrsloga Spasitelja. Iznad dva sporedna luka nalaze se figuralni ukrasi: lijevo je Heraklo (?) na leđima lava, a desno je lav koji je zgrabio jelena.²²¹ S desne strane groba je na zidu ploča s natpisom:

+ HIC · IACET · REVERENDVS
IN · CHRISTO · DNO · PATER · DOMINVS
IOHANNES · DE CARDINALIBVS
DE · PENZAVRO · DECRETORVM · DO -
CTOR · EPISCOPVS · SEGNIENTIS
QVI · OBIIT · M · CCCLXXXII · DIE · II · APRILIS
QD SEPVLCRVM FECIT · FIERI · R · DONS · LEONARDVS
DECRETORVM DOCTOR DICTI · DNI · IOHANNIS · NEPOS · ET
SVCCESOR · IN · EPISCOPATVM · IMEDIATVS · ETIAM
PRO SE · PRO IPSIS · DEVM · ORATE · DEVOTE .²²²

²¹⁸ Taj grob iz 1392. godine je svojevrsan primjer firentinskog zidnog groba ranog trećenta izrazito bogate gotičke stilizacije, poput groba fiesolanskoga biskupa što ga je izveo Tino di Camaino iza 1321. godine u crkvi Santa Maria Novella u Firenzi. (P. TIJAN, 1940, 61.)

²¹⁹ D. NEKIĆ, 1997, 42.

²²⁰ E. HILJE, 2003, 35, 41.

²²¹ E. HILJE, 2003, 35-37.

²²² M. MAGDIĆ, 1877, 16-17; E. HILJE, 2003, 36; U prijevodu M. Kruheka ovaj natpis glasi: Ovdje leži poštovani / u Kristu G(ospo)dinu otac gospodin / Ivan de Cardinalibus / iz Pesara kanonskoga prava do / ktor, biskup senjski./ koji preminu 2. travnja. 1392. godine. / Ovaj je grob dao načiniti p(oštovani) gospodin Leonardo / kanonskoga prava doktor, rečenoga g(ospo)dina Ivana nećak i / neposredni nasljednik u biskupskoj službi. / Molite Boga za sebe i za njih predano. (Z. HORVAT, 2002, 53.)

Sl. 5. Grob biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibus, 1392. godina, Katedrala, Senj (E. HILJE, 2003, 36.)

Smještaj ovoga zidnoga groba uz prozor koji gleda u današnju sakristiju vjerojatno je njegovo izvorno mjesto koje je dobilo slijepi prozor tek proširenjem svetišta i izgradnjom nove sakristije u XV. st.²²³

Kralj Žigmund (Sigismund) Luksemburški, na molbu Ivana, nadbiskupa ostrogonkog, Ivana kneza Krka i Modruša i senjskoga biskupa Leonarda de Cardinalibus de Pensauro podjeljuje 25. listopada 1392. godine senjskome kaptolu povlasticu *locus credibilis*.²²⁴ Senjski kaptol time postaje službena ustanova povjerenja, gdje su se primjenom kaptolskog pečatnjaka s likom Bogorodice na prijestolju bogate gotičke arhitekture i s Djetetom na rukama, ovjeravali dokumenti i isprave sve do kraja XVIII. st.²²⁵ Tako ovjereni dokumenti su uživali javnu vjeru, ne samo u Senju nego na čitavom

²²³ Teško se može prihvatiti da je sadašnji smještaj groba njegovo sekundarno mjesto, odnosno da je ovaj grob u kasnijim stoljećima prenijet na ovo mjesto što u najnovije vrijeme pokušavaju tvrditi neki autori (M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 278-280.)

²²⁴ CD, XVII, 1981, 465-466; M. SLADOVIĆ, 1856 (2003.), 168.

²²⁵ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003.), 169, 173.

kraljevskom teritoriju, jednakopravno važeći kao i javna notarska isprava.²²⁶ Postoji i drugi pečatnjak kojim su se ovjeravale isprave više internoga karaktera. To je mali okrugli pečatnjak s likom Bogorodice koja sjedeći na klupi u svom naručju drži mrtvoga Krista. Bogorodica s bolnim izrazom lica ne plače, nijema je od bola i pokazuje mrtvo Kristovo tijelo tek skinuto s križa.²²⁷

Iz oporuke sastavljene u Senju 14. listopada 1399. godine kojom senjski građanin Masol, sin gradskoga suca Jurmana, želi biti pokopan u grobnici svoga oca *in ecclesia catedrali sancte Marie de Segnie ante altare sancti Georgi*²²⁸ te ostavlja tom oltaru i kapelanu za služenje svetih misa nekoliko vinograda, od kojih se jedan nalazi na području zvanom *Strmac*²²⁹ doznaje se za postojanje oltara sv. Jurja u katedrali.

S kraja XIV. st. je bila velika zidna freskoslikarija pronađena nakon razaranja katedrale u II. svjetskom ratu na unutarnjoj strani pročelja. Taj monumentalni prikaz Raspeća, s Marijom Magdalenom pod križem, rasplakanim anđelima u zraku i grupom svetih žena na lijevoj strani, koje su pridržavale klonulu Bogorodicu, protezao se je svom površinom unutarnje strane pročelja i bio je rad majstora rimineške škole XIV. st.²³⁰ Danas je nemoguće znati je li autor ove freske bio stranac koji je došao s druge jadranske obale ili je to bio domaći majstor,²³¹ koji je tamo izučio umjetnost freskoslikanja. Poznato je da su crkve u gradu i okolici bile oslikane, ali su se te

²²⁶ A. GULIN, 1988a, 36-37; 2014, 205-208. Danas se veliki pečatnjak Senjskoga kaptola nalazi izložen u Sakralnoj baštini u Senju.

²²⁷ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 168; A. GULIN, 1988b, 99-101.

²²⁸ CD, XVIII, 1990, 488-489. U prijevodu glasi: *u katedralnoj crkvi sv. Marije u Senju pred oltarom sv. Jurja* (prev. J. L.)

²²⁹ Strmac je i danas toponim u Senju, ime brda na sjeverozapadu stare gradske jezgre. Na njegovu podnožju, na mjestu nekadašnjih vinograda, izgrađeno je novo naselje (Mudarićevac), i to uzduž ceste (Jadranska magistrala) za Rijeku i djelomično uzduž ceste za Krivi Put. Strmac je i naziv ulice koja vodi od Leonove, papinske kule u senjsko predgrađe Lopica, gdje je nekada bilo vinograda.

²³⁰ Freska je zauvijek izgubljena, jer se nije mogla sačuvati zbog jake rasutosti, rastrešenosti zida pročelja katedrale na kojem se je nalazila (A. PERC, 1953, 261; B. FUČIĆ, 1975a, 70.). Taj zid je bio srušen do razine polovice otvora rozete. (M. VILIČIĆ, 1967-1968, 83-84.) i potrebno ga je bilo rekonstruirati. Freska je bila jako oštećena i pod naslagama vapna. Nažalost freska nije skinuta, a niti je načinjena foto dokumentacija. (B. FUČIĆ, 1975a, 70.)

²³¹ Poznat je Senjanin, majstor freskoslikar iz sredine XV. i početka XVI. st.: *Meštar Tomas od Segnia* koji je 1511. godine oslikao crkvu sv. Jedrti (Gertrude) u Nadlesku (blizu Starog Trga na Dolenjskoj) u Sloveniji. (A. GLAVIČIĆ, 1994, 370-380.) Ovom senjskome slikaru, kojega Trubar u svome Katekizmu naziva *kroveski malar*, njegovoj radionici i utjecajima se pripisuju i freske u crkvi sv. Urha u Maršičima kraj Ortneka, a i neke druge freske uništene u II. svjetskom ratu. (L. ČORALIĆ, 1994, 72-74.), kao i freske u Zadobarju, Volavju i Sveticama (R. RATKOVIĆ, 2008, 204-205.).

freske sačuvala samo u tragovima prema kojima nije moguće prepoznati školu, a još manje određena majstora.²³²

Tijekom XIV. i XV. st. u Senju djeluju glagoljski skriptoriji. Moravski markgrof Karlo, kasnije češki kralj Karlo IV., osnivač (Karlovog) sveučilišta u Pragu boravi u Senju 1337. godine na putu za Akvileju, upoznaje se s bogoslužjem na narodnom (staroslavensko-hrvatskom) jeziku i s glagoljicom, te prema češkoj predaji, uz papino dopuštenje, dovodi iz Senja benediktince - glagoljaše u praški samostan Emaus.²³³ Vjerojatno je u tom emauskom razdoblju donijet u Prag glagoljski Psaltir što ga *pisa Kirin žakan* i to *let Gospodnjih č. t. l. z. (1359) ... v svetomu Kuzmi i Domjeni v Seni*, danas poznat kao Lobkowiczov psaltir.²³⁴ Među tim praškim benediktincima je i Ivan Senjanin, poznati minijaturist,²³⁵ koji je vještinu minijature vjerojatno savladao još u Senju, gradu koji je bio od XII. do XVI. st. jako središte proizvodnje (prepisivanja) i ukrašavanja (minijature i iluminacije) knjiga, gdje su postojali skriptoriji te iluminatorska i knjigoveška radionica.²³⁶ Skriptorij djeluje i u sjeni katedrale odakle dolazi i glagoljski iluminirani kodeks danas poznat kao I. vrbnički misal²³⁷ što ga je napisao *pop Tomas arhižakn senski i vikar gospodina Andrije dotura svetago Pisma biskupa senskoga na let gospodnih 1456 marča 20* za vrijeme senjskoga biskupa Andrije iz Drača²³⁸ kojega i spominje u tome misalu. Taj misal se od XVI. st. nalazi u Vrbniku i čuva se u vrbničkom Župnom arhivu.²³⁹ Brojni svećenici – glagoljaši, Senjani djeluju kao najmljeni svećenici - u pastvi po selima Dubrovačke republike,²⁴⁰ gdje tradicija glagoljice

²³² Ostatci fresaka nađeni su i u prostoru bivše crkve sv. Ivana Krstitelja u Senju, u prostoru nekadašnje kuće Uskok (A. GLAVIČIĆ, 1994, 372; 1995b, 117.), koji su danas sakriveni i nevidljivi u gostionici koja koristi taj prostor.

²³³ Karlo IV. je 1346. godine pozvao nekoliko benediktinaca – glagoljaša iz Hrvatske u novosnovani samostan Emaus (*Na Slovaneh*) u Pragu – i danas je tu benediktinski samostan - da budu učitelji glagoljice i obnovitelji slavenske liturgije. Računa se, ali nije sigurno, da su u Prag pošli benediktinci iz samostana Sv. Kuzme i Danjana (Tkona) na Pašmanu (I. OSTOJIĆ, 1964, 227.) najvjerojatnije putujući preko Senja.

²³⁴ M. PANTELIĆ, 1980, 335-368; 1991, 109-128; A. NAZOR, 2005.

²³⁵ I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1858 (1860), 446; L. ČORALIĆ, 1994, 71.

²³⁶ A. BADURINA, 1980, 377. Taj podatak govori u prilog da su ipak neki benediktinci iz Senja došli u praški benediktinski samostan Emaus. Ovdje treba spomenuti skriptora i iluminatora Jakova Blaževića (*Jacobus Blasii de Modrusia*), koji je vjerojatno izučio te vještine u Senju, a djelovao je na zadarskome području sredinom XV. st. (L. ČORALIĆ, 1994, 71-72.)

²³⁷ D. KUKALJ, 1936, 112-173.

²³⁸ M. BOGOVIĆ, 1990, 76; M. ŽUGAJ-M. OREB, 2010, 12-13.

²³⁹ V. ŠTEFANIĆ, 1960, 343-349; M. BOLONIĆ, 1973-1975, 97; A. BADURINA, 1995, 97. Taj je misal s drugim pisanim glagoljskim misalom i brevijarima koji se čuvaju u Župnom uredu u Vrbniku 2009. godine digitaliziran i trebao bi uskoro biti mrežno dostupan javnosti.

²⁴⁰ M. PANTELIĆ, 1975, 32.

seže u XII. st.,²⁴¹ ali i kao visoki crkveni dostojanstvenici u Bosni.²⁴² O narodnome (staroslavenskome i hrvatskome) jeziku u Senju govori kijevski mitropolit Izidor (1436.-1458.) koji na povratku sa crkvenoga sabora u Firenzi (1431.-1445.) dolazi brodom iz Osora u Senj i nastavlja putovati preko Brinja, Modruša, Ozlja i Zagreba prema Mađarskoj i dalje u Moskvu. U svom putopisu kroz Hrvatsku daje vrlo zanimljiva i značajna zapažanja. Nakon što je prošao kroz Senj i Brinje navodi da *u tim gradovima žive Hrvati, čiji je jezik sličan rutenskome*,²⁴³ *ali su latinskoga obreda*.²⁴⁴ Nažalost, do danas su se od glagoljskih knjiga i brojnih pravnih spisa pisanih glagoljicom i čuvanih u senjskom biskupskom i kaptolskom arhivu - u Kukuljevićevo je vrijeme tih dokumenata bilo 46 - sačuvala u Senju, posebno nakon razaranja katedrale u Drugome svjetskome ratu, samo dva dokumenta.²⁴⁵ Također, brojni zapisi glagoljicom u kamenu²⁴⁶ govore o rasprostranjenosti i ukorijenjenosti glagoljice u senjskoj sredini.²⁴⁷

Srebrni, gotički kaptolski ophodni križ sa izložbe u Sakralnoj baštini u Senju kao da spaja vrijeme biskupa Filipa s vremenom biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibus. Dijelovi križa su izrađeni od posrebrenjena lima i aplicirani na drvenu podlogu. Na reversu križa je lik Krista Pantokratora (Svevladara), pravedna suca na tronu s knjigom u jednoj ruci, a drugom rukom blagoslivlja. Romanička uzvišena tromost Kristova lika pod baldahinom je narušena blago šiljatim lukom baldahina poput luka svetišta u senjskoj katedrali i razigranim viticama vinove loze. Na aversu križa u sredini je prikazan Jaganjac Božji s križem (Agnus Dei),²⁴⁸ a na krajevima krakova križa se nalaze simboli evanđelista. Nezgrapni i preveliki ukrasi na krakovima reversa križa su

²⁴¹ N. KAPETANIĆ – M. ŽAGAR, 2001, 9-48.

²⁴² Elias de Senia (Ilija iz Senja), franjevac-konventualac. Ne zna se pouzdano da je rođen u Senju ili je samo bio u samostanu u Senju. Od 1410. godine biskup je Hrvatske biskupije u Ključu (Bosna), zatim biskup na Dalekome istoku i zatim u Veroni, gdje je umro iza 1427. godine. (M. ŽUGAJ, 2010c, 233-234)

²⁴³ Rutenski je jedan od naziva za stari srednjovjekovni ukrajinski jezik.

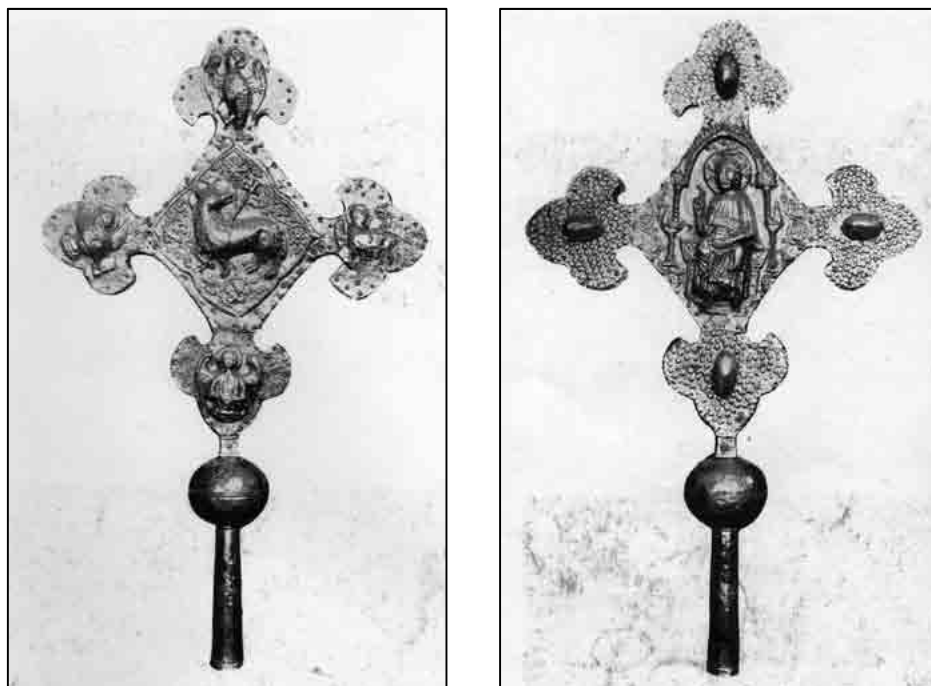
²⁴⁴ S. KRASIĆ, 2001, 139-140.

²⁴⁵ M. BOGOVIĆ, 1994, 23.

²⁴⁶ Od svih natpisa u kamenu najveću pažnju plijeni natpis i skulptura sv. Martina iz 1330. godine (B. FUČIĆ, 1982, 317-322.)

²⁴⁷ Da nisu zbog turske opasnosti porušeni brojni samostani i crkve izvan gradskih zidina sigurno bi senjski glagoljski lapidarij bio znatno bogatiji. Danas se to naslučuje samo na osnovi nalaza spolija ugrađenih u tvrđavu Nehaj i nalaza u njezinoj substrukтури. (B. FUČIĆ, 1982, 315-316, 320-321.)

²⁴⁸ Isti motiv je i na grobnici biskupa de Cardinalibus u katedrali u Senju iz 1392. godine što ukazuje na mogućnost nastanka za vrijeme tih biskupa (kraj XIV. i početak XV. st.), možda i kao njihova narudžba, odnosno rad domaćih senjskih zlatara.

Sl. 6. Ophodni križ, XIV. st. (revers i avers), Sakralna baština Senj
(P. TIJAN, 1940, Sl. 35-36)

iz kasnijega vremena (XVII. ili XVIII. st.) kada je ovaj križ presložen i dorađen. Na aversu križa prikazan je Krist - Jaganjac Božji okružen viticama vinove loze. Florealni ukrasi, vitice vinove loze s razigranim listovima i filigranski izrađenim grozdovima živo se isprepliću, daju kompoziciji pojačanu dinamičnost, pokazuju da su avers i revers križa stilski i vremenski jedna cjelina ukazujući na sličnost s figuralnim i florealnim ukrasima na nadgrobnom spomeniku biskupa de Cardinalibusa iz 1392. godine. Revers i avers križa po ikonografskom prikazu, oblikovanju figura i kompoziciji mogu se datirati u kraj XIV., odnosno početak XV. st.²⁴⁹ Pretpostaviti je da bi ovaj križ mogao biti rad nekoga od domaćih senjskih zlatara,²⁵⁰ koji su imali uzor u dekorativnim

²⁴⁹ Ivo Lentić u svome radu o zlatarskim predmetima u Riznici senjske katedrale donosi samo fotografije ovog ophodnog križa s kratkim opisom, ali ne i tekst koji se odnosi na to raspelo. U tom radu Lentić svrstava ovo raspelo u XIV., odnosno XV. st. (I. LENTIĆ, 1990, 121-122.)

²⁵⁰ Mnoge dokumentirane činjenice upućuju na mogućnost da je taj križ rad domaćih senjskih majstora - zlatara koji se u Senju spominju već u drugoj polovini XIV. st. Tako Desinja

elementima grobnice uglednih i utjecajnih biskupa de Cardinalibus, a to navodi na pomisao da bi ti biskupi mogli biti naručitelji toga križa.

Knezovi Krčki obdaruju katedralu i senjski kaptol posjedima. Pobožni knez i ban Nikola IV.,²⁵¹ koji je dobio papinsko priznanje pripadnosti svoga roda rimskom plemstvu iz roda Anicijevih, tj. obitelji rimskih Frangepana, darovnicom izdanom u gradu Jeloviku, kod Brinja 6. prosinca 1426. godine osniva misnu zakladu odakle se svake godine na blagdan sv. Nikole plaća senjskom Kaptolu 60 dukata u zlatu za služenje misa zornica u katedrali u Senju na čast Djevice Marije, te misa za zdravlje i duše članova obitelji kneza Nikole kroz cijelu godinu.²⁵² Nikolini sinovi: knez Žigmund (Sigismund) darovnicom iz 1437. godine i knez Bartol darovnicom iz 1448. godine daju selo koje se zove *Zupan hlm sa vsim, ča pristoi k onomu selu, goru i sinokoš polem....* za što se senjski kaptol obvezuje služiti .. *na oltari Trih krali v crikvi svete Marie v Seni tri mise male*, tj. na nedjelju u čast *od Troice*, u utorak za *grihe* i u subotu u čast Blažene Djevice Marije.²⁵³ Knez Ivan Frankapan ml., zadnji iz obitelji Frankapan – knez otoka Krka daruje 10. listopada 1485. godine Senjskom kaptolu vinograd u Baščanskoj dragi na otoku Krku,²⁵⁴ a knez Ivan Frankapan st. na dan sv. Jakova 1497. godine oslobađa sve dohotke biskupije senjske na korist *biskupa andrije z mutine i ustupljuje mu dohodke od lučanah* kod Brinja.²⁵⁵

Androšić u svojoj oporuci učinjenoj u Senju 9. studenoga 1371. godine daruje senjskoj katedrali svoju zidanu kuću blizu groblja crkve sv. Ivana Krstitelja i *apud domum Iurai aurificis*, tj. kod kuće zlatara Jurja (CD, XVI, 1976, 53-54.). Krajem istoga stoljeća (15. lipnja 1395. godine) spominje se senjski građanin, zlatar Blaž Jakovljević (*Blaxio Jacobi, aurificis*) (CD, XVIII, 1990, 42). Na tu tradiciju se kasnije nastavlja u XV. st. djelatnost senjskog zlatara Martina Živkovića i mnogih drugih koji su djelovali i izvan Senja. Tako zlatari, Senjani, Martin Dominikov djeluje u Rijeci, a Jurko u Rabu. (L. ČORALIĆ, 1994, 69-70.)

²⁵¹ V. KLAJČ, 1901, 188-219; P. STRČIĆ, 1998d, 418-419.

²⁵² D. FARLATI, IV, 1769, 125-126; M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 187-189; V. KLAJČ, 1901, 213-214; M. BOLONIĆ, 1973, 313-314. Tu darovnicu 1480. godine potvrđuju kralj Matijaš Korvin (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 169-170.), 1495. odnosno 1496. godine kralj Vladislav Jagelović (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 189), kralj Ljudovik II. 1525. godine (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 173) i kralj Ferdinand I. 1544. godine (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 174) kada se određuje da se taj iznos misnoga legata isplaćuje iz prihoda *knegine*, privilegirane točionice vina (gostionice) u Senju, u vlasništvu frankapanske obitelji. Poznato je da senjski kaptol nije imao nekih većih zemljišnih posjeda, osim što je posjedovao više kuća koje je davao u najam kao i još više kuća u Senju čiji su posjednici bili dužni na temelju nekih ugovora davati Kaptolu određenu daću, a što se može vidjeti iz kaptolskih *livela*. (M. BOGOVIĆ, 1990, 82.)

²⁵³ I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1863, 71; Đ. ŠURMIN, 1898, 174-175; P. ROGIĆ, 1966, 157; M. VILIČIĆ, 1967-1968, 61; M. BOLONIĆ, 1973, 314.

²⁵⁴ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 170; M. BOLONIĆ, 1973, 315.

²⁵⁵ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 171.

Umjetnost renesanse u Senju

Najplodonosnije, najsajjnije razdoblje senjske, posebno kulturne povijesti je zasigurno frankapansko i Korvinovo, predtursko, preduskočko razdoblje, što je najvećim dijelom posljedica ekonomskoga procvata grada pod frankapanskom upravom, posebno nakon što je 1409. godine Ladislav Napuljski prodao Dalmaciju Mlečanima, odnosno kada je Senj za vladavine Matijaša Korvina postao kraljevsko vlasništvo. Tada Senj ostaje jedina luka kraljevina Hrvatske, Slavonije i Ugarske, snažno središte trgovine, posebno dalmatinskim vinom²⁵⁶ i vinom s Apeninskoga poluotoka,²⁵⁷ maslinovim uljem,²⁵⁸ voćem i povrćem (pretežno iz Dalmacije), solju uglavnom s Paga,²⁵⁹ Raba²⁶⁰ i Krka, suknom iz Dalmacije i iz apeninskih manufaktura iz kojih također dolazi dosta obrtničkih preradevina (tekstil, keramika, staklo, papir, metalni predmeti, razni uporabni predmeti), a izvozi se ponajviše u Veneciju, Ankonu²⁶¹ pa i u Napulj. U dalmatinske gradove i Dubrovnik izvozi se drvo²⁶² i proizvodi od drva: vesla, jarboli,²⁶³ razne rude, sirovo i prerađeno željezo te druge kovine, a posebno bakar,²⁶⁴ koje su knezovi Krčki dopuštanjem kralja Žigmunda (Sigismunda) Luksemburškog imali pravo na svojim posjedima kopati, prerađivati i s njima trgovati.²⁶⁵ Posebno je razvijena trgovina robom namijenjenoj zaleđu, odnosno robom iz zaleđa.²⁶⁶ Živo se trguje za vrijeme sajmenih dana o blagdanu sv. Jurja kada se u Senju održava tradicionalni veliki sajam.²⁶⁷ U gradu su još od sredine XII. st. konzulati Venecije,²⁶⁸ Papinske države, Napuljskoga kraljevstva, Katalonije, Dubrovnika²⁶⁹ i pojedinih gradova

²⁵⁶ LISTINE, VIII, 1886, 146-147, 153, 156, 201-202.

²⁵⁷ LISTINE, VIII, 1886, 241-242.

²⁵⁸ LISTINE, VIII, 1886., 124, 126.

²⁵⁹ CD, XVIII, 1990, 424-425; LISTINE, VIII, 1886, 268-269.

²⁶⁰ Senjani i Rabljani međusobno intenzivno trguju i sređuju međusobne pravne i trgovačke odnose ukidanjem nameta ("*ab omni dacio et tergoiina*") na robu s kojom trguju, i to s nekoliko ugovora tijekom sredine druge polovine XIII. stoljeća. (CD SUPPLEMENTA, II, 2002, 114-115; 160-164.)

²⁶¹ CD, XVI, 1976, 159.

²⁶² CD, XI, 1913, 148; LISTINE, VIII, 1886, 92-93.

²⁶³ S. FLORENCE FABIJANEC, 2008, 128-137.

²⁶⁴ B. ŠEBEČIĆ, 2001, 74; S. FLORENCE FABIJANEC, 2008, 105-108, 137-140.

²⁶⁵ CD, XVII, 1981, 475-476.

²⁶⁶ S. FLORENCE FABIJANEC, 2008, 142-144.

²⁶⁷ LISTINE, X, 1891, 8.

²⁶⁸ Mletci uza svoga konzula imaju u Senju za svoje trgovce posebne statute a njihovi podanici uživaju poseban status u gradu (V. SEVERINSKI, 1965, 237; S. FLORENCE FABIJANEC, 2008, 108.)

²⁶⁹ J. LUČIĆ, 1990, 237.

(Ankona–Jakin,²⁷⁰ Pesaro, Fano,²⁷¹ Senigallia, Fermo), čiji su predstvanici uključeni u život grada. Knezovi senjski, Krčki, odnosno Frankapani ženidbama su povezani s uglednim vladarskim obiteljima s Apeninskoga poluotoka: Carrara,²⁷² Aragon i d'Este,²⁷³ Visconti,²⁷⁴ s grofovima Celjskim²⁷⁵ i s grofovima Goričkim,²⁷⁶ Devinskim,²⁷⁷ a kasnije i s ugarsko-hrvatskim kraljem Matijašom Korvinom, brandeburškim vojvodama iz kuće Hohenzollern,²⁷⁸ a prijateljuju i surađuju s mnogim europskim plemićima i okrunjenim glavama: danskim kraljem u čije ime Ivan Frankapan, najstariji sin kneza Nikole IV., upravlja dijelom Švedske.²⁷⁹ Kroz Senj prolaze mnogi diplomati u službi ugarsko-hrvatskih i francuskih kraljeva, talijanskih država, papinski diplomati, dubrovačka diplomatska pošta, okrunjene glave. Hodočasnici na svome putu u Svetu Zemlju dolaze do Senja na konjima, a potom brodom do Zadra ili Venecije, gdje se ukrcavaju na veće brodove i odlaze u Svetu Zemlju.²⁸⁰ Tako

²⁷⁰ Grad Ankona imenuje 10. rujna 1390. godine *Corradini Antonii Corradi, civis Anconitani* za svoga konzula u Senju na jednu godinu (*in consulem omnium Anconitarum in dicta civitate Segnie pro uno anno*). (CD, XVII, 1981, 313-314.). Često su i senjski građani konzuli Ankone u Senju. (S. FLORENCE FABIJANEC, 2008, 106-107.)

²⁷¹ E. LJUBOVIĆ, 2001, 51-64.

²⁷² Knez Stjepan I. oženio je 1372. godine Katarinu, sestru padovanskoga gospodara Francesca Carrara koju je preko Senja doveo u svoje sjedište Modruš. (V. KLAJČ, 1901, 170-171.)

²⁷³ Knez Stjepan II. oženio je 1446. godine Izotu, sestru markiza d'Este i rođakinju napuljskoga kralja Alfonsa V. Aragonskoga (LISTINE, IX, 1890, 232, 240; V. KLAJČ, 1901, 231, 240-243; P. TIJAN, 1940, 17, 62-63), a njihov sin knez Bernardin Frankapan je 1486. godine oženio princezu Lujzu Aragonsku, blisku rođakinju kraljice Beatrice, supruge kralja Matijaša Korvina. (P. STRČIĆ, 1998c, 399-401.)

²⁷⁴ Knez Nikola IV. je nakon smrti supruge Doroteje Gorjanske, 1428. godine oženio Bianchu, sestru vojvode milanskoga Filipa Marije Viscontija, koja se je nakon Nikoline smrti 1432. godine vratila u Milano i udala za milanskoga vojvodu Francesca Sforza. (V. KLAJČ, 1901, 215-216.)

²⁷⁵ Svoju maloljetnu kćerku jedinicu Elizabetu knez Stjepan I. je 1388. godine zaručio i kasnije oženio za kneza Fridricha II. Celjskoga (V. KLAJČ, 1901, 178.)

²⁷⁶ Supruga kneza Ivana, Anža V. i majka kneza Nikole IV. bila je Ana, kći goričkoga kneza Meinharda VII. (P. STRČIĆ, 1998d, 418-419.)

²⁷⁷ Kćerka kneza Bartola VIII. (1332.-1360.) udala se je za Hugona Devinskoga. (P. STRČIĆ, 1998, 390.)

²⁷⁸ Knežinja Beatrice (1482.-1510.), kćerka kneza Bernardina i princeze Lujze Aragonske, odgojena je uza svoju rođakinju kraljicu Beatrice na dvoru kralja Matijaša Korvina. Godine 1496. udala se za kraljeva sina Ivaniša Korvina, koji je uskoro umro. Ponovno se udala 1509. godine za vojvodu Jurja Brandeburškoga iz kuće Hohenzollern. (P. STRČIĆ, 1998b, 399.)

²⁷⁹ M. IBLER, 2002, 105-112.

²⁸⁰ Kralj Erik VII. *grandissimo signor de Dacia, Sovercia e Norvegia* boravio je u Senju 1424. i 1425. godine na proputovanju u Svetu zemlju. Godine 1424. ostavlja u Senju dio pratnje i 1000 konja, te odlazi brodom u Veneciju u pratnji kneza Nikole IV. i Ivana VI. Frankapana (M.

je iznajmljenom mletačkom galijom hodočastio u Svetu Zemlju i knez Nikola IV. Frankapan 1410. godine.²⁸¹ I mnogi umjetnici s Apeninskoga poluotoka rade na frankapanskim zadužbinama²⁸², ili prolaze kroz Senj na putu za Budim ili pak na povratku iz Budima gdje po narudžbama kraljevskoga dvora i samoga kralja Matijaša Korvina rade na kraljevskoj palači i mnogim crkvama, a mnogi od njih žive na kraljevskome dvoru.²⁸³ Sve je to ostavilo traga i u Senju.²⁸⁴ I brojni Senjani toga vremena su aktivni graditelji i klesari, umjetnici (kipari, slikari) ili vrlo vješti majstori – obrtnici raznih struka na Kvarneru, u dalmatinskim²⁸⁵ i talijanskim gradovima, ponajviše u Veneciji,²⁸⁶ kao i na području frankapanskih posjeda (Svete) i Dolenjske (Nadlesk pri Ložu,

IBLER, 2001, 125-126; K. KUŽIĆ, 2015, 133-134). Vraća se sa hodočašća preko Senja 1425. godine (P. TIJAN, 1940, 17.)

²⁸¹ LISTINE, VI, 1878, 69-70.

²⁸² Prema Predragu Markoviću, u Senju je na staroj frankapanskoj zadužbini, crkvi sv. Petra venecijanska kiparska radionica obitelji Bon izradila sredinom XV. st. mramorne reljefe, koje ovaj autor pripisuje nepoznatom, kiparu iz kruga radionice te obitelji i predlaže da ga se nazove *Majstorom senjskih reljefa* (P. MARKOVIĆ, 2006, 9-28.). Međutim, poznato je da je klesarski meštar i kipar Senjanin Marko bio suradnik mletačkoga kasnogotičkoga kipara Ivana de Bona i njegova sina Bartola s kojima je 1425. godine radio na izradi ukrasa na Contarinijevoj palači Ca d'oro zajedno s kiparom Ivanom iz Zadra, a Senjanin klesar Šimun, učenik i pomoćnik mletačkog kipara Nikole Gruata, (C. FISKOVIĆ, 1956, 6; L. ČORALIĆ, 1993, 83.), pa ne bi li bilo slijedom te informacije logično prepoznati u *Majstoru senjskih reljefa* klesarskoga meštara i kipara Senjanina Marka?

²⁸³ To su majstori iz kruga Ivana Duknovića (Luka de la Festa iz Splita, Ivan Grubanić iz Trogira i Petar Trogiranin, sin Rada Busanina), a u Senj su mogli doći iz Budima oko 1490. godine. (C. FISKOVIĆ, 1990, 220; M. PELC, 2007, 131-132.)

²⁸⁴ C. FISKOVIĆ, 1990, 220; M. ŠERCER, 1999/2000[i.e. 2002], 192, 211.

²⁸⁵ Senjski zlatar Martin Živković usavršava svoje zlatarsko umijeće u Dubrovniku sredinom XV. stoljeća. (I. LENTIĆ, 1990, 116; M. PELC, 2007, 413.) Krajem XIV. i početkom XV. st. u Zadru djeluje klesarski meštar Martin pok. Matka iz Senja i Juraj pok. Cvitka de Modrussa. U Rijeci je u notarskim spisima XV. st. ostavio trag Senjanin Benko, sin Ivana iz Senjske Drage, koji se je bavio izradom vesala, a u Zadru još u XIV. st. djeluje Senjanin, veslar Stjepan Batelije. U gradu Rabu djeluje u XV. st. bačvar Fran Senjanin i brodograditelji-kalafati Nikola i Ivan Dulca. (L. ČORALIĆ, 1994, 63-65, 67-69.)

²⁸⁶ U Veneciji, uz kipara i klesara Senjanina Marka i klesara Šimuna, rade i brojni drugi Senjani majstori : veslari, tesari, drvodjelci, škrinjari, suknari, krznari, radnici u proizvodnji pamuka, izrađivači oružja (štitari, mačari) kotlari, limari, svjećari, mornari, radnici u škverovima, ali i trgovci (sitničari, usoljenim mesom, staklenim proizvodima), te vlasnici brodova. Tu je krajem XV. stoljeća i Grgur Senjanin, jedan od prvih hrvatskih tiskara i knjigoveža. Poznat je samo jedan od Senjana koji je bio uključen u crkvene službe (*prete Nicolaus de Segna*), a isto tako i u vojne službe (*Benedetto condam Iohanes de Segna – topnik*), ali i brojni sluge i služavke u Veneciji su podrijetlom iz Senja. (L. ČORALIĆ, 1993, 82-83) Sredinom XV. stoljeća Senjani Bartul i Ivan, majstori veslari su ugledni članovi Bratovštine veslarske i povezani su s djelatnicima iz mletačkoga arsenala. (L. ČORALIĆ, 2011, 168.)

Zadobarje, Volavje, Tabor pri Grosuplju, Maršići pri Ortneku, te u nekim istarskim mjestima).²⁸⁷ Ekonomsko blagostanje grada Senja u XV. i početkom XVI. st. omogućuje jači razvoj zlatarske djelatnosti domaćih majstora, a Senj postaje, uz Rijeku, zlatarsko središte dijela Primorja, Kvarnerskih otoka i svoga zaleđa (Gacka). Najstariji predmeti zlatarstva su nestali tijekom stoljeća, a samo manji dio se je sačuvao u riznici katedrale.²⁸⁸

Nagovještaj novoga stila - renesanse uočljiv je kod sačuvanih radova domaćeg senjskog zlatara Martina Živkovića, mlađega, iz kraja XV. stoljeća: kalež iz oko 1487. godine²⁸⁹ i ciborij Vuka Hreljanovića, koji se može pripisati istome majstoru.²⁹⁰ Martin Živković, mlađi, koji nastavlja posao svoga bogatoga oca Martina, riječkoga zlatara i trgovca, izradio je oko 1487. godine ranorenesansni bakreni pozlaćeni kalež s heksagonalno oblikovanom bazom srololiko razvedenih stranica. Baza kaleža je podijeljena u šest polja, ukrašena ranorenesansno oblikovanim florealnom dekoracijom i viticama, koje završavaju okruglim medaljonima u obliku posrebrenih i apliciranih peterolisnih rozeta. Nodus kaleža je u obliku izdužene jabuke i ukrašen je plitko urezanim dekoracijama peterolatičnih cvjetova. Čaša kaleža je glatka i pozlaćena s podnožjem od pozlaćena lišća. Taj kalež je Martin Živković, mlađi, vjerojatno darovao senjskoj katedrali Blažene Djevice Marije, kako se to može razumjeti iz zapisa urezanoga na donjem dijelu baze kaleža:

+ HOC OPUS FECIT MAGISTER MARTINUS XIFCO AVRIFABER
A HONOR BE MA VI SEG²⁹¹

Ciborij jednostavno i skladno oblikovan s razvedenom bazom i ciborijem u obliku kugle izrađen je od pozlaćenoga srebra. Na unutarnjem rubu baze ugraviran je zapis:

WOLF. HREGLIANOVICH²⁹².

Prema tipu oblikovanja, izradi i stilskim karakteristikama ovaj ciborij je veoma nalik na kalež senjskoga zlatara Martina Živkovića, pa postoji mogućnost da je njegov autor ovaj senjski zlatar.²⁹³

²⁸⁷ To su m(eš)tar Tomas od Signia i krug hrvatskih slikara iz Primorja i Istre aktivni početkom XVI. st. (A. GLAVIČIĆ, 1994, 370-380; L. ČORALIĆ, 1994, 72-74; R. RATKOVČIĆ, 2008, 204-205.)

²⁸⁸ I. LENTIĆ, 1990, 115.

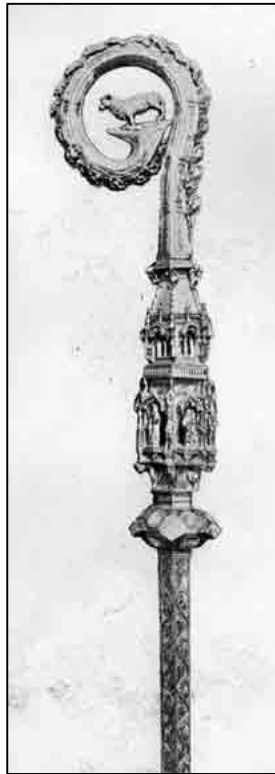
²⁸⁹ I. LENTIĆ, 1990, 117-119; M. PELC, 2007, 413.

²⁹⁰ I. LENTIĆ, 1990, 121. Kalež, ciborij su izloženi u Sakralnoj baštini u Senju.

²⁹¹ I. LENTIĆ, 1990, 117-118. U prijevodu glasi: + Ovo učini majstor Martin Živko(vić) zlatar na čast Bla(žene) Ma(rije) Dje(vice) u Senju (prev. J.L.).

²⁹² Hreljanovići su stara senjska patricijska obitelj (E. LJUBOVIĆ, 2003, 149-176.)

²⁹³ I. LENTIĆ, 1990, 121.

Sl. 7. Pastoral – štap modruških biskupa, XV. st., Sakralna baština Senj – Biskupski ordinarijat Gospić (P. TIJAN, 1940, Sl. 39.)

Iz istoga vremena je i kasnogotičko ophodno raspelo rad nepoznatoga, vjerojatno, senjskoga zlatara,²⁹⁴ kucano srebro ili pozlaćeni bakar. Na drvenu podlogu prikucane su posrebrene i pozlaćene pločice u obliku raspela s proširenim krakovima. Na prednjoj strani, u sredini raspela, reljefno je prikazan razapeti Krist, čije izmučeno i beživotno tijelo visi zgrčeno iskazujući svu gorčinu fizičkih muka, boli i patnji za grijeha cijeloga čovječanstva. Na proširenim krakovima su simboli evanđelista (lav, vol, orao). Na drugoj (stražnjoj) strani je reljefno izvedeni, pomalo izduženi lik sv. Martina u biskupskome ornatu.²⁹⁵ Na krakovima križa s jedne strane je lik sv. Ivana Evanđeliste, s druge strane lik Blažene Djevice Marije, a na vrhu je reljefno izveden lik sv. Mihovila Arkandela s mačem u ruci.²⁹⁶

Najvrjednija umjetnina zlatarskog obrta iz vremena kasne gotike je pastoral – biskupski štap modruških i kasnije senjskih i modruških biskupa,²⁹⁷

²⁹⁴ U sakralnoj zbirci katedrale sv. Vida u Rijeci nalazi se ophodno raspelo iz XV. st. izrađeno iz pozlaćena bakrena lima za koje se pretpostavlja da je pripadalo staroj crkvi sv. Vida (D. TULIĆ, 2011, 56.). To raspelo je daleko bolje očuvano od senjskoga i za to raspelo se već na prvi pogled može reći da je vrlo slično ovom senjskome raspeleu ne samo kompozicijom, načinom prikazivanja simbola (evanđelisti) i likova (svetački lik), florealnim ukrasima na jabuci križa, koji su gotovo identični florealnim ukrasima nodusa Živkovićeve senjskog kaleža, već i tehnikom i načinom izrade. Sve to upućuje na zaključak da je ova dva raspela izradila vjerojatno ista ruka. Ova izrečena pretpostavka je samo prijedlog za njihovo temeljitije izučavanje, analizu, komparaciju. Poznato je da je sredinom XV. st. u Rijeci djelovao senjski zlatar Martin Živković, što navodi na pomisao – taj majstor – zlatar mogao biti autor ova oba raspela.

²⁹⁵ Teško se može prihvatiti, u više navrata izrečena tvrdnja M. Bogovića, da je ovo procesijsko raspelo donijeto u Senj iz Drivenika u Vinodolu iz kasnogotičke crkvice sv. Martina. Ako ta tvrdnja nije utemeljena na arhivskim podacima, puno lakše je prihvatiti mogućnost da je taj križ bio dio inventara senjske crkve sv. Martina, kojoj je to mogao darovati ili je za tu crkvu izradio senjski zlatar Martin Živković, stariji.

²⁹⁶ I. LENTIĆ, 1990, 120.

²⁹⁷ Sveta Stolica povjerava 1569. godine upravu Modruške biskupije Jurju Živkoviću, senjskom biskupu (1559.-1569.) (F.E. HOŠKO, 2010c, 587). Od toga vremena više se ne

koji je u uporabi u Senju od sredine XVI. st. To je vrlo kvalitetan venecijanski rad iz kraja XV. st.,²⁹⁸ a prema tradiciji, pastoral je modruškoga biskupa Kristofora (1486.-1498.), zadnjeg rezidencijalnog biskupa u Modrušu, koji je nakon Krbavske bitke (1493.) bježeći pred Turcima prenio biskupsko sjedište u Novi u Vinodolu.²⁹⁹ Pastoral je vjerojatno u Veneciji nabavio senjski, a potom modruški biskup Nikola Modruški (1461.-1480.).³⁰⁰ Vjerojatno je ovaj učeni humanist s prihodima modruške biskupije i bogatim prihodima svojih drugih službi bio u mogućnosti nabaviti ovaj prekrasan i sigurno skupi rad venecijanskih majstora. Pastoral je izveden tako da je drvo obloženo pozlaćenim srebrenim pločicama i poludragim kamenjem, te je ukrašen lijevanim i iskucanim ukrasima. Šestobridni držak pastoralu ukrašen je iskucanom i graviranom kasnogotičkom lisnatom viticom. Pastoral je visine od iznad jabuke 48 cm, a širina mu je 16 cm. Iznad jabuke optočene umetnutim zelenim poludragim kamenjem nalazi se minijturni kasnogotički dvokatni tornjić filigranske izrade. Na prvome katu su niše u kojima se nalaze sićušni svetački likovi izrađeni tehnikom lijevanja, a na drugome katu su bogato izrađene niše koje završavaju krovicom na koji se nastavlja pužoliko savijeni završetak pastoralu. Vanjskom stranom završetka pastoralu teče girlanda od listića, a u krugu, što ga čini potpuno zatvoreni gornji dio savijenoga pastoralu, nalazi se lijevana skulptura ovce, simbola biskupske pastirske službe.³⁰¹

Krajem XV. st., točnije 1491. godine, nastao je reljef renesansnoga izričaja s prikazom sv. Trojstva, u ikonografiji poznatog kao *Prijestolje milosti*.³⁰² Taj visoki reljef izrađen u sivom vapnencu vjerojatno je samo gornji

---

popunjava modruška biskupska stolica, već se u pravilu dodjeljuje uz imenovanje senjskim biskupom tome biskupu na upravu.

²⁹⁸ Ovaj pastoral s obzirom na svoje karakteristike podsjeća na pastoral zagrebačkog biskupa Osvalda Thuza (1466.-1499.), kao i na pastoral zagrebačkog biskupa Luke Baratina koji potječe iz 1500. godine i rad je nepoznatog venecijanskog majstora. (I. LENTIĆ, 1988, 237; I. LENTIĆ, 1990, 116-117.)

²⁹⁹ P. TIJAN, 1940, 61-62.

³⁰⁰ Nikola iz Kotora (Nicolaus Machinensis de Catharo), učeni franjevac, doktor teologije i filozofije, školovan u Veneciji, civilni upravitelj raznih gradova i krajeva papinske države, plodan latinski pisac, humanista s jednom od najvećih knjižnica svoga doba (M. KURELEC, 1988, 123-141; M. BOGOVIĆ, 2010a, 43-44; L. ŠPOLJARIĆ, 2012, 25-63; L. ŠPOLJARIĆ, 2014, 69-84.)

³⁰¹ I. LENTIĆ, 1988, 237; I. LENTIĆ, 1990, 116-117. Pastoral je vrlo dobro očuvan i danas je u upotrebi samo u najsvečanijim prilikama. To je simbol i svjedok dugog zajedničkog života ujedinjenih biskupija senjske i modruške, a danas gospičko-senjske.

³⁰² Prema kršćanskoj dogmi iz 325. godine Bog je u naravi jedan, i u Njemu su sadržane tri božanske Osobe: Otac, Sin i Duh Sveti, koje čine (pre)sveto Trojstvo. Ikonografski prikaz može biti simbolički (tri koncentrična kruga, trokut, tri ribe u obliku slova Y, trolist djeteline, tri lava ili tri zeca itd.), alegorijski (Abrahamovo gostoprimstvo) i antropomorfni (tri glave iz jednoga tijela,

dio retable kamena oltara, kojemu nedostaje predela i kamena menza, a koji se je zacijelo prije nalazio u crkvi sv. Duha izvan gradskih zidina.³⁰³ Sredinom XVI. st. nakon rušenja svih objekata izvan gradskih zidina i gradnje tvrđave Nehaj možebitno prenijet u novopodignutu istoimenu crkvu u gradu na trgu Cilnica.³⁰⁴ Uz crkvu sv. Duha je od XIV. do XVIII. st. djelovao gostinjac i bolnica (hospicij).³⁰⁵ Nakon što je 1856. godine sekularizirana crkva sv. Duha - danas je to kuća Benzia - reljef je uzidan u zid staroga gradskoga groblja sv. Petra, odakle je 1865. godine prenijet u katedralu, a tijekom obnove katedrale nakon II. svjetskoga rata smješten u kapelu – lapidarij kraj pobočnoga portala na mjesto nekadašnjega oltara sv. Križa.³⁰⁶ Ploča reljefa je pravokutnoga oblika (131 cm x 107 cm),³⁰⁷ u podnožju s grbovima upravitelja - kastalda crkve za koju je izrađena i natpisom. Bog - Otac, bradati starac u svečanom ornatu ukrašenu uzorcima uokvirenih palmeta, sjedi na monumentalnome prijestolju. Lice mu je oblikovano pravilno, s otvorenim očima, punim usnama, dugom

tri sjedeća lika, dvije osobe i golubica). Najučestaliji prikaz je antropološki: Bog Otac (starac), Bog Sin u muževnoj dobi ili razapet na križu i Bog Duh Sveti (golubica). Prikaz Presvetoga Trojstva s raspetim Kristom je poznat u ikonografiji kao Prijestolje milosti (Thronus pietatis, Gnadenstuhl) i spada u antropomorfnu tip prikazivanja toga misterija. Taj prikaz je karakterističan za razdoblje od XII.-XV. st. i u potpunosti izražava katoličku dogmu o istobitnosti triju božanskih osoba. (A. BADURINA, 1979, 485; B. FUČIĆ, 1979d, 571-572.)

³⁰³ MONUMENTA HABSBURGICA, III, 1917, 346-347.

³⁰⁴ Je li na trgu Cilnica podignuta nova crkva nakon rušenja crkve i hospicija (hospitala) izvan gradskih zidina, ili je samo u neku već postojeću crkvu prenesen titular crkve s inventarom i do nje sagrađen hospital, to se ne zna. Arheološka istraživanja ove zgrade nisu rađena, a prema vijestima iz sredine XX. st. u podrumskome dijelu zgrade su sačuvane *katakombe*. (P. TIJAN, 1940, 69.) Svakako bi trebalo provesti arheološka i druga ispitivanja koja bi dala barem dio odgovora na mnoga pitanja ovoga crkvenoga i značajnoga društvenoga objekta grada. Isto tako valja obilježiti postojanje takve ustanove u XIV. st.

³⁰⁵ Crkva sv. Duha i uz nju hospital spominju se prvi put 17. kolovoza 1389. godine kada franjevac *Antonius de Trinciis de Fulign*, naslovni biskup lacedemonski i izaslanik pape Urbana VI. boravi u Senju i daje oprostite onima koji u određene dane (blagdane i svetkovine) posjete u pobožnosti i dobročinstvu (*de bono et melius*) crkvu i hospital sv. Duha u gradu Senju (*ut ecclesia et hospitale sancti Spiritus de civitate Segnensi*). Te oprostite potvrđuju i kasniji pape 1400. i 1476. godine. (CD, XVII, 1981, 213-214; D. FARLATI, IV, 1769, 123-124, 130; M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 256-259; L. GLESINGER, 1967/1968, 234-235.)

³⁰⁶ A. GLAVIČIĆ, 1992, 82. Današnji smještaj ovoga reljefa u kapeli – lapidariju bez ikakve liturgijske funkcije je neprimjeren njegovoj teološkoj, povijesnoj, umjetničkoj i baštinskoj vrijednosti. Vrijedi promisliti kako ovome spomeniku dati odgovarajuću liturgijsku funkciju, možda tako da se rekonstruiru u suvremenome izričaju oltar kojemu bi ovaj reljef bio gornji dio retable. Tom prigodom bi se riješili i problemi pukotina na ovome reljefu koje su sve jače uočljive. Time bi ovaj reljef dobio posebnu vrijednost i ispunio bi prazninu kojom inače odiše ova kapela.

³⁰⁷ P. TIJAN, 1940, 61.

valovitom kosom i bradom te blaga izraza. Na prsima je golubica raširenih krila, prikaz Boga – Duha Svetoga,³⁰⁸ koja kljunom dotiče aureolu raspetoga Boga - Sina i time povezuje sve tri Božanske Osobe. Bog – Otac koji drži vodoravnu gredu križa, tj. križ s raspetim Sinom sjedi na jastuku cilindričnoga oblika, koji je ukrašen romboidnim uzorkom i čiji rubovi završavaju resama. Nabori njegove odjeće prate obline koljena, a noge su smještene bočno na usku pregradu s dvorednim natpisom. Krist, Bog – Sin je prikazan kao raspeti patnik, glave nagnute na desnu stranu s pretjerano izduženim rukama čiji su dlanovi pribijeni na gredu križa. Oko Kristovih bedara ovijena je perizoma vezana u čvor. Na pregradi reljefa podno nogu Boga – Oca teče dvoredni latinski natpis:

TE/MP/ORE * IOBILIV/M/ * GHASPARIS * DEPONTE * ET *
LODOVICY * PEROVICH * CAS/ TAL/ DORVM/ EIVSDEM
ECCLESIE * FACTVM FVIT P/ ER/ EOS * HOC * OPVS *1491.³⁰⁹

Tu su i dva plemićka grba smještena u renesansni štit zašiljen u donjem dijelu, a u gornjem valovito uzdignut. S vanjske strane štita grbova vijore se valovite vrpce.³¹⁰ Lijevo je grb obitelji de Ponte i desno grb obitelji Perovich (Perović). Lijevi grb sadrži prikaz mosta ispod kojega teče voda, a po mostu hoda lav uspravljen na zadnje noge s kruhovima u prednjim šapama,³¹¹ a desni grb, koji pripada plemiću Peroviću, ima kao i hrvatski državni grb štit s kockastim poljem (25 kocaka i počinje s uzdignutom kockom). Na štitu je turnirska kaciga s perjanicom i plaštem. To je najstariji u kamenu poznati prikaz grba s elementom (kockastim poljem) hrvatskoga državnoga grba. Ploča

³⁰⁸ B. FUČUĆ, 1979b, 210-211.

³⁰⁹ I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1891a, 238; P. TIJAN, 1940, 61. U prijevodu ovaj natpis glasi: Za vrijeme plemenitih Gašpara de Ponte i Ludovika Perovića kaštaldi ove crkve, bi po njihovu nalogu načinjeno ovo djelo/1491. (prev. J.L.).

³¹⁰ P. TIJAN, 1940, 61; M. ŠERCER, 1999/2000[i.e. 2002], 197-199.

³¹¹ Grb na senjskome reljefu Presvetoga Trojstva je gotovo identičan grbu vojvoda od Zweibrückena (Pfalz, Njemačka), što bi u francuskom jeziku bilo: Deux-Ponts, u talijanskom de Ponte, a u hrvatskome prijevodu Dva mosta, od Mosta, ili kako neki naši stariji povjesničari prevode z *Mosta*. (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003.), 254). I britanski putopisac A. A. Paton je zabilježio da je to jedina kuća u gradu vrijedna pažnje veličinom poput palače s renesansnom, vrlo profinjenom izvedbom i posebnom elegancijom, i nutarnjim patiom te da je bila vlasništvo vojvoda od Deux Ponts (PATON, 1849, 196; P.TIJAN, 1940, 67). Poznato je da je vojvoda Alexander od Zweibrückena, brat vojvode Kaspera (Gaspara), hodočastio u Svetu Zemlju, i to brodom iz Zadra (S. FEYERABEND, 1584, list.: 35; K. KUŽIĆ, 2008, 80.). Senjski reljef sv.Trojstva, tematikom, načinom prikaza tipičnim za njemačko područje je jedan od tragova koji bi mogli upućivati na to da su njemački vojvoda od Zweibrückena skriveni pod imenom senjskih de Ponte. Sve ovo je samo puko nagađanje, a detaljnije arhivsko istraživanje bi možda moglo dati utemeljeniji i pouzdaniji odgovor.

Sl. 8. Majstor Mramornih Madona (Gregorio di Lorenzo): Reljef Presvetoga Trojstvo, 1491, Katedrala, Senj (J. HORVAT, 1939, Sl. 108)

reljefa je oštećena, vide se napukline u desnom gornjem i lijevom donjem uglu. Te pukotine se vide i na fotografijama iz vremena prije Drugog svjetskog rata.³¹² Svojim sadržajem reljef je teološkim izričajem precizno koncizan, kompozicijom posebno zanimljiv, a sadržajem elemenata i dekoracijom bogat. Ovaj reljef kao i dva reljefa Bogorodice s djetetom (Senj, Vlatkovićeve 20 i Bribir, Župna crkva) i kustodija iz Hreljina pripadaju skupini radova koji se pripisuju *nepoznatome majstoru mramornih Madona*.³¹³ Neki autori (J. Balogh i M. Šercer) smatraju da je zagonetni Majstor Mramornih Madona talijanski kipar Giovanni Ricci.³¹⁴ Međutim, u tim radovima Milan Pelc vidi djelo Tommasa Fiambertija, sljedbenika Mina da Fiesole,³¹⁵ dok najnovija istraživanja potkrijepljena arhivskim dokumentima prepoznaju u ovim radovima Majstora Mramornih Madona, tj. firentinskog kipara Gregoria di Lorenza,³¹⁶ kojega se pak zbog jake argumentacije može s velikom sigurnošću prihvatiti kao autora.³¹⁷ Svakako ovaj, po mišljenju Melite Viličić, *izvanredno suptilan reljef fine kompozicije koji spada nesumnjivo u najljepša i umjetnički najvrjednija djela što su sačuvana u Senju*³¹⁸ odaje profinjeni ukus, a daje naslutiti i podrijetlo naručitelja reljefa – kastalda crkve sv. Duha. I dok je jedan od kastalda hrvatskoga podrijetla (Perović) za drugoga (de Ponte) se to ne bi moglo reći, odnosno teško bi se moglo odrediti njegovo podrijetlo. Vjerojatno je stranac nastanjen i dobro primljen u Senju.³¹⁹

³¹² P. TIJAN, 1940, Sl. 34.

³¹³ I. MATEJČIĆ, 2004, 256-258.

³¹⁴ Giovanni Ricci, kipar, potječe iz Sala (Como, Italija), rođen između 1440. i 1450. godine, a umro nakon 1523. godine. Između 1475. i 1480. godine radi na dvoru kralja Matijaša Korvina u Budimu i u Višegradu. Na radovima u Ceseni jedan od trojice partnera bio je i Valentino di Giorgio *de partibus Dalmatiae*. S kiparom Fiambertijem je izradio grobnicu Numai u Forliju. Na Korvinov dvor dolazio je i kasnije, a nakon Korvinove smrti (1490. godine) boravi još neko vrijeme u Mađarskoj. Već 1491. godine, kako navodi M. Šercer, koja je u Majstoru mramornih madona prepoznala G. Riccija, nalazi se na području Hrvatskoga primorja, gdje je došao na poziv kneza Bernardina Frankapana u Hreljin, a zatim je u Senju odakle njegova radionica seli na Rab (M. ŠERCER, 1999/2000[i.e. 2002], 190-212.), što nije prihvaćeno u stručnoj europskoj literaturi.

³¹⁵ M. PELC, 2007, 368.

³¹⁶ U novije vrijeme su L. Pisani i A. Bellandi prepoznali u reljefima tzv. Majstora Mramornih Madona radove firentinskoga kipara Gregorija di Lorenzo, koji je nakon početne karijere u Marchama (Urbino) i Firenci od 1473. godine boravio u Mađarskoj, a zatim se nakon smrti Matijaša Korvina neko vrijeme zadržao na hrvatskoj obali, gdje su mogli nastati spomenuti reljefi. (M. PELC, 2007, 368-369; I. BRAUT, 2012, 84.)

³¹⁷ M. PELC, 2007, 368-369; I. BRAUT, 2012, 84.)

³¹⁸ M. VILIČIĆ, 1971, 108.

³¹⁹ Natpis na crkvi sv. Duha u kojem se spominju njezini nadstojnici: *Procurantibus domino Blasio de Besca canonico segniensi et egregiisviris Gasparo de Ponthe et Ludovico de*

Sl. 9. Kustodija – svetohranište, katedrala u Senju, nepoznati majstor, oko 1491.

Majstor Mramornih Madona, tj. Gregorio di Lorezno je umjetnik koji je radio na dvoru kralja Matijaša Korvina, nakon Korvinove smrti boravi sa svojom radionicom u Hreljinu, gdje je knez Bernardin obnavljao župnu crkvu sv. Jurja za koju je ovaj umjetnik izradio svetohranište, a za zbornu crkvu Sv. Petra i Pavla u Bribiru Madonu s Djetetom.³²⁰ Boravi i u Senju, gdje je ostavio znatan trag, kao i u susjednoj Baški.³²¹

Istome vremenu i stilskome razdoblju pripada ranorenesansno svetohranište – kustodija,³²² koje je do Tridentskoga sabora stajalo u svetištu katedrale, a liturgijskom reformom nakon Tridentskoga sabora gubi svoju funkciju.³²³ Kod prve pregradnje katedrale u XVIII. st. ugrađena je u zid prve kapele lijevoga broda i tako je sačuvana.³²⁴ Danas se nalazi

Perovich eius ecclesiae rectoribus. Anno Domini MCDXCI octavo idus Octobris. (Podignuto marom gospodina Blaža iz Baške, kanonika senjskoga i časnih muževa Gašpara de Ponte i Ludovika Perovića, rektora ove crkve 1496. godine osmih ida (15.) mjeseca listopada (prev. J. L.) (I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1891a, 238-239), a u Baški na kući u Ulici kralja Zvonimira br. 18 nalazi se grb obitelji de Ponte kojega nose puti. Taj grb kao i grb obitelji Desantić na susjednoj kući (J. LOKMER, 2005, 104.) koje I. Braut pripisuje Majstoru Mramornih Madona, tj. Gregoriju di Lorenzo. (I. BRAUT, 2012, 84.)

³²⁰ M. PELC, 2007, 289; I. BRAUT, 2012, 84.

³²¹ U Senju su mu atribuirani sljedeći radovi: Madona s Djetetom u Vlatkovićevoj ulici, Reljef Presveto Trojstvo u katedrali, a u Baški grbove obitelji de Ponte i Desantić. (I. BRAUT, 2012, 84.)

Ostaje atribuirati majstora/radionicu koja je izradila pobočni portal katedrale u Senju, kao i portal kuće Živković, koji ima u nekim dijelovima sličnosti s detaljima ukrasa na stubištu Lavljega dvorca u Senju. (M. ŠERCER, 1999/2000[i.e. 2002], 192-195; B. DUNDOVIĆ – P. SOPTA – A. BRAUN, 2015, 227-228.), ali i s portalom župne crkve u gradu Cresu za čiju je gradnju 1488. godine isplaćen creski graditelj i klesar Franjo Marangon (T. SUŠANJ PROTIĆ, 2014, 285.), iz čije je radionice skulptura Trpećeg Isusa na uglu te kuće. (I. BRAUT, 2012, 86.)

³²² Frančiković ovu kustodiju, zanemarujući njezine dekorativne elemente i vodeći se samo euharsitijskom simbolikom datira u XI. stoljeće, tj. u početak naše katedrale (J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 427.)

³²³ Tabernakul u kojem se čuva Presveto došao je na oltar tek odredbama Tridentskoga sabora. Do tada se je koristio ciborij u obliku goluba ili tornjića koji su visili na glavnome oltaru ili je bilo pohranjeno u posebnim kamenim ormarićima (custodia) uzidanim u svetištu u blizini glavnoga oltara, što je bilo češće u praksi. (J. FRANČIŠKOVIĆ, 426.)

³²⁴ P. TIJAN, 1940, 40.

u kapeli – lapidariju desnoga broda kod pokrajnoga portala katedrale. Svetohranište je kameni (vapnenac) ormarić pačetvorinastoga oblika (110 x 51 cm),³²⁵ koji konstrukcijom slijedi djela izrađena u duhu firentinske renesanse. Nad otvorom svetohraništa je arhitrav s lunetom oslonjen na dva pilastra s kapitelima. Pilastru ukrašeni, ispunjeni bogatom cvjetnom dekoracijom: rozete i palmete, koje su na dva mjesta uokvirene, flankiraju otvor svetohraništa. Arhitrav je poput bogato ukrašena friza s viticama i cvijećem, obrubljen s donje strane zrnatim ukrasom na vrpici i s gornje strane lagano izbačenim stiliziranim nizom motiva listova. Na arhitrav se naslanja luneta obrubljena polukružno savijenim i tordiranim motivom užeta. Akroterij se sastoji od jedne veće na vrhu i dvije manje rozete na podnožju lunete. U luneti se nalazi stilizirano prikazan kalež s hostijom na kojoj se teško može pročitati upisani Kristov monogram – IHS.³²⁶ Pilastru se upiru na postolje ispunjeno nasmiješenom glavicom anđela s ružicom u kosi, položenoj na rastvorena krila. Ovo svetohranište – kustodia, koje u svojoj ornamentici *all' antica* ima elemente tipične za kraj XV. st. i za slična djela u Ugarskoj, robusni je rad nekoga nepoznata majstora, koji su u vrijeme ili nakon smrti kralja Matijaša Korvina putovali iz Italije i Dalmacije u Budim, ili se vraćali iz Budima, te se kratkotrajno zadržavali u Senju gdje su doprinijeli kratkotrajnome procvatu kiparstva.³²⁷ Početkom šezdesetih godina XX. st. na otvor kustodije su stavljena vratašca izrađena od bakrena kucana lima. Slično ovom svetohraništu je kustodia na pročelju nekadašnje crkve sv. Roka (danas kuća Modrić) koja se može datirati u isto vrijeme i rustični je rad također nepoznata majstora vjerojatno iz iste grupe domaćih majstora, odnosno domaćih majstora iz senjsko - vinodolske radionice.³²⁸

³²⁵ P. TIJAN, 40, 61.

³²⁶ IHS je jedan od Kristovih monograma u Katoličkoj crkvi. Simbol je nastao u ranokršćanskim vremenima u Rimu. Sastoji se od grčkog slova jota, eta, sigma, prva tri slova imena Iesus (u grčkome Isus), ali to je i skraćenica od latinskoga slogana Iesus hominem Salvator (Isus Spasitelj čovjeka). U srednjem vijeku je sv. Bernard, benediktinac iz Clairvauxa potaknuo štovanje Imena Isusova, a u XV. st. su tu pobožnost širili franjevci (sv. Bernardin Sienski i sv. Ivan Kapistran). (A. BADURINA, 1979a, 415-416.) This monogram consists of the Greek letters iota, eta, and sigma, the first three letters of the name Iesus (Greek for Jesus), the letters of which are also used to spell out the Latin phrase "Iesus Hominem Salvator," "Jesus, savior of man." It relates to the story of Constantine, whose vision of the Chi-Rho was recorded by Church Father Eusebius.

³²⁷ M. ŠERCER, 1999/2000[i.e. 2002], 200-201; M. PELC, 2007, 291; I. BRAUT, 2012, 85-85.

³²⁸ P. TIJAN, 1940, 40; M. VILIČIĆ, 1971, 161; A. GLAVIČIĆ, 1995, 138; M. ŠERCER, 1999/2000[i.e. 2002], 202-203; M. PELC, 2007, 292; I. BRAUT, 2012, 84.

Sl. 10. Zapadni (pokrajni) portal katedrale u Senju, XV/XVI. st. (foto J.L. 2009.)

Pokrajnji, zapadni portal današnje katedrale je također kvalitetan renesansni rad za koji vrsni poznavatelj umjetnosti, povijesti arhitekture Sir Thomas Graham Jackson kaže: *Zapadna vrata katedrale su s renesansnim detaljima. Ispitivanjem se dolazi do zaključka da su ta vrata djelomično originalni rad, a djelomično da su načinjena od ulomaka s neke starije građevine, dva ovratnika su dijelovi klasičnoga arhitrava koji su krajevima spojeni.*³²⁹

Ovdje se radi o renesansnim arhitektonskim elementima očito donijetim s nekoga drugoga

sakralnoga objekta, odnosno o dijelovima starijeg portala katedrale koji je - kako se može pretpostaviti - samo premješten kod barokne dogradnje katedrale da bi poslužio kao portal desnoga broda.³³⁰ Posebno je bogato ukrašena gornja greda (arhitrav-friz) portala, koja je postavljena na gornji dio ovratnika i nešto je šira od samih vrata. Preko njezina ruba se cijelom dužinom slijeva niz bogatih cvjetnih vijenaca - girlandi. Zaista, to je lijepi, antički raskošan i visoke kvalitete izrade rad vrlo vještoga, kvalitetnoga majstora iz uvoza ili onih koji su djelovali u Senju.³³¹

Nasuprot pročelju katedrale nalazi se skladna dvokatna kuća iz 1487. godine izgrađena pravilnim kvadrima bijeloga kamena s portalom čiju lunetu

³²⁹ T. G. JACKSON, 1887, 191. Britanski arhitekt, povjesničar umjetnosti i pisac Sir Thomas Graham Jackson je posjetio Senj u jesen 1885. godine i donio svoje dosta opširne i vrlo subjektivne opise grada i podvelebitskoga kraja. (J. LOKMER, 2009, 123-198.)

³³⁰ Kod barokne pregradnje katedrale u XVIII. st. nije poznato da je igdje u gradu porušena starija crkva s koje bi mogao biti preuzet portal. Sve druge crkve u gradu (sv. Ivana Krstitelja, sv. Duha, sv. Nikole, sv. Cecilije, sv. Roka) su sekularizirane u prvoj polovici XIX. st.

³³¹ Izrada dijelova bočnoga portala katedrale može se pripisati radionici nekoga od majstora koji su u Senju djelovali, odnosno duže vrijeme zadržali na putu za Budim ili iz Budima. Na to ukazuju i drugi znatno veći radovi, odnosno arhitektonski sklopovi (Lavlje dvorište) u Senju i Senju gravitirajućem ili bližem području (Baška, Krk, Rab, napr.), a to pretpostavljaju i neki poznavatelji graditeljske baštine sjevernoga Jadrana. (M. BRADANOVIĆ, 2011, 56-57; I. MATEJČIĆ, 2004, 258.)

ispunjava velika školjka - lepeza renesansnoga izričaja.³³² Na njezinom uglu ponad ulice kojom se od katedrale dolazi do *Malih vrata* i izlazi na cestu što vodi prema sjeverozapadu, stoji na pilu s kasnogotičkim zaglavkom okrenut prema katedrali kip Trpećega Isusa – Imago pietatis,³³³ kojega danas, nažalost, samo rijetki prolaznici uočavaju. Krist je gotovo gola tijela, pognute glave nad kojom je aureola, prikazan je u trenutku proživljavanja najvećih tjelesnih i duševnih boli prouzrokovanih bičevanjem, porugom vojnika i napuštenošću od svih. Na podnožju kipa uklesan je natpis:

O. VOS. OMNES. QVI. TRANSIETIS PER VIAM
SI EST DOLOR SICVT DOLOR MEUS EST.³³⁴

Ova malahna kasnogotička, bolje rečeno ranorenesansna skulptura, još je jedan od djelića bogatoga mozaika umjetničke baštine grada Senja iz sredine XV. st. kada u gradu, usprkos opasnostima i stalnim prijetnjama miru i slobodi, ekonomskom prosperitetu i kulturnome procvatu; buja život. To je rad radionice koju recentni autori prepoznaju kao radionicu cresko-krčkoga graditelja i klesara Franje Marangona.³³⁵

Renesansno raspelo s polikromnim korpusom duljine 148 cm i širine (raspon ruku) 144 cm, rad nepoznatoga, možda domaćega, ali ipak vjerojatnije talijanskoga majstora iz kraja XV., odnosno najkasnije sredine XVI. st. Tijelo Kristovo je mršavo, ali proporcionalno, izmučeno i blago tordirano u desnu stranu, s lagano savijenim koljenima. Ruke su gotovo u vodoravnome položaju tako da tijelo "ne visi." Osjeća se težnja za realističnim prikazom tijela, jer su dobro naglašeni i sasvim realistično modelirani pojedini dijelovi tijela. Nema bolnoga izvijanja, tijelo je smireno s otvorenim dlanovima pomirenja. Polikromna perizoma s čvorom na desnomo boku prati liniju tijela i pada u mekim vodoravnim naborima niz Kristova bedra. Na glavi je stilizirana trnova kruna na valovitoj kosi koja se spušta niz ramena. Patnja i bol se osjećaju na izrazu lica s naglašeno upalim očima iz kojih teku suze. Posebno je ta patnja naglašena poluotvorenim ustima, čelom i vratom sa "curcima" krvi te ranom na desnoj strani prsiju i na dlanovima obje ruke. Izraz lica je bez gotičke patetike i s puno dostojanstva.³³⁶ To raspelo je do 1943. godine bilo u katedrali na oltaru u kapeli sv. Križa kod desnoga ulaza, a prenijeto je u katedralu 1854. godine iz

³³² M. PELC, 2007, 132.

³³³ M. VILIČIĆ, 1971, 125; A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 81-83; A. GLAVIČIĆ, 1995, 124.

³³⁴ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 83. U slobodnom prijevodu B. Fučića ovaj natpis glasi: *O svi vi koji prolazite putem (pogledajte i vidite)/ ima li boli kao što je moja.*

³³⁵ I. BRAUT, 2012, 86.

³³⁶ S. KULENOVIĆ, 2002, 99-100.

tada sekularizirane, a 1855. godine i srušene crkvice sv. Jurja, koja se je nalazila par koraka od katedrale ispred stare biskupske kurije.³³⁷ Izvorni smještaj ovoga raspela se ne zna, ali se pretpostavlja da je bilo u nekoj početkom XVI. st. porušenoj crkvi, vjerojatno izvan gradskih zidina, možda u nekadašnjoj cistercitskoj opatijskoj crkvi sv. Križa u Senjskoj Dragi.³³⁸ Vjerojatno je pred turskom opasnošću donijeto i posebno čašćeno u Senju tijekom idućih stoljeća u crkvi sv. Jurja, gradskoga zaštitnika (o čemu izvještava biskup Bedeković 1708. godine³³⁹). Isto tako je poznato da je da je u XVIII. st. kod pavlina u crkvi sv. Nikole djelovala Bratovština sv. Križa.³⁴⁰ I danas se dio grada s vrlo originalnom i starom arhitekturom u blizini nekadašnjeg pavlinskog samostana na današnjemu Pavlinskomu trgu, između kuće knezova Posedarskih (danas Bezjak) i Kolana naziva Križ. Danas je ovo raspelo restaurirano³⁴¹ i nalazi se na zidu iznad glavnoga oltara u svetišće katedrale.

Tiskarska i izdavačka djelatnost senjskih glagoljaša

Osmanska sila nakon osvajanja bosanskoga kraljevstva stalno i organizirano upada na područje hrvatskog kraljevstva, pljačka i odvodi u ropstvu mnogobrojno ljudstvo sijući strah i smrt³⁴² te se opasno približava ne samo senjskome zaleđu već i gradu Senju.³⁴³ Nesložna braća Frankapani sve teže brane svoje posjede³⁴⁴ i ne žele, se usprkos nastojanju Mlečana, pomiriti i ujedinit³⁴⁵ ne samo u obrani svojih posjeda od Turaka već i od presizanja kralja Matijaša Korvina za svojim najvažnijim posjedom - gradom Senjom. Frankapani pružaju otpor kraljevim centralističkim nastojanjima.³⁴⁶ Sve je uzalud, pa i mletačke intervencije kod pape za obranu Hrvatske³⁴⁷ od Turaka i

³³⁷ S. KULENOVIĆ, 2002, 97-104.

³³⁸ M. Bogović pretpostavlja, iako za to nema dokaza, da je ovo raspelo bilo u crkvi sv. Jurja koja je porušena i nad čijim temeljima je sagrađena tvrđava Nehaj. Tada je u gradu sagrađena (1540. godine ili nešto kasnije) crkva gradskoga zaštitnika u koju je prenijet inventar crkve sa Brda sv. Jurja (*in monte videlicet Sancti Georgii sitis*). (M. BOGOVIĆ, 1992, 27.)

³³⁹ M. BOGOVIĆ, 1992, 31.

³⁴⁰ J. BURIĆ, 2002, 76.

³⁴¹ K. ŠKARIĆ, 200, 87-96.

³⁴² ACTA BOSNAE, 1892, 278; I. JURKOVIĆ, 2000, 65-73.

³⁴³ LISTINE, X, 1891, 250-251.

³⁴⁴ LISTINE, X, 1891, 411.

³⁴⁵ LISTINE, X, 1891, 422, 427-428.

³⁴⁶ B. GRGIN, 1995, 62-63.

³⁴⁷ LISTINE, X, 1891, 423.

zaštitu Frankapana.³⁴⁸ Frankapani su razjedinjeni³⁴⁹ i zaslijepljeni podjelom očevine, a mletačka diplomacija ne može spriječiti kapetana kraljevske vojske Blaža Podmanickog³⁵⁰ da 1469. godine vojskom oduzme Frankapanima Senj³⁵¹ i na taj način umanju moć jednih od najjačih feudalaca - podanika dvaju gospodara, da ojača svoju kraljevsku vlast kontrolom senjske trgovine, te zaštiti svoje zemlje od nadiruće osmanlijske opasnosti. Tako je završilo razdoblje frankapanskoga upravljanja gradom kada je kralj Matijaš Korvin zauzeo Senj³⁵² i zatim osnovao Senjsku kapetaniju, novi obrambeni sustav, koji će u kasnijim stoljećima prerasti u veliku tvorevinu poznatu kao Vojna krajina, vojnu i administrativnu jedinicu³⁵³ izdvojenu iz pravnoga sustava banske Hrvatske i u kojoj će grad Senj ostati, istina na štetu svoje posebnosti i uz ograničenje svoje samouprave, naredna četiri stoljeća.³⁵⁴

I senjske crkvene prilike XV. i početka XVI. st. su turbulentne. Papa na molbu Žigmunda (Sigismunda) Frankapana, koji 1449. godine diobom obiteljskih imanja dobiva Otočac (Gacku), osniva 1460. godine na području senjske biskupije biskupiju u Otočcu, a da se tome nije protivio senjski biskup Nikola iz Kotora (1457.-1458.). Biskupi rijetko stoluju u Otočcu. Otočka biskupija pravno traje do 1530. godine, kada nestaje, odnosno postaje opet dio senjske biskupije. Senjski biskup augustinac Marko iz Rijeke (1461.-1462.) više se bavi diplomatskim poslovima u službi kralja Matijaša i ne boravi u Senju, a njegov nasljednik Pavao iz Bosne (1464.-1486.), bosanski franjevac, bori se zadržati to područje, potpisuje se kao senjski i gatanski biskup te uspijeva sačuvati stvarnu jurisdikciju na tom području. To će činiti i svi sljedeći senjski biskupi. Nakon Pavlove smrti kralj Matijaš I. Korvin imenuje senjskim biskupom senjskoga arhidakona Mihovila Božičevića (Natalitius), a istovremeno papa Inocent VIII. Andriju Campanu, svećenika iz Modene. Mihovil uspijeva uz kraljevu potporu upravljati biskupijom sve do Matijaševe smrti 1490. godine, odnosno do 1495. godine kada Campana preuzima upravu biskupije tek nakon papinog interdikta kojim je udario senjsku biskupiju. Campana umire 1497. godine i upravu opet preuzima Mihovil Božičević. Mihovil se 1501. godine zahvaljuje na biskupiji, a biskupiju preuzima senjski

³⁴⁸ LISTINE, X, 1891, 457.

³⁴⁹ LISTINE, X, 1891, 459-460.

³⁵⁰ LISTINE, X, 1891, 455-456.

³⁵¹ LISTINE, X, 1891, 461-466.

³⁵² LISTINE, X, 1891, 411, 422, 427-428, 459-462; V. KLAJČ, 1901, 260-261; B. GRGIN, 1995, 61-70.

³⁵³ M. KRUHEK, 1990, 93-95; M. KRUHEK, 1995, 46; A. BUCZYNSKI, 1997, 10.

³⁵⁴ P. TIJAN, 1940, 20.

arhiđakon Jakov Blažiolović³⁵⁵ koji kao senjski biskup sudjeluje u Rimu na IV. lateranskome saboru 1512/13. godine, gdje i umire. Nakon toga senjska biskupska stolica je ispražnjena. Njome upravlja ostrogonski nadbiskup kardinal Toma Bakač, odnosno u njegovo ime modruški biskup Šimun Kožičić Benja. Tek 1521. godine imenovan je senjskim biskupom riječki franjevac Franjo Jožefić, koji će proživjeti sve nevolje društvenoga, političkoga i crkvenoga života koje će zadesiti Senj i Hrvatsku.³⁵⁶

Porazivši hrvatsku vojsku na Krbavskome polju 1493. godine osmanlijska sila razorila je u senjskome širem zaleđu gradove i utvrde, poharala sela i natjerala stanovništvo u bijeg i seobu na otoke, u Istru, Furlaniju, sve do mletačkih laguna, u Kranjsku, Štajersku, Zapadnu Ugarsku i Donju Austriju, umanjila sigurnost življenja i unijela trajni nemir i strah u ove krajeve i ljude³⁵⁷ i time znatno prorijedila stanovništvo. Jednom riječju, kako je to zapisao pop Martinac svjedočeći potresnim riječima o strahotama i posljedicama Krbavskoga boja: Turci "*nalegoše na jezik hrvatski*".³⁵⁸

U Senju život ipak nastoji teći ustaljenim ritmom kao da osmanlijske opasnosti nema.

Gradi se, odnosno najvjerojatnije proširuje ili dograđuje nova sakristija katedrale o čemu svjedoči natpis iz 1497. godine na nadvratniku ulaza sakristije sa strane svetišta s imenom, vjerojatno njezina graditelja, biskupa Andrije Campana de Mutina:³⁵⁹

ANDREAS DE MVTINA EPS SEGNIE NI
ERI FECIT ANNO DNI MCCCCLXXXVII.³⁶⁰

Neki povjesničari drže da se ovaj natpis ne odnosi na izgradnju današnje sakristije, već da je taj nadvratnik ovamo naknadno donijet s neke druge građevine ili da je biskup dao samo izgraditi vrata na već postojećoj sakristiji, možda onoj starijoj, koja se spominje u Statutu senjskoga kaptola iz 1340.

³⁵⁵ Blažiolovići (de Blasiolis) su stara senjska plemićka obitelj. (A. JEMBRIH, 1989, 40-41; E. LJUBOVIĆ, 2008, 303-305.)

³⁵⁶ M. BOGOVIĆ, 1990, 71-75, 75-82; M. BOGOVIĆ, 2001, 28-29, 50-51.

³⁵⁷ F. ŠANJEK, 1993, 350-353; I. JURKOVIĆ, 2006, 39-41.

³⁵⁸ T. RAUKAR, 1990, 10-11.

³⁵⁹ Andrija Campana iz Modene (de Mutina), senjski biskup, franjevac (M. ŽUGAJ, 2010a, 12, 103.), kojega su Senjani teško prihvatili za svoga biskupa. (M. BOGOVIĆ, 1990, 77.) bio je muž ugledan, *nuntius apostolicus*, učen, širokoga pogleda sa Apeninskoga poluotoka gdje je u svojoj domovini vidio veličanstvene hramove, a možda i sam gradio. (J. FRANČIŠKOVIĆ, 1927, 428).

³⁶⁰ I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1891a, 239; M. VILIČIĆ, 1971, 99.). U prijevodu glasi: *Andrija iz Mutine (Modene) biskup senjski /dade načiniti godine Gospodnje / 1497.* (prev. J. L.)

godine.³⁶¹ Drugi pak navode da je upravo taj biskup bio inicijator većega opsega gradnje u katedrali te da je dao izraditi novi glavni oltar koji je tada dobio retabl (gornji dio oltara) i koji je bio bez tabernakula,³⁶² kao i propovjedaonicu u blizini svetišta s pristupom iz sakristije.³⁶³ Taj je biskup, prema dokumentu od 16. kolovoza 1496. godine, poslao žakna Andriju skupljati novčane priloge za kupnju orgulja ....*crikve katridale blažene s(ve)te Marie v Seni* .... i daje svim priložnicima oprost za grijeha od 40 dana³⁶⁴ Osim oltara *Trih krali v crikvi svete Marie v Seni...*³⁶⁵ poznat je iz toga vremena i drugi oltar ... *S. Ciriaci in ecclesia beate Virginis in Segnia...*³⁶⁶ posvećen ankonitanskom zaštitniku sv. Cirijaku. Taj oltar, očito je to oltar ankonitanske kolonije u Senju, dobiva 27. kolovoza 1494. godine na dar *Missale in carta pecora*,³⁶⁷ koji je 21. travnja 1475. godine tiskan u rimskoj tiskari *Uldaricus Gallus als Han Alamanus*.³⁶⁸ Latinski misal je darovan senjskoj katedrali samo

³⁶¹ M. BOGOVIĆ, 1995, 83-84.

³⁶² J. FRANČIŠKOVIĆ, 1927, 429; M. BOGOVIĆ – B. LJUBOVIĆ, 2013, 278-280. Teško je vjerovati da se tu radi o oltaru koji je u Drugom svjetskom ratu stradao i koji je u poratnoj obnovi katedrale uklonjen, jer je taj oltar po svojim obilježjima, posebno smještajem tabernakula u svome središtu, bio očito rad kasnijega vremena, tj. početka XIX. st. (R. MATEJČIĆ, 1982, 520-521.; J. LOKMER, 2006, 138.) Tabernakul je na oltar došao tek odredbama Tridentskoga sabora. Tako je senjski biskup Bonaventura održao 1589. godine sinodu u Bakru kojom je započeo provoditi odluke Tridentskoga sabora; i u odredbama te sinode kaže: *sveti Sakrament ima stati na velikome oltaru i ima se kupiti tabernakul na kopul ...*" (J. FRANČIŠKOVIĆ, 1927, 429.)

³⁶³ Ova je propovjedaonica uklonjena kada je 1757. godine postavljena nova, tj. sadašnja propovjedaonica (J. FRANČIŠKOVIĆ, 1927, 430.), a otvor ulaza na tu propovjedaonicu i danas postoji u sakristiji i služi kao spremište na čijem ulazu je smještena fronta baroknoga tabernakula oltara srušenoga nakon Drugog svjetskog rata. (J. LOKMER, 2006, 182-185.)

³⁶⁴ I. KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, 1863, 180; Đ. ŠURMIN, 1898, 395-396; M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 171; M. VILIČIĆ, 1967-1968, 61; M. BOGOVIĆ, 1990, 77.

³⁶⁵ Vidi bilješku br. 253

³⁶⁶ *Misale altaris s. Ciriaci in e(ccles)ia b(ea)te Virginis in Segnia siti et habiti modo infrascripto condonati, Mille(si)mo iuuadrig(esi)mo nonagesimo 4 die 27 mensis augusti.* (M. PANTELIĆ, 1975, 40.)

³⁶⁷ *Carta pecora*, tj. pergamena.

³⁶⁸ U tom bogato iluminiranom misalu koji se danas čuva u Nacionalnoj austrijskoj knjižnici u Beču su zapisi hrvatskim jezikom, glagoljicom i latinicom. Tako iz jednoga glagoljskoga zapisa doznajemo da su: 1506. 16. *Kada bihu prišli v Sen fratri reda svetoga Duminiga iz Indie na dan svete Barbare i služiše v jutro misu na glas velu i tada ih vele ludi gled...* (M. PANTELIĆ, 1975, 40) To je očito bio veliki događaj u Senju, gdje su dominikanci od 1378. godine imali samostan sv. Nikole na obali (CD, XV, 1934, 365-371.), u kojem je od 1479. godine bilo sjedište zajednice dominikanskih samostana izvan venecijanskoga teritorija pod nazivom *Natio Segniae seu Croatiae*, a od 1508. godine *Senjske* ili *hrvatske* kongregacije, odnosno provincije. (S. KRASIĆ, 1971, 299; S. KRASIĆ, 1996, 249-250.) Istaknuti dominikanac toga vremena je fra Dominik iz Senja, prvi predsjednik (rektor) Generalnoga studija u Zadru

dvadeset dana nakon završetka tiskanja glagoljskoga misala, prvijenca senjske glagoljske tiskare što ga je priredio i tiskao u Senju senjski kanonik Blaž Baromić³⁶⁹ 7. kolovoza 1494. godine.³⁷⁰ Tako se na tradiciju pisanih kodeksa, statuta, dokumenata i isprava – znanstvenoj javnosti je danas poznato oko 60-ak, od kojih je od izuzetne važnosti za senjsku crkvenu i društvenu povijest *Kvaderna senjskoga kaptola*,³⁷¹ pisana hrvatskim jezikom najvećim dijelom tijekom XVI. st., gdje se glagoljica miješa s bosanicom, a zatim je koncem XVII. st. zapisivanje nastavljeno isključivo latinicom³⁷² - u krugu senjskoga kaptola nastavlja tiskarska djelatnost, novi način umnažanja riječi Božje na narodu razumljivome jeziku i pismu, ali i jedan od odgovora na veliku osmanlijsku, islamsku opasnost koja se je primicala gradu i prijetila sveopćim uništenjem, zatiranjem kršćanske civilizacije i time mijenjanjem identiteta. Vrbenčan, pop – glagoljaš, senjski kanonik Blaž Baromić, s velikim iskustvom prepisivanja glagoljskih kodeksa³⁷³ tiska 1493. godine u Veneciji u Andrije Thoresanija glagoljicom *Brviele hrvacke*³⁷⁴ i tu stječe tiskarsko iskustvo.³⁷⁵ Već sljedeće godine osniva u Senju tiskaru uz pomoć senjskoga arhidakona Silvestra Bedričića,³⁷⁶ u kojoj djeluju i žakan Gašpar Turčić³⁷⁷ i pop Jakov Blažiolović,³⁷⁸ kasniji senjski biskup i sudionik IV. Lateranskoga sabora 1512./1513. godine,³⁷⁹ pop Petar Jakovčić,³⁸⁰ te kanonici: Urban iz Otočca,³⁸¹

(1495. godine), prve visokoškolske ustanove sa sveučilišnim pravima u Hrvatskoj (S. KRASIĆ, 2008, 21.). U tom misalu je latinicom zapisano i nekoliko jednostavnih hrvatskih stihova koji sadrže razmišljanja o Kristovoj muc. (M. PANTELIĆ, 1975, 41.) Tada je senjski samostan bio matični samostan Senjaninu dominikancu Ivanu Blaževom koji se je bavio *arte ligaminis* što bi sukladno njegovu statusu bilo umjetnik, drvorezbar, kipar. Stotinu godina prije poznat je dominikanac Nikola iz Senja koji 1395. godine počeo poučavati u Lombardiji. (M. BOGOVIĆ, 1990, 88.)

³⁶⁹ M. PANTELIĆ, 1975, 31-43; M. PANTELIĆ, 1983, 478-480; P. RUNJE, 2008, 105-107.

³⁷⁰ M. PANTELIĆ, 1975, 39-41; A. NAZOR, 2014, 212.

³⁷¹ M. BOGOVIĆ, 1998, 89.

³⁷² Kvaderna je izložena na izložbi u Sakralnoj baštini. Djelomično ju je pročitao Mile Bogović, a njezin sadržaj nije do sada objavljen u cjelosti.

³⁷³ M. PANTELIĆ, 1975, 31-32.

³⁷⁴ M. PANTELIĆ, 1975, 34-39.

³⁷⁵ F. PARO, 2008, 147-160.

³⁷⁶ A. NAZOR, 1983, 586-587; P. RUNJE, 2008, 107-108.

³⁷⁷ P. RUNJE, 2008, 97-101.

³⁷⁸ A. JEMBRIH, 1989, 40-41; M. BOGOVIĆ, 1990, 77; P. RUNJE, 2008, 110.

³⁷⁹ Kamen i grb biskupa Blažiolovića je sačuvan i danas se nalazi uzidan na zgradi Sakralne baštine u Senju.

³⁸⁰ P. RUNJE, 2008, 109-110.

³⁸¹ P. RUNJE, 2008, 108.

Sl. 11. *Kvaderna Senjskoga kaptola*, Senj XIV.- XVI. st.,
Sakralna baština Senj (foto J. L.)

Tomas Katridarić,³⁸² tiskar Grgur Senjanin *ki navlašć za to pride iz Benetak*,³⁸³ knjigoveža pop Grgur Kraljić,³⁸⁴ te senjski zlatar Martin Živković, mlađi, iz čijega se grba element nalazi kao zaštitni znak tiskare na jednoj od knjiga iz prvoga (Baromićeva) razdoblja senjske glagoljske tiskare.³⁸⁵

U prvom razdoblju senjske kaptolske tiskare nastali su: 1494. godine *Misal po Zakonu rimskoga dvora*,³⁸⁶ 1496. godine *Spovid općena*, prva knjiga tiskana glagoljicom na hrvatskome svakodnevnome govornome jeziku, senjskoj čakavici.³⁸⁷ I sada poput pisane knjige i tiskana knjiga postaje vrijedna imovina.

³⁸² P. RUNJE, 2005, 59-64; 2008, 102-105; A. NAZOR, 2009, 181-182;.

³⁸³ B. FUČIĆ, 1975b, 55-62; A. NAZOR, 2002, 194; P. RUNJE, 2008, 108-109.

³⁸⁴ B. FUČIĆ, 1975b, 55-62; P. RUNJE, 2008, 110-11.

³⁸⁵ *Spovid općena* iz 1496. godine, koja je možda tiskana ne samo uz tehničku pomoć, već i uz potporu bogatoga Martina Živkovića, senjskoga zlatara, čija je kuća smještena nasuprot ulaznoga pročelja katedrale. (M. BOGOVIĆ, 1994, 103-107; M. BOGOVIĆ, 1998, 97-101; A. NAZOR, 2014, 212-217.)

³⁸⁶ A. NAZOR, 1971, 417-418; 1994, 7-11; 2014, 212-217.

³⁸⁷ A. NAZOR, 1971, 421, 429; 1979, IV-XVI; 2014, 217-220.

Senjski pop – glagoljaš Anton Malatestinić 6. kolovoza 1503. godine oporučno ostavlja Bratovštini svetoga Ivana Krstitelja sa sjedištem u senjskoj katedrali kuću u ulici *Potoch* i knjige: jedan brevijar i glagoljski misal tiskan na papiru.³⁸⁸

Senjska glagoljska tiskara, vjerojatno Baromićevom smrću na neko vrijeme prekida svoju djelatnost, a rad nastavlja 1507. godine, sada bez Baromića. U tom drugom razdoblju senjske kaptolske (Bedričićeve/Blažiolovićeve) tiskare nastaju sljedeće knjige: 1507./1508. godine *Meštija od dobra umrtija*³⁸⁹ s *Ritualom*,³⁹⁰ 1507. godine *Naručnik plebanušev*,³⁹¹ 1508. godine *Transit svetoga Jerolima*³⁹² i *Mirakuli blažene Deve Marie*,³⁹³ te *Korizmenjak*.³⁹⁴ Osim Misala i Rituala, sve su to prijevodi ondašnjih najpoznatijih teološko-popularnih izdanja, koja su prevedena s talijanskoga jezika na senjsku čakavicu s elementima crkvenoslavenskoga i talijanskoga jezika.³⁹⁵ Ova tiskara je nastala i djelovala u sjeni senjske katedrale, u krilu kaptola, uz odobrenje, potporu i suradnju senjskih biskupa,³⁹⁶ a smještena je, kako to kažu dostupne šture informacije, u kući samih tih sudionika, suradnika.³⁹⁷ Tako recentni istraživači senjske glagoljske tiskare, iščitavajući te podatke na stranicama senjskih izdanja govore s dosta sigurnosti da je tiskara mogla biti smještena na trgu Cimiter u blizini katedrale, ponajprije u kući samoga Baromića, odnosno zlatara Martina Živkovića nasuprot katedrale,³⁹⁸ zatim u kući na Gorici na čijim vratima je i danas, nažalost jako oštećen natpis *arma gospodina Martina arhiprveda vnuka Sparožića*,³⁹⁹ a kasnije *v hiži počtovanoga gdn Silvestra Bedričića arhižakna Senskoga* za koju se prema najnovijim spoznajama drži da je to mogla biti Bedričićeva kuća izvan gradskih zidina ili opatija sv. Križa u Senjskoj Dragi.⁴⁰⁰ Senjska glagoljska tiskara je prva hrvatska tiskara o kojoj se znaju svi relevantni

³⁸⁸ J. BURIĆ, 2003, 76. Pretpostaviti je da se tu radi o Baromićevim izdanjima: brevijaru iz 1493. godine i misalu iz 1494. godine.

³⁸⁹ A. NAZOR, 1971, 422-424; 2014, 221-222.

³⁹⁰ A. NAZOR, 1971, 418-421; 2014, 222-223.

³⁹¹ A. NAZOR, 1971, 422; 2014, 223-225.

³⁹² A. NAZOR, 1971, 424-426; 2014, 225-230.

³⁹³ A. NAZOR, 1971, 427-428; 2014, 230-232.

³⁹⁴ A. NAZOR, 1971, 426; 2014, 232-236.

³⁹⁵ A. NAZOR, 1971, 426-442.

³⁹⁶ E. HERCIGONJA, 1984, 51-53.

³⁹⁷ M. PANTELIĆ, 1975, 39.

³⁹⁸ M. BOGOVIĆ, 1994, 101-108; A. GLAVIČIĆ, 1995, 124-125.

³⁹⁹ B. FUČIĆ, 1982, 319. Prema mišljenju Pavla Tijana, ova kuća ne bi mogla biti mjesto gdje se je nalazila senjska glagoljska tiskara (P. TIJAN, 1994, 110.)

⁴⁰⁰ V. KRALJIĆ, 1973-1975, 77-80; P. TIJAN, 1994, 112-116.

Sl. 12. Spovid općena, kolofon, Senj 1496. godina (Pretisak, Senj, 1978. godine)

podatci: vrijeme i mjesto rada, nazivi izdanja, imena tiskara, prevoditelja i priređivača, popova glagoljaša iz Senja i njegova prirodno okruženja: Gacke, Like i susjednoga otoka Krka. To je tiskara koja je osim liturgijskih priručnika priredila, tiskala i neliturgijske tekstove na hrvatskome govornome jeziku, senjskoj čakavici za što je postojalo zanimanje (traženje) korisničke javnosti.⁴⁰¹ Senj, sjedište biskupa – glagoljaša i stolnoga kaptola, bio je središte i žarište kulturnoga (glagoljaškoga) kruga kojega su tvorili osim popova glagoljaša i *niki meštri* i *doturi* kih imena ne izriču se za uklonit se tašće slave.⁴⁰² Danas se tome krugu može ubrojiti daleko više ličnosti, i to na daleko širem području od onoga za što se je do sada imalo egzaktnih podataka.⁴⁰³ Time je Senj postao kolijevka hrvatskoga, posebno glagoljskog tiskarstva⁴⁰⁴

⁴⁰¹ To je *trud od mnogih svećenika tražen* (E. HERCIGONJA, 1984, 52-53.)

⁴⁰² *Naručnik plebanušev*, Senj, 1507, kolofon

⁴⁰³ P. RUNJE, 2008, 91-114.

⁴⁰⁴ M. BREYER, 1940, 53-58.

Predziđe kršćanstva

Već 1463. godine Turci-Osmanlije dolaze prvi put pod senjske zidine,⁴⁰⁵ a nakon Krbavske bitke, posebno početkom XVI. st. osmanlijska opasnost znatno je povećana i grad je skoro osvojen i uništen.⁴⁰⁶ Senjom, koji nema izgrađenu luku i koji je izložen udarima bure, a to nije veliki grad, s gradskim zidinama ne baš visokim i bez opkopa⁴⁰⁷ upravljaju u kraljevo ime kapetani,⁴⁰⁸ koji te stare zidine pojačavaju kulama, renesansnoga oblika,⁴⁰⁹ a grad brane plaćeni vojnici uz financijsku pomoć i pape Leona X. (1513.-1521.)⁴¹⁰ i pape Klementa VII. (1523.-1534.) očitog ganutih pisanjem knezova Bernardina,⁴¹¹ Krste⁴¹² i Franje⁴¹³ Frankapana, senjskih kapetana Kružića, Orlovića,⁴¹⁴ Šarara,⁴¹⁵ Senjskoga kaptola,⁴¹⁶ Grada Senja,⁴¹⁷ ali i govorom *De Croatiae desolatione* modruškoga biskupa, Zadrana Šimuna Kožičića na Lateranskome saboru⁴¹⁸ i neko vrijeme nakon smrti senjskog biskupa Jakova Blažiolovića,

⁴⁰⁵ LISTINE, X, 1891, 250.

⁴⁰⁶ Početkom XVI. st. Turci napadaju Ugarsku, Slavoniju, južnu Hrvatsku i Dalmaciju. Posebno privlačna meta im je grad Senj. Sredinom ožujka 1515. godine grad napada 1500 Turaka. Grad nisu osvojili, ali su poharali okolicu, odveli u ropstvo 1500 ljudi, uzeli veliki plijen i napravili velike štete. Posebna meta Turaka i martologa su bili Jurjevski sajmovi u Senju. Tako su Turci i martolozi opljačkali 1520., 1522. godine o Jurjevu senjsku okolicu, 1526. godine i Vinodol, a 1527. godine i Grobnik. Početkom svibnja 1537. godine oko 3.000 Turaka je napalo okolicu Senja i odvelo u ropstvo mnogo svijeta. (G. STANOJEVIĆ, 1973, 17-18, 21.)

⁴⁰⁷ Maphei Girardi, mletački providur Krka 1554. i 1558. godine u pismu mletačkome duždu i senatu kaže da je grad Senj manji od mletačkoga predgrada Mestre. (COMMISSIONES, III, 1880, 63.)

⁴⁰⁸ SPOMENICI, III, 1889, 469; A. M. GRÜNFELDER, 1996, 145-146, 153-159.

⁴⁰⁹ Papinska kula i kula Lipica su kružnoga tlocrta, s karakterističnim eskarpama i razdijelnim vijencima. Na njihovim istaknutim konzolama počivao je natkriven obrambeni ophod. (M. PELC, 2007, 73.) Svojim izgledom i vremenom gradnje potpuno pripadaju gradnji razdoblja renesanse. Takva gradnja utvrda na istočnoj jadranskoj obali nije rijetkost: kula sv. Marka u Trogiru, kule kružnoga oblika u Poreču, Žminju, Labinu, Buzetu i Gračišću (M. PELC, 2007, 31, 48, 50.)

⁴¹⁰ I danas se jedna kula u sklopu gradskih zidina naziva Leonova ili Papinska kula. Od te kule su zadnjih desetak godina ostali samo zidovi koji se urušavaju i prijete opasnost potpunoga uništenja zbog nemogućnosti popravka, tj. restauracije u njezinu izvornu, dok je kula Lipica koja je stradala u Drugom svjetkom ratu, nedavno uspješno obnovljena.

⁴¹¹ I. JURKOVIĆ, 2000, 73-74; LITTERAE PRINCIPUM, 2002, 49-51.

⁴¹² LITTERAE PRINCIPUM, 2002, 77.

⁴¹³ LITTERAE PRINCIPUM, 2002, 199-201.

⁴¹⁴ LITTERAE PRINCIPUM, 2002, 59, 61, 63, 67, 69, 73, 117.

⁴¹⁵ LITTERAE PRINCIPUM, 2002, 171.

⁴¹⁶ LITTERAE PRINCIPUM, 2002, 173.

⁴¹⁷ LITTERAE PRINCIPUM, 2002, 173.

⁴¹⁸ B. GLAVIČIĆ, 1991, 221-223.

upravitelja senjske biskupije, čija je modruška biskupija tada već potpuno poharana, a biskup - prognanik bježi pred Turcima u daleko sigurniji zaklon, u habsburšku Rijeku sv. Vida.⁴¹⁹ Svi oni pomažu obranu Senja, jer su uvjereni da je Senj ključ Istre, Furlanije, Slavonije, Hrvatske i na koncu cijele Italije.⁴²⁰ Senjani i brojni prebjezi - uskoci⁴²¹ iz Bosne, Hrvatske i Dalmacije predvođeni senjskim i kliškim kapetanom Petrom Kružićem⁴²² i Grgurom Orlovićem⁴²³ okupljaju se u Senju i Klisu, ostvaruju prve uspjehe u borbi s Turcima međusobno se pomažući u borbama s nadmoćnim neprijateljem. Padom Klisa, strateški važne tvrđave ponad Splita, ključa Dalmacije i pogibijom Petra Kružića 1537. godine, Senj postaje glavno i jedino veće uskočko uporište. Odatle nastavljaju borbama protiv Turaka, koji svojim brojnim ratnim brodovljem i gusarenjem nastoje osvojiti Mediteran i zavladatai pomorskim putovima, ali i protiv njihovih interesnih prijatelja, a katkad i saveznika: Venecije i Dubrovnika. Time započinje najkrvavije razdoblje senjske povijesti.

Nevolje su postale još i veće, kada se je u Hrvatskoj i Mađarskoj razbuktao građanski rat nakon pogibije zadnjeg ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika II. Jagelovića u bitci s Turcima na Mohačkom polju 1526. godine i izborom Ferdinanda I. iz dinastije Habsburg na Cetinu 1527. godine za hrvatskog kralja, sada protivnika već okrunjenog kralja Ivana Zapolje, izabranog od ugarskih i dijela hrvatskih staleža. Senjska općina i senjski biskup Franjo Jožefić (1521.-1549.),⁴²⁴ zvani i *Rizzan* (Rican, tj. Riječanin) vjerni su prijatelji kneza Krste Frankapana s kojim biskup izmjenjuje brojna pisma pisana glagoljicom i hrvatskim (čakavskim) jezikom, elegantnim literarnim stilom pa ih se stoga ubraja u najbolje hrvatske spomenike te književne vrste XVI. st.⁴²⁵ Biskup Jožefić je posebno aktivan u borbi protiv Turaka,⁴²⁶ politički na Zapoljinoj strani, a u svojoj biskupiji, posebno u Senju ima puno problema s

⁴¹⁹ S. ANTOLJAK, 1991, 14 -18.

⁴²⁰ Tako 1554. i 1558. godine o važnosti Senja izvještava Maphei Girardi, providur Krka, mletačkoga dužda i senat. (COMMISSIONES, III, 1880, 62.)

⁴²¹ *Senj je poslužio kao skonište za članove njihovih (plemenitaških) obitelji, ali samo do onoga trenutka kada su zadobili posjed koji je odgovarao njihovim potrebama u zadovoljavanju društvenoga, ekonomskoga, kulturnoga i vjerskoga života. Senj je za njih bio grad tranzita.* (I. JURKOVIĆ, 2006, 769.)

⁴²² Petar Kružić (Zvečaj, oko 1490. – Solin, 1537.), senjski (1522.-1529.) i kliški (1513.-1537.) kapetan. (A. MIJATOVIĆ, 1990, 25-32; I. JURKOVIĆ, 2008, 153-157.)

⁴²³ I. JURKOVIĆ, 2008, 164-166.

⁴²⁴ G. REGALATI, 1927, 53-66; M. BOGOVIĆ, 2005, 537-538; F. E. HOŠKO, 2010a, 268-269; M. ŽUGAJ, 1996, 54 -57.

⁴²⁵ E. HERCIGONJA, 1984, 32.

⁴²⁶ M. MIKIČIĆ, 2004, 15-38.

vojnom upravom,⁴²⁷ u prvome redu sa senjskim kapetanima (G. Orlović i P. Kružić) i njihovim službenicima ne samo zbog suprotstavljenih političkih interesa već i zbog njihove silovitosti, nepoštivanja starih gradskih pravica i kaptolskih prava,⁴²⁸ kao i zbog njihovog stalnog prisizanja za crkvenim prihodima uslijed trajne oskudice⁴²⁹ i nedostatka sredstava potrebnih za obranu od Turaka.⁴³⁰ Biskup javno u katedrali žigoše njihove postupke što je razlog ne samo trajnoga sukoba, već i fizičkoga napada na biskupa. Zbog toga 1526. godine Jozefić udara grad crkvenom kaznom – interdiktom kako se to razabire iz poslanice pape Klementa VII. iz iste godine.⁴³¹ Zbog pojačanih turskih napada i sve jadnijega stanja u Senju⁴³² gradsko stanovništvo se iseljava,⁴³³ a stanje senjskoga zaleđa kao i cijele hrvatske vojne krajine je više nego jedno.⁴³⁴ Gradovi su porušeni, a stanovništvo se je razbježalo.⁴³⁵ Senjska biskupija svedene je na svega tri župe: Senj, Otočac i Brinje, ali biskupija stvarno ne doseže dalje od senjskih gradskih zidina.⁴³⁶ Vojni zapovjednici preporučuju da se doseli novo stanovništvo – uskoci,⁴³⁷ pa se grad uskoro puni izbjeglicama, uskocima iz zaleđa, posebno nakon pada Jajca 1528. godine i venturinima - prebjezima sumnjive prošlosti s mletačkog područja. Senj se pretvara u ratni logor,⁴³⁸ u kojem vlada bijeda, oskudica hrane, streljiva i novca.⁴³⁹ Carska

⁴²⁷ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 275-276.

⁴²⁸ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 22, 51, 64.

⁴²⁹ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 13, 24, 265-266, 394-395.

⁴³⁰ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1917, 42-43.

⁴³¹ Nemirni Franjo Jožefić, često se spominje pod prezimenom Rizon. Jožefić je franjevac iz Rijeke, sudionik bitke na Mohačkome polju, prijatelj kneza Kristofora (Krste) Frankapana i gorljivi pristaša protukralja Janoša (Ivana) Zapolje. Najveći dio vremena boravi izvan Senja. Neko vrijeme u Jožefićevoj odsutnosti biskupijom upravlja rapski biskup Ivan de Dominis (1537-1541). Nakon smrti Kristoforove i godina provedenih u habsburškim kazamatama Jožefić se priklanja Ferdinandu Habsburškome, s njime sklapa niz dogovora i na koncu dobiva 1549. godine za nagradu tršćansku biskupsku stolicu. Ubrzo potom je osumnjičen da je pristaša protestantizma i umire u zatvoru (M. BOGOVIĆ, 2005, 537-538.)

⁴³² MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 451-453.

⁴³³ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 307-308.

⁴³⁴ *I dok Apeninski poluotok cvate u veličini cinquecenta, dok Španjolska proživljava sjajne dane Cervantesove, a Engleska Shakespearove, dotle Senj, koji je kao i ostalo primorje imao sve uvjete da poput ostalih kulturnih zemalja surađuje u kulturnom napretku, mora da u najvećoj materijalnoj oskudici bude dan i noć budan stražar za krst časni i slobodu zlatnu.* (P. TIJAN, 1940, 26.)

⁴³⁵ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 406-407.

⁴³⁶ M. de DOMINIS, 2001, 118; V. MARTENA, 2001, 121-129.

⁴³⁷ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 407-408.

⁴³⁸ V. MARTENA, 2001, 123.

⁴³⁹ MONUMENTA HABSBURGICA, III, 1917, 4-7, 73-75; V. MARTENA, 2001, 121-129.

pomoć koju grad i kapetani Vojne Krajine traže nije nikada dovoljna,⁴⁴⁰ a opskrba oružjem, posebno topovima je prepuštena ratnoj sreći branitelja, odnosno njihovoj vještini osvajanja i otimanja turskoga naoružanja.⁴⁴¹ Senjanin Nikola Jurišić, vrhovni zapovjednik oružanih snaga austrijskog nadvojvode u borbi s Turcima, kapetan Rijeke i proslavljeni branitelj Kisega,⁴⁴² teško odolijeva turskim nasrtajima. General Ivan Lenković⁴⁴³ se stoga odlučuje na očajnički, ali i beskrupulozan postupak. Usprkos otporu i pritužbama knezova Frankapana⁴⁴⁴ ruši sve građevine, crkve i samostane izvan gradskih zidina, koje su već od prije dijelom porušili Turci⁴⁴⁵ i tim materijalom podiže od 1551. do 1558. godine na brdu ponad Senja, za obranu grada i cijelog sjevernog Jadrana ugroženog nadmoćnom ratnom mornaricom predvođenom iskusnim pomorcima i okrutnim ratnicima-gusarima (Hajreddin Barbarossa i Piri Reis), monumentalnu i neosvojivu tvrđavu Nehaj, kubusna oblika,⁴⁴⁶ u čijim

⁴⁴⁰ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 102-103, 484-485; MONUMENTA HABSBURGICA, III, 1917, 55-57, 388-390, 412-415, 518-523.

⁴⁴¹ MONUMENTA HABSBURGICA, II, 1916, 137-138, 174, 176.

⁴⁴² Nikola (Mikulica) Jurišić (Senj, 1490-Kiseg, 1545.?), vojskovođa i diplomat, kapetan Rijeke (1528.-1530.), slavni zapovjednik obrane Kisega, vrhovni kapetan Slavonije i Donje Austrije, zemaljski kapetan Kranjske (A. SEKULIĆ, 1990, 18-21; D. MUJADŽEVIĆ, 2005, 632.)

⁴⁴³ Lenkovići pripadaju nižem hrvatskom plemstvu podrijetlom iz Like, odakle se je jedna grana obitelji pred Turcima naselila početkom XVI. st. u Kranjsku i stekla posjede između rijeke Save i Krke. Od te grane potječe i najpoznatiji član ove obitelji Ivan Lenković za koga se ne zna kada je rođen. Bio je vlasnik Otočca, Mehova, Črnomelja i Podbreja, a po posjedu Podbržje nosio plemićki je pridjev od *Podbrežja*. Imao je titulu austrijskog baruna i viteza, a sva odličja i naslove dobio je za zasluge u borbama s Turcima. U vrijeme vladavine kralja Ferdinanda I. obnašao je visoke vojne dužnosti. Bio je potkapetan i kapetan Bihaća (1529.-1537.), a od 1538. bio je senjski kapetan u dva navrata. Od godine 1547. do 1556. bio je general Hrvatske i Slavonske Vojne krajine. Zbog bolesti se 1567. godine povukao na svoj posjed Otočac na Krki, gdje je 1569. godine umro. Pokopan je u Franjevačkom samostanu u Novom Mestu. (E. LJUBOVIĆ, 1998, 106-107.)

⁴⁴⁴ MONUMENTA HABSBURGICA, III, 1917, 11-13, 25-26.

⁴⁴⁵ Kukuljević je zabilježio u tvrđavi Nehaj na drugome katu u jednoj sobi nazvanoj od Padilona sljedeći natpis: *Na dan priblazene D. Marie Svicharizze ali od kandelabra, dosli jesu Turci do grada Senja, ali Senja nisu nista naudili, niti skode napravili jer su se Senjani hrabro odnasli. Nego samo Turci opalise Klostar i crkvu Sv. Petra, od kojega Klostra nije nista ostalo nego samo stina od koje stine nachinio je prvi Ban Lencovich napraviti Fortizzu, da se brane od Turakah, na postenje Senjanov, i crkve sv. Franje, da ih brani Bog i sveti Duh. Letta Gospodinova 1558.* (I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1891a, 245.)

⁴⁴⁶ Mletačka izvješća govore kako je kapetan Lenković započeo na brdu nedaleko grada uz cestu koja vodi u planinu graditi manju utvrdu u obliku tornja (*un castellato over turrion*) kako bi grad zaštitio od neprijateljskih napada i spriječio prodiranje neprijateljske vojske prema zapadu. (COMMISSIONES ET RELATIONES, III, 1880, 63.). Četverokutni kubični tlocrt tvrđave

temeljima ostaje mala i tamo već od početka XII. st. postojeća utvrda s crkvom sv. Jurja de Castelluz.⁴⁴⁷

U gradu toga vremena je smještena i vojska plaćenika u kojoj je dosta stranaca, pristaša reformacije kao i u svim drugim graničnim utverdama tadašnje Hrvatske. Hrvatski protestanti nastoje širiti svoje ideje tiskanim knjigama na hrvatskome govornome jeziku i narodu razumljivim pismom: glagoljicom i ćirilicom. Na poticaj Matije Vlačića (Flaciusa) Ilirika⁴⁴⁸ tiskaju knjige u protestantskoj tiskari u Urachu nedaleko od Tübingena u Njemačkoj (1561.-1565.), gdje se je okupila grupa hrvatskih protestanata.⁴⁴⁹ Te se knjige i ideje šire u naše krajeve ne samo preko Rijeke gdje je gradski kapetan Franjo Barbo⁴⁵⁰ pristaša reformacije i suradnik tiskare u Urachu, već i izravnim djelovanjem među uskocima. Tako se među narodom širi i knjižica *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran*, djelo s kojim protestanti najžešće napadaju Katoličku crkvu i instituciju papinstva, što ju je napisao sam Matija Vlačić pod pseudonimom Anton Senjanin.⁴⁵¹ Djelovanje reformacijskih ideja osjeća se vjerojatno i u Senju. Neki svećenici iz Senja i Senju blizog područja pristaju uz ideje reformacije poput Antona Dalmatina iz Senja⁴⁵² i Jurja Jurčića iz Vinodola⁴⁵³, a bivši senjski, a potom i tršćanski biskup Franjo Jožefić je 1549. godine, već u poodmakloj životnoj dobi, optužen za protestantsko krivovjerje.⁴⁵⁴ Protestantske ideje nikada nisu uhvatile korijena u glagoljaškome Senju i senjskoj biskupiji, a o toj protestantskoj epizodi svjedočio je, kako su držali neki povjesničari, glagoljski natpis iz 1543. godine.⁴⁵⁵

Nehaj, s ravnim i ostrim bridovima, pomalo je staromodan s obzirom na fortifikacijsku arhitekturu poodmakloga XVI. st. (M. PELC, 2007, 73)

⁴⁴⁷ M. BOGOVIĆ, 1990, 83.

⁴⁴⁸ F. BUČAR, 1910, 60-65.

⁴⁴⁹ F. BUČAR, 1910, 73-134.

⁴⁵⁰ Franjo Barbo (Barbo od Kožljaka, Barbo Waxenstein, gospodar Kožljaka u Istri. (E. PALANOVIĆ, 1983a, 454.) Krajem XV. i početkom XVI. st. kapetan grada Senja i protivnik metoda i postupaka Josipa grofa Rabatte prema senjskim uskocima je Daniele (Danilo) Barbo (F. BUČAR, 1910, 174-175; Z. ŠENOVA, 1983, 453-454.)

⁴⁵¹ J. BRATULIĆ, 1983, 190.

⁴⁵² E. PALANOVIĆ, 1983b, 187-189.

⁴⁵³ F. BUČAR, 1910, 117-123.

⁴⁵⁴ M. ŽUGAJ drži da je Jožefić žrtva svoje političke djelatnosti i opredjeljenja, da je to bio u stvari montirani politički progon od habsburškoga dvora koji je koristeći vjerske sukobe u državi time uklonio politički nepoćudnog Jozefića. (M. ŽUGAJ, 1996, 54-57; M. BOGOVIĆ, 2005, 537-538.)

⁴⁵⁵ Ivan Kukuljević – Sakcinski je zapisao da je taj natpis osobno prepisao. (I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1863, 244.) Danas se taj natpis nalazi u Hrvatskome povijesnom muzeju u Zagrebu. Šteta da Sakralna baština u Senju ili Gradski muzej Senj nemaju u svojoj postavi trajno posuđeni original ili odljev - kopiju toga glagoljskoga natpisa.

To staro čitanje, koje je govorilo o prokletstvu predstavnika staleža senjskih žitelja poradi prihvatanja protestantskoga nauka, je otklonjeno kao neispravno. Taj natpis:

" Č · F · K · V · VTO
VR(I)ME B(I)HU PR(O)K(URA)T(U)RI
K(A)NON(I)KA B · (2) VL(A)S
T(E)L(I)NA B · (2) PUČA
NINA B · (2)"⁴⁵⁶

govori o zauzetosti svih staleža u gradu Senju na održavanju senjske katedrale u teškim vremenima rata, nemira, gladi i opće oskudice, kada katedrala ostaje bez svojih redovitih primanja i posjeda.⁴⁵⁷ Tako ne treba čuditi da se na popisu članova gradske posade iz 1551. godine nalazi i senjski biskup Franjo Živković (1551.-1558.)⁴⁵⁸ iz senjske građanske obitelji iz koje su bili i zlatari Živkovići.

Izgledom, posebno vanjskim, katedrala se tijekom ovih zadnjih stoljeća ne mijenja, a unutrašnjost vjerojatno doživljava promjene sukladno odlukama Tridentskog sabora (1545.-1562.) na kojemu je sudjelovao 1560. godine i senjski biskup Juraj Živković (1559.-1569.), franjevac, učeni profesor teologije. Sveta Stolica mu je 1569. godine povjerila i upravu Modruške biskupije.⁴⁵⁹

Iz opisa sukoba što ga je izazvao sa senjskim građanima biskup Mihovil (Mijo) Piperković, (1583.-1586.), franjevac iz Cetina i upravitelj Modruške biskupije⁴⁶⁰, ustrajući na staroj crkvenoj tradiciji doznajemo da se krajem XVI. st. u senjskoj katedrali nalaze klupe u kojima su od starine sjedile plemenite gospode.⁴⁶¹ Biskup je s propovjedaonice zahtijevao da se klupe iznesu iz

⁴⁵⁶ B. FUČIĆ, 1982, 323. Prema čitanju B. Fučića ovaj natpis glasi: *1543. godine. U to vrijeme bijahu prokuratori/kanonika 2 vlas/telina 2 puča/nina 2.*

⁴⁵⁷ Tako 1583. (godine) 9. jan. *obćina senjska moli rudolfa II. da bi pomogao siromaškome senjsk. kapitulu imajućem šest kanonikah a takove dohodke da jedvaj živěti bi mogao.* (M. SLADOVIĆ, 1856. (2003), 174.)

⁴⁵⁸ U popisu vojske primorske krajine u Senju iz 1551. godine plaću od 8 zlatnih guldena prima *Herr Francisco Schiffhouitsch, pischof*. Toliko dobivaju i Franjo Čubranić, Ivan Senjanin, Ivan Kleković, Tomaš Bogdanić. To nije najviša plaća, ali je dosta visoka u odnosu na druge članove senjske posade. Tako Matija i Martin Živković, Prerad i Luka Kukuljević, Ivan Daničić, Matija Katridarić, Pavao Jurišić, Juraj Florić, Gašpar Blažiolić, Marko Jelačić, Zvan Rafaelić i drugi dobivaju samo 4 ili 3 zlatna guldena. (SPOMENICI, III, 1889, 407.)

⁴⁵⁹ F. E. HOŠKO, 2010c, 587.

⁴⁶⁰ F. E. HOŠKO, 2010b, 452.

⁴⁶¹ U pravilu u srednjem brodu crkava nije bilo klupa za vjernike. Klupe su se počele rabiti u crkvama tek u XVI. st. za sv. Karla Boromejskoga. Vjernici su imali *slišati sv. Misu svu do konca, i da ni jedan nima zlisti iz crkve prvo nego pop da blagoslov; i da imadu slišati sveto, krotko i devoto klečeći na obih kolenih*. Tako je o tome donijela Biskupijska sinoda u Bakru 1589. godine. Vjernici u crkvi su bili raspoređeni tako da su žene bile odvojene od muškaraca,

katedrale što su Senjani odbili smatrajući to uvredom časti, a biskup ih je potom udario prokletstvom i zabranom nazočenja u crkvi. Sukob je dobio velike razmjere, jer su Senjani odbili prihvatiti tu biskupovu kaznu, a potom je biskup, zbog njihove tvrdoglavosti, dokinuo i službu Božju u katedrali, na što su se Senjani požalili kralju Rudolfu II.⁴⁶²

Odluke i odredbe Tridentskoga sabora zdušno provodi senjski biskup Bonaventura Mancinelli iz Aquile (1583.-1591.),⁴⁶³ koji je 1589. godine održao sinodu u Bakru i započeo provoditi odluke Tridentskoga sabora. Vjerojatno je i tada došlo do nekih promjena i u senjskoj katedrali, jer među odredbama te sinode je i ova: .... *sveti Sakramenat ima stati na velikome oltaru i ima se kupiti tabernakul na kopul* ....⁴⁶⁴

Senjski biskup Antun de Dominis (1593.-1596.),⁴⁶⁵ izdanak starodrevnoga i plemenita roda iz grada Raba, pogiba zajedno s nekoliko senjskih kanonika 1596. godine pod Klisom, predvodeći Senjane, uskoke i netom sakupljene dragovoljce iz Brinja i Gacke u borbi za oslobođenje Klisa.⁴⁶⁶ Uspomena na taj događaj su ključevi grada Klisa u riznici katedrale⁴⁶⁷ koje su branitelji Klisa iste godine, ali samo dva mjeseca prije preuzeli od zamjenika kliškoga sandžaka, a potom su ih nakon pada Klisa poradi mletačke izdaje, ponijeli sa sobom i pohranili u senjskoj katedrali. A senjski kanonici su zbog svoje hrabrosti, srčanosti i žrtve dobili i povlasticu - papinsko pravo nošenja u svećanim prigodama mocete (ogrtača) s hermelinom tzv. *capa magna*, poput kardinala Svete rimske crkve.⁴⁶⁸

Papa Grgur XIII. polaže velike nade u uskoke i u njihovu borbu protiv Turaka, pomaže im hranom i novcem⁴⁶⁹ i naziva ih uskrslim Makabejcima.⁴⁷⁰

---

mladež i djeca bliže oltaru, stariji otraga i u pokrajnim brodovima. Taj se je raspored održao sve dok nisu u crkvu došle klupe, kad je bilo i obiteljskih i plaćenih klupa. (J. FRANČIŠKOVIĆ, 1928, 425-426.)

⁴⁶² M. SLADOVIĆ, 1856. (2003), 104.

⁴⁶³ M. SLADOVIĆ, 1856, (2003), 104; M. ŽUGAJ, 1996, 57. M. BOGOVIĆ, 2001b, 52.

⁴⁶⁴ J. FRANČIŠKOVIĆ, 1927, 429.

⁴⁶⁵ M. BOGOVIĆ, 1993, 492; M. BOGOVIĆ, 2001b, 52.

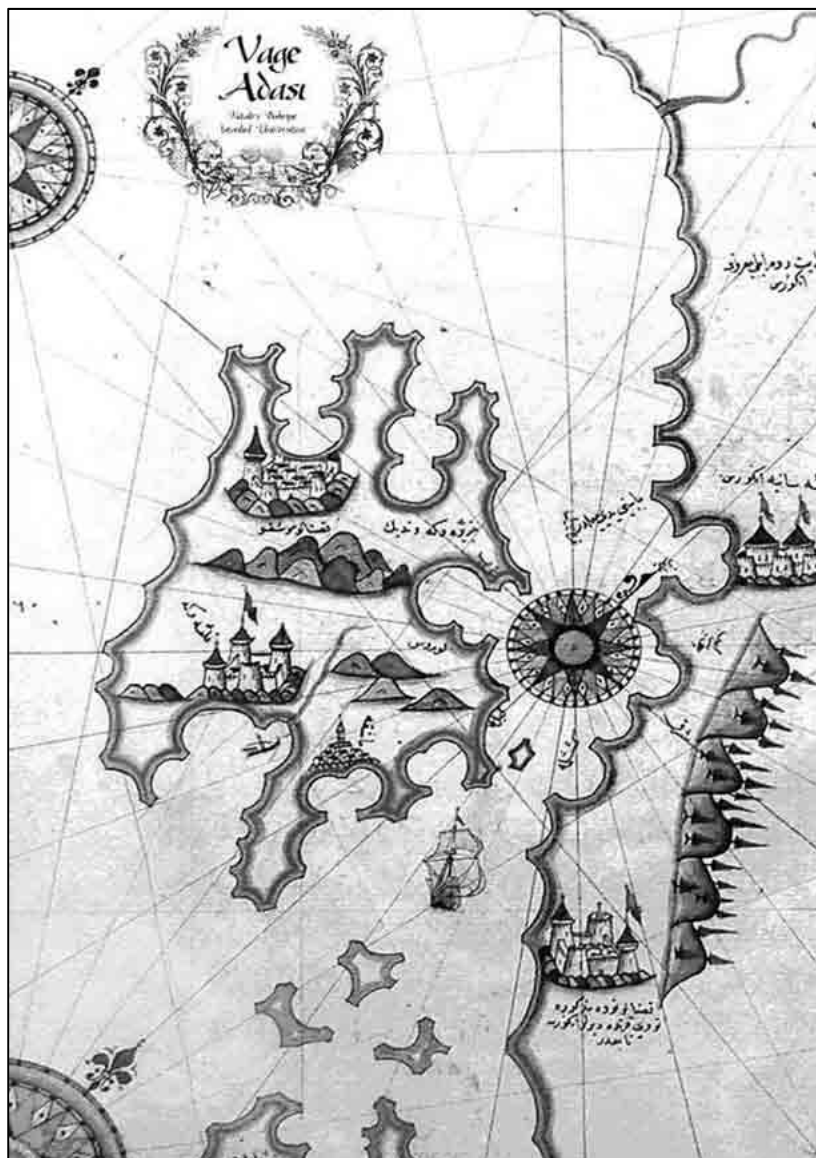
⁴⁶⁶ M. SLADOVIĆ, 1856. (2003), 104-105.

U Ljubljanskome misalu Bartola Krbavca nalazi se zapis vezan uz grad Senj: *1596 miseca ijulêa 6 kada to zapisah ê pre Martin Milohanić plovàn (v) Berme va to vrime i to leto vazeše Senani Klis i ubiše vrâgi naši i opet vazeše Klis, Pogubi Bog i Deva Maria.* (M. BOLONIĆ, 1975, 96-97.)

⁴⁶⁷ Danas su ti ključevi izloženina izložbi u Sakralnoj baštini u Senju.

⁴⁶⁸ Senjski kaptol je dobio tu povlasticu 1769. godine. (M. BOGOVIĆ – D. NEKIĆ, 2010, 41.)

⁴⁶⁹ MONUMENTA USCOCCHORUM, I, 1910, 24-26, 29.

Sl. 13. Piri Reis, Vage Adasi, Kitab-i Bahriye (Otok Krk Knjiga plovidbe) iz 1526. s prikazom grada Bakra i Senja (PIRI REIS, 2013.)

⁴⁷⁰ Kralj Matija II. ih naziva predzidom Dalmacije, car Rudolf II. jedinom tvrđavom u državi, a papa Grgur XIII. uskrslim Makabercima (P. TIJAN, 1940, 25.)

Drugi⁴⁷¹ pak zanijeti interesima svojih gospodara i vlastitim položajem vide u tim ljudima – uskocima/prebjezima naviklima surovom životu, ostavljenim na milost i nemilost ondašnjih centara svjetske moći i politike (Venecija, Beč, Rim, Madrid) – samo ono ili pak ono što im se čini kod njih najlošije, najgore optužujući ih i za ono što su i oni često sami činili. Neki od ljudi iz tih europskih sredina poput Anonima (Giovannia iz Ferma) koji su boravili u Senju duže vrijeme među uskocima i upoznali te ljude, slušajući svoju savjest istinski svjedoče o uskočkim običajima, njihovoj vjerskoj praksi, pobožnosti i stanju Crkve u Senju, bez optuživanja i pretjerivanja.⁴⁷²

Marko Antun (Markantun) de Dominis (1560.-1624.),⁴⁷³ nećak biskupa Antuna de Dominisa, je njegov nasljednik na senjskoj biskupskoj stolici (1600.-1602.). Bivši isusovac i profesor padovanskoga sveučilišta, znanstvenik svjetskoga glasa, teolog, kasnije splitski nadbiskup, kritičar papine vladavine Crkvom i svjetovnom državom, preuranjeni zagovornik ekumenskoga pomirenja svih kršćana i na kraju za sve njih, a posebno za rimsku inkviziciju heretik⁴⁷⁴ tuži se u svojem izvješću *ad limina* da je senjska katedrala ruševina s napola uništenim kanoničkim korom na koji se je urušio dio svoda, da je veliki oltar prislonjen uz zid glavne kapele i da se na njemu čuva piksida s Presvetim Sakramentom. U crkvi je šest neuređenih oltara bez ukrasa i izvan kulta, tu je i krstionica, a orgulje nisu u funkciji. Crkva ima dvije sakristije: jedna javna za crkveno ruho, a druga manja po strani za pohranjivanje spisa, srebrnine i drugih dragocjenosti. Zvonik je dosta prostran, visok i s dobrim zvonima. Iako bi kaptol trebao imati 12 kanonika, njih je samo šest koji zajednički obavljaju dušobrižničku službu u gradu. Svećeničkih pripravnika je 4 ili 5. Svećenici služe misu na staroslavenskohrvatskome jeziku (*Illyrica lingua*) i na tome jeziku obavljaju sve obrede. Nemaju nikakve nadarbine, uzdržavaju se od darova i od misa za pokojne. Senjski biskup nema nikakvih sigurnih prihoda, osim četiri do pet kabala vina te pomoći koju mu je dodijelio nadvojvoda Ferdinand, a sve to može iznositi do 200 kameralnih dukata. Izvan gradskih

⁴⁷¹ Minuccio de Minucci, zapravo Minucio de Minutiis, (1551.-1604.), papinski diplomat i vojskovođa, opat i potom zadarski nadbiskup od 1596.-1604. godine, (Z. STRIKA, 2006, 177-178.) bio je zadužen da smiri uskoke. Nakratko je smirio rat, ali ne i mržnju. Minucci je napisao knjigu *Historia degli Uscochi*, koja je objavljena 1603. godine u Veneciji. Tu knjigu je kasnije dopunio fra Paolo Sarpi (PAOLO SARPI). Sarpijeva Povijest uskoka, dodatkom Minuccijevom djelu, odnosi se na razdoblje 1602.-1616. godine, tendenciozno je djelo iz kojega izbija mletačko neprijateljstvo prema protivniku s druge strane obale. (A. FORTIS, 1984, 273.).

⁴⁷² F. RAČKI, 1877, 172-256; E. LJUBOVIĆ, 1996, 150-157.

⁴⁷³ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 105-107; V. TUDJINA – GAMULIN – Ž. DADIĆ, 1993, 494-499; M. BOGOVIĆ, 2011, 58-60; M. BOGOVIĆ, 2001b, 31-26.

⁴⁷⁴ F. ŠANJEK, 2011, 27-36.

Sl. 14. Markantun de Dominis: *Repubblica Ecclesiastica*, Heildeberg, 1618. Sakralna baština Senj, Stalna izložba sakralne umjetnosti i crkvene povijesti (foto J. L., 2005.)

zidina su samo dva utvrđena gradska naselja (Brinje, Otočac) u kojima je biskup duhovni gospodar, a sve drugo je uništeno, nenastanjeno i ugroženo od Turaka.⁴⁷⁵ Te Dominisove tvrdnje potvrđuju i svjedoci koji su ispitivani u postupku njegova imenovanja za senjskoga biskupa koji tvrde da *u Senju postoji stolna crkva pristojne veličine, ali prilično stara i postoji opasnost da se sruši; posvećena je Blaženoj Djevici i zahtjeva velike popravke; ima prilično lijepe liturgijske predmete za svete obrede*. Istina, svjedoci ne znaju ništa reći o tjelesima svetaca, relikvijama i s njima povezanim čudotvornim djelima. Svi su posvjedočili da Crkva ima jednog arhiđakona, jednog arhiepiskopita i još nekoliko kanonika, da se služba Božja vrši dolično i redovito. Neki od njih su dodali da se služba Božja odvija ponajviše na ilirskome, a drugi pak na hrvatskome jeziku. Svi su suglasni u izvješću o biskupskom domu za kojega

⁴⁷⁵ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 107; M. BOGOVIĆ, 1995, 85; 1996, 166-167; 2010b, 52-54.

tvrdi da je to prilično stara kuća i da zahtjeva velike popravke. Također, većina svjedoka tvrdi da je senjska biskupija podložna splitskoj nadbiskupiji.⁴⁷⁶ To je sigurno sasvim realna slika ondašnje katedrale i Senja u očima prelata navikla na rimski i padovanski sjaj i raskoš.⁴⁷⁷

Već 1601. godine biskup Markantun de Dominis napušta Senj glavom bez obzira nakon što su uskoci ubivši carskoga povjerenika grofa Josipa Rabattu zapalili i biskupski dvor⁴⁷⁸ i ne vraća se u Senj iz straha od uskoka,⁴⁷⁹ očekivanoga mletačkoga zauzimanja grada,⁴⁸⁰ ali i zbog teške i jadne životne situacije u kojoj su se našli branitelji Senja i sami uskoci u odnosu na Turke koji su prijetili zauzećem grada, kao i zbog bojazni da će uskoci pritisnuti nevoljama predati grad Turcima.⁴⁸¹ Stoga bečki nuncij smiruje situaciju u gradu, za de Dominisa se traži nova biskupija⁴⁸² i daje prijedloge o imenovanju novog senjskog biskupa.⁴⁸³ I kada je de Dominis dobio na mletačkome području splitsku nadbiskupsku stolicu, Senjani traže da vrati senjske dragocjenosti koje je zadržao.⁴⁸⁴

Nakon Dominisa senjska biskupska stolica je upražnjena nekoliko godina, zatim je za senjskoga biskupa i upravitelja Modruške biskupije imenovan Marcel Markezi - Marchesi (1605.-1613.), vojni stručnjak, koji je napisao više knjiga o načinu vođenja rata protiv Turaka.⁴⁸⁵ Njegovo imenovanje je stoga bilo sasvim primjereno okolnostima i stanju u gradu Senju i na području obiju biskupija. Stanje u biskupiji i u Senju je bilo jako loše, posebno u duhovnome pogledu kako to izvještava gradački nuncij kardinalu državnome tajniku Svete Stolice i traži hitno rješavanje tih problema.⁴⁸⁶ Prema izvješću Ivana Evangelistija, provincijala štajerskih augustinaca iz 1613. godine, katedrala je u dobrome stanju. Na oltarima su lijepe slike. Slično tome govori i karlobaški kapetan Gašpar Stepanović.⁴⁸⁷

⁴⁷⁶ V. TUĐINA-GAMULIN, 1993, 122-123; M. de DOMINIS, 2001, 115-120.

⁴⁷⁷ M. BOGOVIĆ, 1995, 85.

⁴⁷⁸ MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 2-5; A. GRÜNFELDER, 2001, 129-136.

⁴⁷⁹ MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 22-23.

⁴⁸⁰ MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 4-5.

⁴⁸¹ MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 24-31.

⁴⁸² MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 22.

⁴⁸³ MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 35, 42-43, 66, 77-78.

⁴⁸⁴ MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 76.

⁴⁸⁵ M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 107; M. BOGOVIĆ, 2001b, 52.

⁴⁸⁶ MONUMENTA USCOCCHORUM, II, 1913, 75-76.

⁴⁸⁷ M. BOGOVIĆ, 1995, 85.

Godine 1614. Vincenzo Martena,⁴⁸⁸ napuljski doktor teologije, senjski biskup (1613.-1617.), rodom iz talijanskoga grada Lecce, boravi u Senju samo kratko vrijeme. Užasnut je stanjem biskupskoga dvora, koji je 1601. godine zapaljen, nikada dobro popravljen, pa traži od pape dopuštenje za boravak u Rijeci.⁴⁸⁹ Zato će biskupi s kraja XVI. st. i skoro cijelo XVII. st. stanovati izvan Senja: u Bakru ili u Rijeci, odnosno na Trsatu, što će se loše odraziti na stanje katedrale i biskupskoga dvora. Iz izvještaja biskupa Martene iz 1615. godine je uočljivo njegovo neugodno iskustvo s uskocima. U tom izvješću o katedrali nema detaljnih informacija, ali zato to izvješće govori o općem stanju u gradu koji ima svega 500 kuća i 2.000 stanovnika. U gradu nema drugih zanimanja osim vojnih. Vjersko znanje stanovništva je slabo, a vjerska praksa je puna površnosti, održavanja nekih već zastarjelih pobožnosti i običaja, štoviše i praznovjerja. Biskupski prihodi su slabi, do tada uprihođeni potrošeni su u druge svrhe i biskup ih nije mogao dobiti. Svećenika je 11 i po nošnji se ne razlikuju od laika. Oni nemaju posebnih prihoda osim onih iz vlastite obitelji što im nije dovoljno za život pa stoga obrađuju zemlju i bave se drugim, svećenicima nedoličnim poslovima. Službu Božju obavljaju na ilirski način. Znaju čitati i pisati samo slovima koja je *upotrebljavao sv. Jeronim*,⁴⁹⁰ a na tom pismu nemaju ništa što im je potrebno za dušobrižnički posao. Ne postoji ni nada da će na tom jeziku moći nešto naučiti, jer nema uvjeta za osnivanje glagoljske tiskare.⁴⁹¹

Krajem XVI. st. katedrala je još uvijek jednobrodna crkva s 13 oltara. Uz glavni oltar tu su i oltari: sv. Petra, sv. Tome, sv. Cirjaka, sv. Katarine, sv. Grgura, sv. Antuna, sv. Blaža, sv. Trojice, sv. Vida, sv. Sebastijana i sv. Jakova s lijepim slikama.⁴⁹²

Prema svjedocima u postupku biskupskoga imenovanja iz 1617. godine katedralu je potrebno popraviti, posebno krov, prozore i vrata. Doznaje se da su u katedrali mozaici, koje također treba popraviti. Crkva je građena u lijepom starinskome stilu, zvonik je također građen po starinski, lijep, s dobrim zvonima. Orgulje su slabo sačuvane, a groblje je prostrano. Spominju se na oltaru i relikvije svetaca, ali ne kažu kojih, a jedan od svjedoka kaže da su dva

⁴⁸⁸ Sladović ga naziva Vicko Martinić. (M. SLADOVIĆ, 1856 (2003), 107; M. BOGOVIĆ, 2001b, 60.)

⁴⁸⁹ M. BOGOVIĆ, 2001b, 60.

⁴⁹⁰ Ovdje se misli na glagoljicu.

⁴⁹¹ M. BOGOVIĆ, 1996, 167-169.

⁴⁹² M. BOGOVIĆ, 1995, 84-86.

relikvijara u obliku glava.⁴⁹³ To isto potvrđuje u svome izvješću i Kristofor Rudolf, jedan od svjedoka u postupku imenovanja biskupa Agatića koji je boravio u Rijeci od 1584. do 1592. godine i za to vrijeme posjećivao Senj. On govori da je katedrala dobro uređena i da nema potrebe ni za kakvim popravkom. Ima lijepi toranj, orgulje, groblje i sakristiju s namještajem koji doliči katedrali. Nasuprot katedrale nalazi se biskupski dvor, koji je u ono doba bio ruševan, jer biskupi nisu dugo u njemu boravili.⁴⁹⁴ Izvješća su, kako se može vidjeti, kontradiktorna, ali ipak sasvim realna i odražavaju ne samo stanje katedrale, biskupskoga doma već i stanje Crkve u gradu, ali kroz optiku i preko odnosa ljudi iz različitih sredina, statusa, navika i ukusa.

Zaista, XVI. st. i početak XVII. st. u Senju je razdoblje krvavih i teških borbi za opstanak kada je obrana grada prepuštena najvećim dijelom samo lokalnom stanovništvu i uskocima. Turci su često u blizini gradskih zidina. Smrtna je to opasnost ne samo Senju već i cijeloj europskoj civilizaciji, a pomoć je nesigurna, nedostatna, opskrba hranom i oružjem neredovito, nesigurno i nedovoljno. To je najkrvavije, najnesigurnije i najnesretnije razdoblje senjske povijesti obilježeno uskočkim borbama, nasiljem i pljačkom ne samo uz granice mletačko-tursko-hrvatskih (austrijskih) područja nego i duboko u turskome ili mletačkome, pa i na dubrovačkome području. Uistinu, to je razdoblje *plorantis Croatiae saecula duo*,⁴⁹⁵ u sklopu sveopćega otpora Hrvata, borbe za opstanak čime su s pravom Senj⁴⁹⁶ i Hrvati zaslužili naziv *antemurale cristianitatis*.⁴⁹⁷

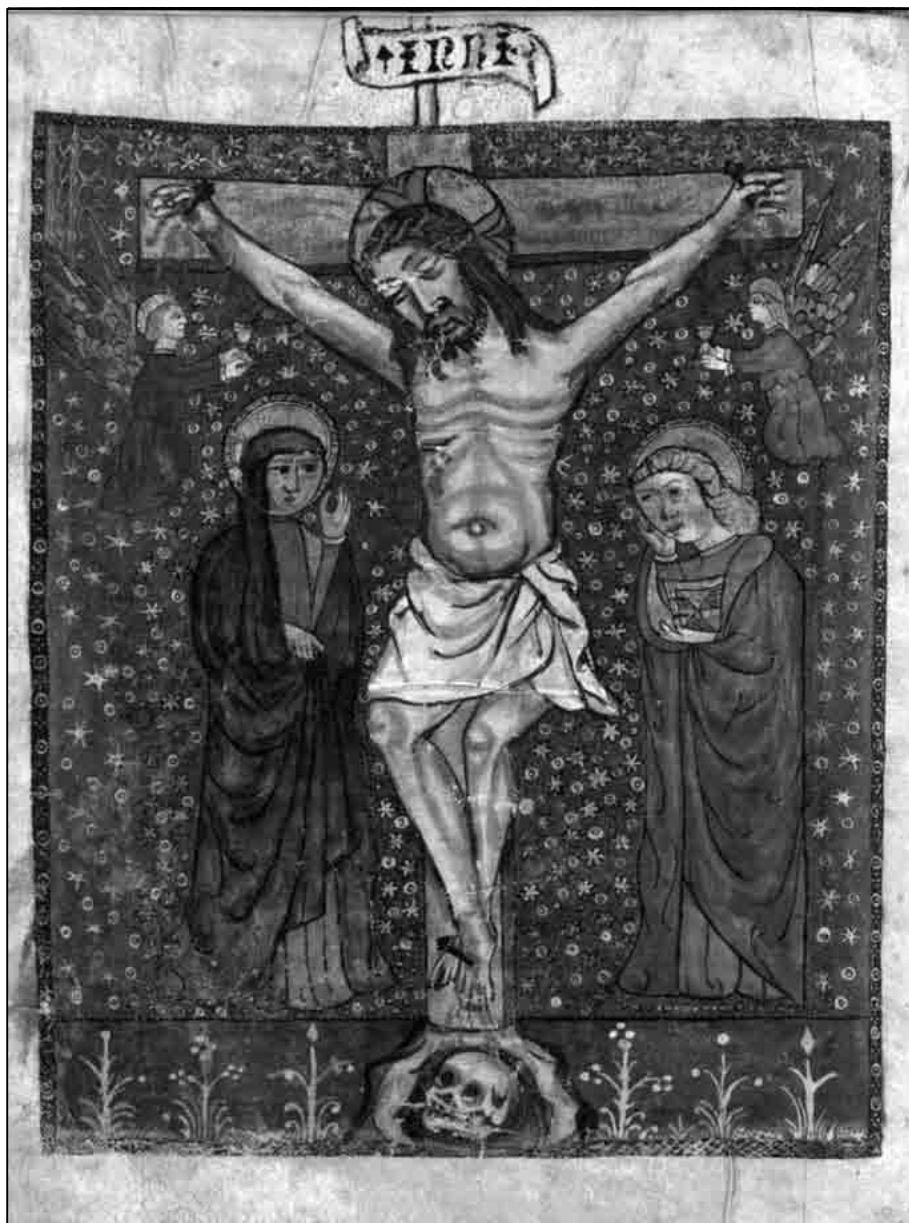
⁴⁹³ M. BOGOVIĆ, 1995, 86.

⁴⁹⁴ M. BOGOVIĆ, 1995, 84-85. Zadnji biskup koji je imao stalni boravak u Senju bio je Antun de Dominis, koji je poginuo pod Klisom 1596. godine. (M. BOGOVIĆ, 1995, 87.)

⁴⁹⁵ Dva stoljeća uciviljene Hrvatske (*Plorantis Croatiae saecula duo carmine descripta*) slabo je poznati lirsko-epski spjev Pavla (Rittera) Vitezovića iz 1703 godine u kojem je opisao borbe s Osmanlijama na području Vojne krajine u XVI. i XVII. st. (VITEZOVIĆ-RITTER-PAVAO)

⁴⁹⁶ A.M. GRUENFELDER, 2001, 122.

⁴⁹⁷ *Antemurale Christianitatis*, naziv je koji je papa Lava X. dao Hrvatskoj godine 1519. u pismu banu Petru Berislaviću. To nije bio jedini naslov takvog tipa; on se pojavljuje i u drugih kršćanskih država u sukobu s Osmanlijama, kod Ugarske i Poljske. Papa međutim nije bio prvi koji je dao Hrvatskoj takav naslov. Plemstvo južnih hrvatskih krajeva uputilo je 10. travnja 1494. godine sa sabora u Bihaću pismo papi Aleksandru VI. i rimsko-njemačkom caru Maksimilijanu I. tražeći pomoć protiv osmanskih napada u kojem je Hrvatsku nazvalo *kulom i predziđem kršćanstva*. (M. KRUHEK, 1995, 49.) Drži se da je knez Bernardin Frankapan 1522. godine prvi istaknuo Hrvatsku kao *antemurale christianitatis* u govoru pred mletačkim senatom i duždom Grimanijem te pred državnim saborom i nadvojvodom Ferdinandom u Nürnbergu kada nije uspio dobiti pomoć za obranu Hrvatske od Turaka. (P. STRČIĆ, 1998c, 401.)

Sl. 15. Raspeće, I. vrbnički misal Tomasa arhidakona senjskoga, Senj, 1456,
Vrbnik, Župni ured, (Arhivproo d.o.o., Koprivnica)

Posveta

Ovaj rad posvećujem svećenicima časne i drage uspomene, vjeroučiteljima mnogih senjskih naraštaja, prijateljima potrebnih i zaštitnicima slabih, širiteljima kršćanske nade, nositeljima radosti, navjestiteljima Kristove ljubavi i vjere u vremenu komunističke diktature, senjskim popovima-glagoljašima: dobrome presvitlom Josipu Baniću, župniku senjskom i prepoštu Stolnoga kaptola senjskoga, te istinoljubivom prečasnom Vladimiru Kraljiću, dugogodišnjem kancelaru Biskupija Senjske i Modruške i kanoniku štilcu Stolnoga kaptola senjskoga, koji je započeo 1983. godine pisati vodič po senjskoj katedrali i nije ga završio, jer ga je Gospodin ubrzo pozvao u život vječni. Na smrtnoj postelji me je zamolio da to dovršim i objavim. Ovime to djelomično ispunjavam.

Literatura

- ACTA BOSNAE potissimum eccleastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. (p. E. Fermendžin) – *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XXIII, 1872.
- Stjepan ANTOLJAK, Šimun Kožičić Begna i njegovo doba, *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, Zagreb, 1991, 11-25.
- Anđelko BADURINA, Monogram Kristov, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979a, 415-416.
- Anđelko BADURINA, *Prijestolje milosti, Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979b, 485.
- Anđelko BADURINA Glagoljska iluminatorska djelatnost Senja, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 377-388.
- Anđelko BADURINA, *Iluminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb, 1995.
- Miho BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, Zagreb, 1952.
- Radojica F. BARBALIĆ, Brodarstvo u Senju i Podgorju kroz prošlost, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970, 5-32.
- Venerable Cesare BARONIUS (<http://www.newadvent.org/cathen/02304b.htm>; 25.09.2015.)
- Caesare BARONIUS, *Annales Ecclesiastici denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti ab Augustino Theiner, Tomus duodecimus (680-761)*, Parisi, 1867, (<https://archive.org/stream/annalesecclesias12barouoft#page/n7/mode; 22. 11. 2015>.)
- Luka BEKIĆ, Josip VIŠNJIĆ, Južni dio antičke nekropole na položaju Sv. Marko-Baška, *Vjesnik Arheološkog muzeja*, 41 (1), Zagreb, 2009, 209-257.
- BISKUPIJA KRK, *Povijest* (http://biskupijakrk.hr/?page_id=31; 21.11. 2015.)
- BISKUPSKI ORDINARIJAT Senj, *Stolna crkva u Senju sa zvonikom iz g.1000, Bogoslovska smotra* 16/3 (1928), Zagreb, 1929, 367-369.
- Mile BOGOVIĆ, Crkvene prilike u Senju u 14. st. i Statut senjskog kaptola, *Senjski zbornik*, 15, Senj, 1988, 15-28.

- Mile BOGOVIĆ, Cardinalibus de Pensauro, Ivan de, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb, 1989a, 586.
- Mile BOGOVIĆ, Cardinalibus de Pensauro, Leonardo de, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb, 1989b, 586.
- Mile BOGOVIĆ, Prijelazno stoljeće senjske crkve (1450.-1550.), *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 249-260.
- Mile BOGOVIĆ, Sveti Juraj i Senj, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1992, 25-34.
- Mile BOGOVIĆ, Dominis, Antun de, *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Zagreb, 1993, 492.
- Mile BOGOVIĆ, Gdje je radila senjska glagoljska tiskara od godine 1494. do 1496.?, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1994, 101-108.
- Mile BOGOVIĆ, Senjska katedrala u biskupskim izvješćima za Rim i u postupcima za biskupska imenovanja, *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 81-94.
- Mile BOGOVIĆ, Sadržaj izvješća senjsko-modruških biskupa u Rim od 1602. do 1919. godine, *Senjski zbornik* 23, Senj, 1996, 161-196.
- Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, *Senjski zbornik*, 25, Senj, 1998a, 1-140.
- Mile BOGOVIĆ, Put glagoljice od redovnika preko seoskih svećenika do biskupskog dvora. Povodom 750. obljetnice pisma Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu, *Croatia Christiana Periodica*, 22 (41), Zagreb, lipanj 1998b, 53-70.
- Mile BOGOVIĆ, Povijest biskupija senjske i modruške ili krbavske I. Srednji vijek, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 7, Zagreb, 2001a, 21-32.
- Mile BOGOVIĆ, Povijest biskupija senjske i modruške ili krbavske II. Novo doba, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 7, Zagreb, 2001b, 33-112.
- Mile BOGOVIĆ, Jožefić, Franjo (Josefich, Josephich, Josevich, Jozefić, Rečan, Rizon, Živković; Francesco, Francisco, Frančesko, Franko), *Hrvatski biografski leksikon*, 6, Zagreb, 2005, 537-538.
- Mile BOGOVIĆ, *Modruška ili krbavska biskupija*, Gospić, 2010a.
- Mile BOGOVIĆ, Marko Antun de Dominis i njegovo izvješće Svetoj Stolici o biskupijama senjskoj i modruškoj, *Senjski zbornik*, 37, Senj, 2010b, 45-58.
- Mile BOGOVIĆ, Biskupije senjska i modruška u vrijeme Dominisove uprave, *Rijeka*, 16, Rijeka, 2011, 31-37.
- Mile BOGOVIĆ – Blaženka LJUBOVIĆ, Prilog raspravi tlocrtnog razvoja senjske katedrale kroz povijest i njezino uređivanje nakon Drugog svjetskog rata, *Senjski zbornik*, 40, Senj, 2013, 271-342.
- Mile BOGOVIĆ – Darko NEKIĆ, *Senjska biskupija*, Senj, 2010.
- Mihovil BOLONIĆ, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije, *Senjski zbornik*, 5, Senj, 1973, 219-318.
- Mihovil BOLONIĆ, Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 81-139.
- Mihovil BOLONIĆ, *Otok Krk kolijevka glagoljice*, Zagreb, 1980.
- Marijan BRADANOVIĆ, Palača Dominis u Rabu, *Rijeka*, 16, Rijeka, 2011, 53-58.

- Josip BRATULIĆ, Belić-Ligatić, Juraj Antun, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983, 615- 616.
- Ivan BRAUT, Skulptura 15. i 16. stoljeća na prostoru Vinodola, u *Czriquenicza 1412., Život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*, ur.: Nina Kudiš, Crikvenica, 2012, 81-90.
- Mirko BREYER, Senj – kolijevka hrvatskog tiskarstva, *Hrvatski kulturni spomenici*, Senj, Zagreb, 1940, 53-58.
- Josip BRUNŠMID, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije II., 3. dio, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* (Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu), Zagreb, 1898, 170-194.
- Aleksander BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine*, Knjiga prva, Zagreb, 1997.
- Franjo BUČAR, *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb, 2010.
- Nenad CAMBI, Bilješke uz kipove Kibebe (Magna Mater) iz Senja, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 33-44
- Nenad CAMBI, Kulturni kipovi iz Senja, *Senjski zbornik*, 40, Senj, 2013, 195-208.
- San CIRIACO di Roma Diacono e martire (<http://www.santibeatit.it/dettaglio/65550>; 12. 11. 2015.)
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. II, Zagreb, 1904.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. III, Zagreb, 1905.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. IV, Zagreb, 1906.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. V, Zagreb, 1907.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. VI, Zagreb, 1908.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. X, Zagreb, 1912.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. XI, Zagreb, 1913.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. XII, Zagreb, 1914.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. XIII, Zagreb, 1915.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. XV, Zagreb, 1934.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. I, Zagreb, 1967.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. XVI, Zagreb, 1934.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. XVII, Zagreb, 1981.

- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. XVIII, Zagreb, 1990.
- ZBORNIK CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Supplementa, sv. I, Zagreb, 1998.
- CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – DIPLOMATIČKI ZBORNIK Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Supplementa, sv. II, Zagreb, 2002.
- COMMISSIONES ET RELATIONES VENETAE, Tomus III. – Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XI., Zagreb, 1880.
- COUNTY OF VELDENZ (https://en.wikipedia.org/wiki/County_of_Veldenz 14. 03. 2015.)
- Antun CUVAJ, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Knjiga I., Zagreb, 1910.
- Lovorka ČORALIĆ, Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 79-102.
- Lovorka ČORALIĆ, Prilog poznavanju djelovanja umjetnika i majstora senjskoga kulturnog kruga do sredine 16. stoljeća, *Senjski zbornik*, 21, Senj, 1994, 59-78.
- Lovorka ČORALIĆ, Compagni e gastaldi della Scuola dei remeri: hrvatski veslari u Mlecima (XV. – XVI. stoljeće), *Povijesni prilozi*, 40, Zagreb, 2011, 161-174.
- Ivan ČRNČIĆ, *Najstarija povijest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, Rim, 1867.
- Ivica DEGMEDŽIĆ, Arheološka istraživanja u Senju, 1949-1950, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53, Split, 1950-1951, 251-262.
- Tereza DEVČIĆ, *Vodič po Senju i okolici*–Führer durch Zengg u. Umgebung, Senj, 1902.
- DIOCESI SUBURBICARIA VELLETRI - SEGNI, Vescovi della diocesi di Segni (<http://www.diocesivelletrisegni.it/>; (13. 11. 2015.)
- Lelja DOBRONIĆ, *Viteški redovi, Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 1984.
- Lelja DOBRONIĆ, Templari u Senju, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 191-200.
- Markantun de DOMINIS, Izvješća, Markantun de Dominis 1602. god, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 7, Zagreb, 2001, 115-120.
- Boris DUNDOVIĆ – Pia SOPTA – Alan BRAUN, Kuća Petrovski u Senju, Povijesno prostorni razvoj patricijske kuće s renesansnim Lavljim dvorištem, *Prostor*, 23 (2015) 2 (50), 2015, 223-235.
- Miroslav DŽAJA – Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Sa kupreške visoravni*, Baško Polje-Zagreb, 1994.
- Danielle FARLATI, *ILLYRICUM SACRUM III*, Venetiis, MDCCLXV, 1765.
- Danielle FARLATI, *ILLYRICUM SACRUM IV*, Venetiis, MDCCLXIX, 1769.
- Danielle FARLATI, *ILLYRICUM SACRUM V*, Venetiis, MDCCLXXV, 1775.
- Sigmund FEYERABEND, Reyssbuch des heyligen Lands, Beschreibung der Meerfahrt zum heyligen Grab des ...den Fürsten und Hern/Hern Alexanders Pfalzgraffen bey Rhein ..., im Jar 1495 angefangen und verbracht im Jar 1496,

- Frankfurt/Main, 1584, list 35-46. (<http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0007/bsb00074490/images/> 18.08. 2016.)
- Cvito FISKOVIĆ, Hrvatski umjetnici u Mlecima, *Mogućnosti*, III, 1, Split, 1956, 6.
- Sabine FLORENCE FABIJANEC, Trgovački promet Kvarnera na Jadranu krajem srednjega vijeka, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25, Zagreb, 2008, 31-60.
- FOURTEEN HOLY HELPERS, <http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen-Holy-Helpers>
- Josip FRANČIŠKOVIĆ, Stolna crkva u Senju sa zvonikom iz g.1000., Historičko-liturgička razmatranja, *Bogoslovska smotra*, 15/4, (1927.), Zagreb, 1928, 417-432.
- Branko FUČIĆ, Senjska ploča, *Senjski zbornik*, 5, Senj, 1973, 121-132.
- Branko FUČIĆ, Freska u senjskoj katedrali, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975a, 70.
- Branko FUČIĆ, Knjigoveža – glagoljaš, Pop Grgur Kraljić iz Senja (1497.-1502.), *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975b, 55-69.
- Branko FUČIĆ, Bogorodica, u *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979a, 162-167.
- Branko FUČIĆ, Duh sveti, u *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979b, 210-211.
- Branko FUČIĆ, Sveti Juraj, u *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979c, 308-310.
- Branko FUČIĆ, (Pre)sвето Trojstvo, u *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979d, 571-572.
- Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb, 1982.
- Vedrana GLAVAŠ, Prometno i strateško značenje prijevoja Vratnik u antici, *Senjski zbornik*, 37, Senj, 2010, 5-18.
- Ante GLAVIČIĆ, Iz prošlosti Senja po doseljenju Hrvata, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965a, 254-263.
- Ante GLAVIČIĆ, Izvještaj o značajnim arheološkim nalazima u tvrđavi Nehaj u Senju, maja 1964. godine, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965b, 315-322.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (I), *Senjski zbornik*, 2, Senj, 1966, 383-418.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967.-1968, 5-45.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (III), *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1969-1970, 45-70.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (V), *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 63-90.
- Ante GLAVIČIĆ, Njemačko bombardiranje Senja, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1983-1984, 341-354.
- Ante GLAVIČIĆ, Stara i nova groblja, grobovi na području grada Senja i šire senjske okolice (I), *Senjski zbornik*, 19, Senj, 1992, 81-108.

- Ante GLAVIČIĆ, Uz 50.obljetnicu kapitulacije talijanske vojske u Senju i njemačkog bombardiranja grada Senja 1943, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 238-240.
- Ante GLAVIČIĆ, Izvješće s puta u Nadlesk – crkva sv. Jedrti i freske Tome iz Senja godine 1511, *Senjski zbornik*, 21, Senj, 1994, 369-380.
- Ante GLAVIČIĆ, Kamena pročelja srednjovjekovnih kuća u Senju, *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 111-138.
- Ante GLAVIČIĆ, Dopunjeno izvješće o otkriću Senjske glagoljske ploče u povodu 900. obljetnice njezina postojanja, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 89-114.
- Ante GLAVIČIĆ, Obnova katedrale Blažene Djevice Marije u Senju 2001. (Nalaz srednjovjekovne crkve na mjestu sakristije), *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 341-354.
- Ante GLAVIČIĆ, Novi nalazi starohrvatskog pletera, Prilozi istraživanju sakralne arhitekture u Senju, *Senjski zbornik*, 29, Senj, 2002, 29-46.
- Ante GLAVIČIĆ, Pregled starokršćanske i srednjovjekovne baštine Like, Podgorja i Grada Senja, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 21-82.
- Branimir GLAVIČIĆ, Simonis Begnii, episcopi Modrusiensis, De Corvatae desolatione ad Leonem X, Pontificem Maximum, nonis Novembris habita MDXVI, *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, Zadar, 1991, 221-223.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Prilozi proučavanju poleogeneze i urbanističkog razvoja Senije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32 (19), Zadar, 1992./1993, 79-104.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Natpisi antičke Senije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 33 (20), Zadar, 1993./1994, 55-104.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Značenje Senije tijekom antike, *Senjski zbornik*, 21, Senj, 1994, 41-58.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Izvješće o provedenim sondažnim arheološkim istraživanjima pri uređenju pločnika u Ulici P. Rittera Vitezovića i I. Hreljanovića tijekom veljače i ožujka 1995, *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 1-28.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Tri rimskodobna natpisa iz Senja, *Senjski zbornik*, 23, Senj, 1996, 19-34.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Kult Libera u antičkoj Seniji, *Senjski zbornik*, 29, Senj, 2002, 5-28.
- Miroslav GLAVIČIĆ, *Kultovi antičke Senije*, Zadar, 2013.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Pismo pape Inocenta IV. senjskome biskupu Filipu u tiskanim izdanjima i historiografiji, *Senjski zbornik*, 41, Senj, 2014, 159-183.
- Lavoslav GLEZINGER, Povijest zdrastva u Senju, *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967.-1968, 222-255.
- Ivo GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I, Zagreb, 1992.
- Borislav GRGIN, Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465. – 1471.), *Radovi*, 28, Zagreb, 1995, 61-70.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Senj i njegovi kapetani (Prilog povijesti austrijske uprave u Vojnoj krajini u 16. stoljeću), *Senjski zbornik*, 23, Senj, 1996, 141-160.

- Anna Maria GRÜNFELDER, Senjski uskoci u borbi za samobitnost grada Senja – U povodu 400. obljetnice smrti Josipa Rabatte (31. prosinca 1601.), *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 129-138.
- Ante GULIN, Javna djelatnost notarske kancelarije i kaptola u Senju, *Senjski zbornik*, 15, Senj 1988a, 29-40.
- Ante GULIN, Srednjovjekovni Senjski kaptol i njegovi pečatnjaci – pečat senjskog biskupa Martina, *Senjski zbornik*, 15, Senj, 1988b, 91-108.
- Ante GULIN, Kraljevski privilegiji hrvatskim kaptolima, *Senjski zbornik*, 41, Senj, 2014, 185-210.
- Eduard HERCIGONJA, Povijesni, društveni i kulturnoambijentalni uvjeti nastanka i razvoja hrvatskoga glagoljaškoga tiska (u povodu 500. obljetnice prvotiska Misala1483), *Slovo*, 34, Zagreb, 1984, 17-61.
- Emil HILJE, Još jedno djelo kipara Pavla iz Sulmone, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27, Zagreb, 2003, 35-41.
- Josip HORVAT, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb, 1939.
- Zorislav HORVAT, *Sačuvani nadgrobni spomenici nekih Senjana i osoba značajnih za povijest Senja – u Senju i drugdje*, Senj, 2002, 47-86.
- Franjo Emanuel HOŠKO, Jožefić, Franjo (Jozefić, Josefich, Josephich, Josevich; Francesco, Francisco, Frančesko, Franko), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010, 268-269.
- Franjo Emanuel HOŠKO, Jožefić, Franjo (Jozefić, Josefich, Josephich, Josevich; Francesco, Francisco, Frančesko, Franko), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010a, 268-269.
- Franjo Emanuel HOŠKO, Piperković, Mijo, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010b, 452.
- Franjo Emanuel HOŠKO, Živković, Juraj, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010c, 587.
- Mladen IBLER, Putovanje skandinavskog kralja Erika VII. Pomeranskog kroz Hrvatsku 1424.-1425., *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 39, Dubrovnik, 2001, 121-132.
- Ljudevit IVANČAN, Ivan i Leonardo de Cardinalibus, senjski biskupi XIV. stoljeća, prije zagrebački kanonici, *Bogoslovska smotra*, 16/1, Zagreb, 1928, 104-108.
- Thomas Graham JACKSON, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the Island of Grado*, Oxford, 1887., Vol. III., (<https://archive.org/details/dalmatiaquarner05jackgoog>; 19. 11. 2015.)
- Vlado JAGUSTIN, *Blaženi don Jakov Čota (glagoljaš)*, Rastičevo – Kupres, 1997.
- Alojz JEMBRIH, Blažiolović, Jakov (Jacobus de Blasiolis), *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb, 1989, 40-41.
- St. JUDAS CYRIACUS (http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=230; 19. 11. 2015.)
- Ivan JURKOVIĆ, Turska opasnost i hrvatski velikaši - knez Bernardin Frankapan i njegovo doba, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i*

- društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 17, Zagreb, 2000, 61-83.
- Ivan JURKOVIĆ, Šesnaeststoljetna hrvatska raseljenička kriza i moderna sociološka terminologija, *Društvena istraživanja*, 14 (4-5), Zagreb, 2005, 759-782.
- Ivan JURKOVIĆ, Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet, *Povijesni prilozi*, 31 (31), Zagreb, 2006, 39-69.
- Ivan JURKOVIĆ, *Veliki i osobit razbojnik u službi pape* - Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25, Zagreb, 2008, 153-181.
- Niko KAPETANIĆ – Mateo ŽAGAR, Najjužniji hrvatski glagoljski natpis, *Analitički Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 39, Dubrovnik, 2001, 9-48.
- Vicko KAPITANOVIĆ, Gradački glagoljski grafit, *Slovo*, 47-49, Zagreb, 1999, 169-175.
- Zlatko KARAČ, Tragovi bizantskog urbanizma u Hrvatskoj, *Prostor*, 3 (2/10), Zagreb, 1995, 285-298.
- Ivan KARLIĆ, *Otajstvo trojedinog Boga*, Zagreb, 2009/2010.
- KASPAR PFALZ – ZWEIBRUCKEN ([http://de.wikipedia.org/wiki/Kaspar_\(Pfalz-Zweibrucken\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Kaspar_(Pfalz-Zweibrucken)); 19. 04. 2015.)
- Nada KLAJČ, Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X. i XI. st., *Slovo*, 15-16, Zagreb, 1965, 225-281.
- Vjekoslav KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani*, Knjiga prva, Zagreb, 1901.
- Vjekoslav KLAJČ, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Knjiga treća, Zagreb, 1972.
- Vjekoslav KLAJČ, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Knjiga druga, Zagreb, 1974.
- Josip KLEMENC, Senj u prethistorijsko i rimsko doba, *Hrvatski kulturni spomenici*, Senj, Zagreb, 1940, 1-10.
- KLIMPUŠKI RUKOPISNI FRAGMENT, *Virtualni časopis*, 21. 05. 2010., (<http://www.zigh.at> – 10. 11. 2015.)
- Giovanni KOBLER, *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume*, I, Fiume, 1896.
- Slavko KOVAČIĆ, Splitska metropolija u 12. stoljeću, *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka-Zagreb, 1988, 11-40.
- Mithad KOZLIČIĆ, *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana = Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici : izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća*, Zagreb, 1995.
- Vuk KRAJAC, Kada i kako se je u Senju započelo s konzervatorskom djelatnošću, *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske*, 6 (V.), Zagreb, 1956, 155-170.

- Vladimir KRALJIĆ, Sumarni prikaz današnjega stanja i sadržaja Biskupskoga i Kaptolskoga arhiva u Senju, *Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka i Pazin*, XVI, Rijeka, 1971, 287-291.
- Vladimir KRALJIĆ, Novi arhivski nalaz o glagoljaškoj tiskari u Senjskoj Dragi, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1973-1975, 77-80.
- Vladimir KRALJIĆ, *Senjska katedrala*, rukopis, 1981.
- Stjepan KRASIĆ, Hrvatska dominikanska provincija (1508.-1587.), *Bogoslovska Smotra*, 41 (2-3), Zagreb, 1971, 296-312.
- Stjepan KRASIĆ, *Generalno učilište Dominikanskoga reda u Zadru ili Universitas Jadertina: 1396. – 1807.*, Zadar, 1996.
- Stjepan KRASIĆ, Opis hrvatske jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Feliksa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483/84. godine, *Anali zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 39, Dubrovnik, 2001, 133-216.
- Stjepan KRASIĆ, *Dominikanci i Hrvati: osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeće)*, Zagreb, 2008.
- Branko KRMPOTIĆ, Trgovački ugovor Dubrovnika sa Senjom godine 1248., *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 309-317.
- Milan KRUHEK, Utvrde Senjske kapetanije u XVI. stoljeću, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 93-112.
- Milan KRUHEK, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995.
- Dragutin KUKALJ, Glagoljski misal Tome arhiđakona senjskoga, *Croatia sacra*, 11-12, Zagreb, 1936, 112-173.
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb, 1858. (1860.)
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI MONUMENTA historica slavorum meridionalium – Povijesni spomenici južnih slavenah, I, *Listine hrvatske (Acta Croatica)*, Zagreb, 1863.
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, Grad Senj, *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1870.
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, *Putne uspomene iz Hrvatske; Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije*, Zagreb, 1873.
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, CODEX DIPLOMATICUS regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae = Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom, II, (od 1102. do 1200.), Zagreb 1875.
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891a.
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, REGESTA documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII, 1891b, 159. (<https://archive.org/stream/regestadocument00sakcgoog> – 17. 08. 2016.).
- Ivan KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, *Put u Senj - Putne uspomene (Ulomci)*, Senj, 2001.

- Sena KULENOVIĆ, Uz restauraciju raspela iz katedrale Blažene Djevice Marije u Senju, *Senjski zbornik*, 29, Senj, 2002, 97-104.
- Miroslav KURELAC, Nikola Modruški (1427. – 1480.) – život i djelo, *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka-Zagreb, 1988, 123-142.
- Krešimir KUŽIĆ, *Hrvati i križari, križarski pohod hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. i austrijskoga vojvode Leopolda VI. iz 1217. godine s osvrtom na dodire Hrvata s križarskim pohodima*, Zagreb, 2003.
- Krešimir KUŽIĆ, Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50, Zadar, 2008, 63-104.
- Krešimir KUŽIĆ, Nordijski hodočasnici u hrvatskim primorskim krajevima (14.-17. stoljeće), *Povijesni prilozi*, 49, Zagreb, 2015, 127-159.
- SVETI KVIRIN SISAČKI (http://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Kvirin_Sisački; 18. 11. 2015.)
- Ivo LENTIĆ, Zlatarski predmeti s područja Krbavsko-modruške biskupije, *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka – Zagreb, 1988, 235-238.
- Ivo LENTIĆ, Zlatarski predmeti iz XV. i XVI. stoljeća u riznici senjske katedrale, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 113-124.
- LISTINE o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, - 1868., Knjiga I, I, Zagreb, 1868. – 1878., Knjiga VI, IX, Zagreb, 1878. – 1886., Knjiga VIII, XVIII, Zagreb, 1886. – 1890., Knjiga IX, XXI, Zagreb, 1890. – 1891., Knjiga X, XXII, Zagreb, 1891.
- LITTERAE PRINCIPUM ad papam (1518.-1578.), Lettere di principi, Fejedelmi levelek a pápának (1518.-1578.), *Fontes*, 3, Roma – Budapest, 2002.
- Juraj LOKMER, Ex-voto Kvirina Desantića, patricija senjskoga u crkvi Majke Božje Goričke u Baški, *Senjski zbornik*, 32, Senj, 2005, 95-116.
- Juraj LOKMER, Barokni oltari i druga kamena oprema katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije u Senju, *Senjski zbornik*, 33, Senj, 2006, 133-192.
- Juraj LOKMER., Senj, uskoci i bura u putopisu Sir Thomas Graham Jacksona s kraja XIX. stoljeća, *Senjski zbornik*, 36, Senj, 2009, 123-198.
- Juraj LOKMER, Pogled u Bosnu: Glagoljaši s Kupreške visoravni, *Baščina*, 16, 2015, 118-125.
- Mijo LONČARIĆ, Fragmenti jezika koji nestaje, *Vijenac*, 463, Zagreb, 2011, 10.
- Mihovil LOVRIĆ, Hrvoje MALINAR, Mladen RAC, Zagonetka krčke Korintije ili Uri – Kuoryta, najveće neistražene gradine na Jadranu (Uri – Kuoryta vaõn skopãal Khârk), *Ognjište*, 10, Karlovac – Zagreb, 1999, 295-305.
- Josip LUČIĆ, Veze između Senja i Dubrovnika za vrijeme Hvarske bune (1510. – 1514.), *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 235-242.
- Šime LJUBIĆ, Baška na otoku Krku, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 6 (1), Zagreb, 1884, 71-74.
- Šime LJUBIĆ, L'Italia descritta nel libro del re Ruggero compilato da Edrisi, Testo arabo pubblicato con versione e note da M Amari e C. Schiaparelli. Roma 1883. Sa zemljovidom., *Rad LXXXV*, Zagreb, 1887, 229-240.

- Blaženka LJUBOVIĆ – Damir MARTINOV, Obnova gradske vijećnice – lože u Senju, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na lokaciji gradske vijećnice – lože, *Senjski zbornik*, 40, Senj, 2013, 209-254.
- Enver LJUBOVIĆ, Dijalog talijanskog anonima iz Ferma o gradu Senju i senjskim uskocima, *Usponi*, 12, Senj, 1996, 150-157.
- Enver LJUBOVIĆ, *Gradski i plemićki grbovi Senja*, Senj, 1998.
- Enver LJUBOVIĆ, Nekoliko dokumenata o trgovačkim i pomorskim vezama Senja i Fana, *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 51-64.
- Enver LJUBOVIĆ, Senjski plemići i uskoci Hreljanovići i njihovi grbovi, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 149-176.
- Enver LJUBOVIĆ, Senjska plemićka obitelj Blasiolis – Blažiolović i njihovi grbovi, *Senjski zbornik*, 35, Senj, 2008, 299-306.
- Mile MAGDIĆ, *Topografija i poviest grada Senja: sa fotografijom grada Senja*, Senj, 1877.
- Lujo MARGETIĆ, Senjski statut iz 1388., *Senjski zbornik*, 12, Senj, 1985-1987, 19-95.
- Lujo MARGETIĆ, *Iz vinodolske prošlosti – pravni izvori i rasprave*, Rijeka, 1980.
- Lujo MARGETIĆ, Izvještaj Ivana Tomašića o Grobničkoj bici, *Grobnički zbornik*, 2, Rijeka, 1992, 28-34.
- Vicentius MARTENA, Izvješća, Vicentius Martena 1615. god., *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 7, Zagreb, 2001, 120-129.
- Ivan MATEJČIĆ, Nepoznati majstor, aktivan u Italiji, Mađarskoj, Senju i u okolici u drugoj polovici 15. st. (K. 33), *Hrvatska renesansa* (Katalog izložbe), Zagreb, 2004, 256-258.
- Radmila MATEJČIĆ, Barok u Istri i Hrvatskom Primorju, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.
- Tomislav MATIĆ, Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskome prostoru, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 41, Zagreb, 2009, 367-394.
- Julije MEDINI, Kult Kibele u antičkoj Liburniji, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 1-32.
- Anđelko MIJATOVIĆ, Petar Kružić – kliški kapetan, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 25-34.
- Mato MIKIČIĆ, Diplomatska aktivnost senjskog biskupa Jožefića u borbi protiv Turaka, *Senjski zbornik*, 31, Senj, 2004, 15-38.
- MONUMENTA HABSBURGICA REGNI CROATIAE DALMATIAE SLAVONIAE – Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* – 1916., Vol. II./Knjiga II: od 1531. do godine 1540., XXXVIII, Zagreb, 1916.; – 1917., Vol. III./Knjiga III: od 1544. godine do godine 1554., XL, Zagreb, 1917.
- MONUMENTA HISTORIAM USCOCHORUM ILLUSTRANTIA, ex arhivis romanis, praecipue e secreto vaticano desumpta, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, – 1910., Pars I., ab anno 1550. usque ad annum 1601., XXXII, Zagreb, 1910.; – 1913., Pars II., ab anno 1602. usque ad annum 1620., XXXIV., 1913.

- Dino MUJADŽEVIĆ, Jurišić, Nikola (Jurischicz, Jurischitz, Juryssych; Mikhula, Niklas, *Hrvatski biografski leksikon*, 6, Zagreb, 2005, 632.
- Anica NAZOR, Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494 – 1508, *Slovo*, 21, Zagreb, 1971, 415-442.
- Anica NAZOR, *Spovid općena, latinička transkripcija glagoljskoga teksta tiskanog god. 1496. u Senju*, Senj, 1979.
- Anica NAZOR, Bedričić, Silvestar, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983, 586-587.
- Anica NAZOR, O Senjskom glagoljskom misalu 1494., *Senjski glagoljski misal 1494.* (pretisak) – prilog, Zagreb, 1994.
- Anica NAZOR, Grgur Senjanin (Grgur Dalmatin, Gregorius Dalmatinus), *Hrvatski biografski leksikon*, 5, Zagreb, 2002, 194.
- Anica NAZOR, *Lobkovicov psaltir, senjski glagoljski rukopis iz 1359. godine*, Zagreb, 2005.
- Anica NAZOR, Katridarić, Tomas (Catridarich; Toma, Tomasio), *Hrvatski biografski leksikon*, 7, Zagreb, 2009, 181-182.
- Anica NAZOR, O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima (1494. - 1508.), *Senjski zbornik*, 41, Senj, 2014, 211-243.
- Darko NEKIĆ, Senjska biskupija u srednjem vijeku, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 31-48.
- Dražen NEMET, Križarski pohod i bitka kod Nikopola 1396. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41, Zagreb, 2009, 55-113.
- Nino NOVAK, *Izvyestaj sa zaštitnih istraživanja u Baški na lokaciji kapelice Sv. Marko*. Stručno izvješće, 2003.
- OBNOVA gradova i izgradnja samostana, Romanika (11. – 13. st.), (<http://www.culturenet.hr/default.aspx?ID=23090> – 18. 11. 2015.)
- Ivan OSTOJIĆ, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. II., (Benediktinci u Dalmaciji), Split, 1964.
- Elizabeta PALANOVIĆ, Barbo, Franjo (Barbo od Kožljaka, Barbo Waxenstein), *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983a, 454.
- Elizabeta PALANOVIĆ, Anton Dalmatin, (Antonius ab Alexandro Dalmato, Antonius Dalmata Exul), *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983b, 187-189.
- Frane PARO, Tipografsko znanje Blaža Baromića, *Senjski zbornik*, 35, Senj, 2008, 147-160.
- Marija PANTELIĆ, Kulturni ambijent djelovanja Blaža Baromića, pisca i stampara glagoljskih knjiga, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 31-43.
- Marija PANTELIĆ, Senjski Lobkoviczov glagoljski kodeks iz 1359., – prototip srednjovjekovnih "Liber horarum" za laike, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 355-368.
- Marija PANTELIĆ, Baromić, Blaž (Baromov sin), *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983, 478-480.

- Marija PANTELIC, Senjski Lobkovicov psaltir iz 1359. godine, *Senjski zbornik*, 18, Senj, 1991, 109-128.
- Andrew Archibald PATON, *Highlands and islands of the Adriatic, including Dalmatia, Croatia and Southern Provinces of the Austrian Empire*, Vol. II., London, 1849.
- Frane PARO, Tipografsko znanje Blaža Baromića, *Senjski zbornik*, 35, Senj, 2008, 147-160.
- Makso PELOZA, Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti Senjske i Senjsko-modruške biskupije, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 219-259.
- Milan PELC, *Renesansa*, Zagreb, 2007.
- Aleksandar PERC, Obnova stolne crkve u Senju, *Urbanizam i arhitektura*, 5-8, Zagreb, 1951a, 66-68.
- Aleksandar PERC, Zaštita spomenika kulture u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, *Historijski zbornik*, 4, Zagreb, 1951b.
- Aleksandar PERC, Problem očuvanja teško oštećenih spomenika kulture u Osoru, Poreču, Puli, drugim gradovima Istre te u Rijeci i Senju, *Ljetopis JAZU*, 57, Zagreb, 1949-1950, 258-262.
- Iva PERČIĆ, Rad Konzervatorskog zavoda na Rijeci, *Zbornik zaštite spomenika I./1950*, Beograd, 1951, 188-191.
- PIRI REIS – kartograf Sulejmana Vel., katalog izložbe u PPMHP u Rijeci, 5. 6. – 30. 8. 2013. (<http://ppmhp.hr/piri-reis-kartograf-sulejmana-vel/>, 18. 11. 2015.) PESARO (<http://en.wikipedia.org/wiki/Pesaro>, 19. 11. 2015.)
- Tomislav PREMERL, Harold Bilinić, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983, 765-766.
- Franjo RAČKI, Prilog za poviest hrvatskih uskoka (ANONIM, Dialogo:Giovanni et Antonio), *Starine*, 9, Zagreb, 1877, 172-256.
- Franjo RAČKI, Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, XXVI, Zagreb, 1894.
- Rosana RATKOVČIĆ, Zidne slike domaćeg majstora u Zadobarju, Volavju i Zajezi, *Starohrvatska prosvjeta*, III, 35, Split, 2008, 195-209.
- Tomislav RAUKAR, Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 5-14.
- Tomislav RAUKAR, Hrvatski prostor i kršćanstvo prije Zagrebačke biskupije, *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.:zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb, 1995, 81-95.
- Gordan RAVANČIĆ, Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća, *Povijesni prilozi*, 26 (33), Zagreb, 2007, 195-214.
- Gordan RAVANČIĆ, Topografija Vinodola i teorija centraliteta (Vinodol u djelu Mihe Barade), *Povijesni prilozi*, 40 (40), Zagreb, 2011, 71-80.
- Giovanni REGALATI, Un fiumano vescovo di Segna e di Trieste, *Fiume rivista semestrale*, Fiume, 1927, 53-66.
- Milena ROGIĆ, Grobni spomenik biskupa Ivana i Leonarda de Cardinalibusa, *Svjetionik*, III/4, Senj, 2002, 19.

- Pavle ROGIĆ, Senj u srednjovjekovnim glagoljskim ispravama, *Senjski zbornik*, 2, Senj, 1966, 153-166.
- Veljko ROGIĆ, Položaj Senja i gravitacija, Historijsko-geografski i suvremeni odnosi, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 7-21.
- Petar RUNJE, Senjski kanonik i tiskar Tomas Katridarić, *Senjski zbornik*, 32, Senj, 2005, 59-64.
- Petar RUNJE, Senjski kulturni krug i senjska tiskara, *Senjski zbornik*, 35, Senj, 2008, 91-114.
- SAINT GEORGE (http://en.wikipedia.org/wiki/Saint_George; 19. 11. 2015.)
- Paolo SARPI, *New Advent* (<http://www.newadvent.org/cathen/13477b.htm>; 25. 09. 2015.)
- Stjepan SAVITZ NOSSAN, Ceste Karlovac – Senj od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1969-1970, 127-167.
- Manoilo SLADOVIĆ, *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856, pretisak, Zagreb, 2003.
- Ante SEKULIĆ, Senjanin Nikola Jurišić i obrana Kisega 1532., *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 15-24.
- SPOMENICI HRVATSKE KRAJINE, III, Zagreb, 1889.
- Gligor STANOJEVIĆ, *Senjski uskoci*, Beograd, 1973.
- Ranko STARAC, Rezultati arheološkog sondiranja na trgu Cimiter, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 71-88.
- Zvezdan STRIKA, Zadar – novo nadbiskupsko i metropoljsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća, *Croatica Christiana Periodica*, 52, Zagreb, 2003 (2004), 1-45.
- Zvezdan STRIKA, Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadertinae arhidakona Valerija Pontea, *Radovi Zavoda za povijest znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 2006, 81-185.
- Petar STRČIĆ, Frankapan (Frankopan), *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb, 1998a, 390.
- Petar STRČIĆ, Frankapan, Beatrice (Corvin, de Frangepanibus, a Frangepan; Beatrice, Beatrix), *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb, 1998b, 399.
- Petar STRČIĆ, Frankapan, Bernardin Ozaljski (de Frangepanibus; Bernardinus), *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb, 1998c, 399-401.
- Petar STRČIĆ, Frankapan Nikola IV (de Frankapan; Mikula, Nicolaus), *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb, 1998d, 418-419.
- Tea SUŠANJ PROTIĆ, Renesansna kuća Moise u Cresu - Rezultati konzervatorskih istraživanja 2011. godine, *Ars Adriatica*, 4, Zadar, 2014, 283-298.
- Franjo ŠANJEK, *Bosansko humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975.
- Franjo ŠANJEK, Hrvati prognanici i izbjeglice kroz povijest, *Bogoslovska smotra*, 63 (3-4), Zagreb, 1993 (1994), 345-357.
- Franjo ŠANJEK, Markantun de Dominis i inkvizicija, *Rijeka*, 16, Rijeka, 2011, 27-30.

- Berislav ŠEBEČIĆ, Hrvatski i međunarodni bakreni i solni putevi u dijelu Europe, *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 13, Zagreb, 2001, 73-86.
- Zdenko ŠENOVA, Barbo, Daniele (Danilo), *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983, 453-454.
- Marija ŠERCER, Djelatnost Giovannija Riccija i njegovih pomoćnika na području Hrvatskog primorja, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38, Split, 1999/2000[i.e. 2002], 179-214.
- Bartul ŠILJEG, Arheološka istraživanja lokaliteta Mala luka i Baška na Krku 2007., *Annales Instituti Arhaeologici*, 4 (1), Zagreb, 2009, 84-87.
- Ksenija ŠKARIĆ, Restauriranje rezbarenoga, polikromnog, raspela iz katedrale u Senju, *Senjski zbornik*, 29, Senj, 2002, 87- 96.
- Ante ŠKEGRO, Sarnienska dijeceza (Sarniensis Ecclesia), *Starohrvatska prosvjeta*, II, 37, Split, 2010, 247-263.
- Ante ŠKEGRO Akti Salonitanskih metropolitanskih sabora održanih 530. i 533. godine – analiza, *Archeologia Adriatica*, 3, Zadar, 2011, 191-204.
- Luka ŠPOLJARIĆ, Ex libris Nicolai episcopi Modrussiensis: Knjižnica Nikole Modruškog, *Colloquia Maruliana*, 21, Split, 2012, 25-63.
- Luka ŠPOLJARIĆ, Nikola Modruški avant la lettre: Društveno podrijetlo, akademski put i počeci crkvene karijere (uz prilog o slučaju živog mrtvaca u Senju), *Povijesni prilozi*, 46, Zagreb, 2014, 69-92.
- Vjekoslav ŠTEFANIĆ, Glagoljski rukopisi otoka Krka, *Djela JAZU*, Knjiga 51, Zagreb, 1960.
- Đuro ŠURMIN, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, *Acta Croatica – Hrvatski spomenici*, Sveska I. (Od 1100. – 1499.), Zagreb, 1898.
- Pavao TIJAN, *Senj, kulturno-historijska šetnja gradom*, Zagreb, 1931.
- Pavao TIJAN, *Senj, Hrvatski kulturni spomenici*, Zagreb, 1940.
- Pavao TIJAN, Gdje je bila hiža arhižakna Silvestra Bedričića u kojoj je 1507./08. djelovala Senjska glagoljska tiskara?, *Senjski zbornik*, 21, Senj, 1993, 109-116.
- Željko TOMIČIĆ, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 5/6 (1), Zagreb, 1989, 29-53.
- Željko TOMIČIĆ, Tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva na sjevernom hrvatskom primorju, *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, Rijeka, 1993, 91-96.
- Vesna TUDJINA-GAMULIN, Senjska biskupija i Marko Antonije de Dominis prema dokumentu iz godine 1600., *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1994, 119-126.
- Vesna TUDJINA-GAMULIN - Željko DADIĆ, Dominis, Marko Antun de (Markantun, Marko Antonije), *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Zagreb, 1993, 494-499.
- Damir TULIĆ, *Katedrala Svetog Vida*, Zagreb, 2011.
- Melita VILIČIĆ, Grafička rekonstrukcija katedrale Sv. Marije u Senju, *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967-1968, 54-86.
- Melita VILIČIĆ, Arhitektonski spomenici Senja, *Rad JAZU*, 360, Zagreb, 1971, 65-130.

- Melita VILIČIĆ, Građevna povijest senjskog kaštela i grafička rekonstrukcija pojedinih faza izgradnje, *Senjski zbornik*, 5, Senj, 1973, 153-184.
- Melita VILIČIĆ, Arhitektonska struktura Senja u vrijeme tiskare XV/XVI. stoljeća, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1973-1975, 9-14.
- Melita VILIČIĆ, Povijesna topografija Senja (I.): Urbanistički odnos rimske Senie i srednjovjekovnog grada Senja, *Rad JAZU*, 381, Zagreb, 1978, 17-33.
- Melita VILIČIĆ, Gradska vrata i urbanističko formiranje drevnoga Senja, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 203-234.
- Pavao VITEZOVIĆ, *Kronika aliti szpomenek vszega szveta vekov: vu dva dela razredyen koterih prvi dersi, od pochetka szveta do Kristussevoga narojenya*, Zagreb, 1744.
- VITEZOVIĆ-RITTER-PAVAO, (<http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=42495> – 22. 11. 2015.)
- Marin ZANINOVIĆ, Kult božice Dijane u Senju, *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 43-52.
- Mirko ZJAČIĆ, Statut grada Senja iz 1388. godine, *Rad JAZU*, 369, Zagreb 1975, 39-115.
- Viktor ŽIVIĆ, Misterij katedrale, *Spremnost*, 146, Zagreb, 1944, 6.
- Marijan ŽUGAJ, Franjevci konventualci biskupi u Senjskoj i Krbavskoj ili Modruškoj biskupiji, *Croatia Christiana Periodika*, 20, 38, 1996, 45-72.
- Marijan ŽUGAJ, Andrija Campana iz Modene, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010a, 12, 103.
- Marijan ŽUGAJ, Gentile iz Montefiore, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010b, 191-192.
- Marijan ŽUGAJ, Ilija iz Senja (Elias de Senia), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010c, 233-234.
- Marijan ŽUGAJ – Marijan OREB, Andrija iz Drača, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010, 12-13.

CATHEDRAL OF THE ASSUMPTION OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN SENJ AND
SENJ BISHOPS UNTIL THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY
(Contribution to the complete history of the town of Senj)

Summary

Senj was a diocese as early as beginning of the 5th century, when Senj's bishops Laurencia and Maximinus are mentioned. There probably existed a cathedral for these bishops which only archaeological finds give a hint to. The first certain written source about the diocese of Senj is from 1169, which mentions the Bishop of Senj Miraeus. Over the centuries the cathedral experienced the fate of the town, its history is to a great extent the history of the town of Senj. The current cathedral is a restored building after the destruction in the Second World War (1943-1944). Some of its oldest parts date back to the 13th century, and maybe even earlier, which is evidenced by Late Antiquity finds (mosaics) in its immediate vicinity. In the 12th and 13th

centuries the town was governed by the Knights Templar. In the great fire of 1239 the town was completely destroyed.

At that time also damaged were the Templar Church of St George and the Miraeus Cathedral of St Mary, which appeared on a layer of ancient temples (Magna Mater and others) and an early Christian oratory. After that, Bishop Philip probably built a single-nave Romanesque cathedral with a moulded brick façade and lengthwise nave, along whose façade there also stood a rustic bell tower – fortress, whilst the bell tower of the old cathedral from 1000 (according to tradition) remained behind the apse of the Romanesque cathedral.

Senj's cathedral had been the cathedral of the glagolitic bishops since the time of Bishop Philip, who in 1248 gained the special right from Pope Innocent IV to use the old Slavic language and glagolitic script in the liturgy. Since before 1340 alongside the cathedral the Cathedral Chapter also operated, which from 1392 under a special right from Emperor Sigismund of Luxembourg became *locus credibilis*. After the Venetian destruction of the town in 1380 the cathedral was restored and reconstructed which can be seen by the preserved traces (the broken arch of the shrine), the tombstone of bishops Ivan and Leonard de Cardinalibus from 1392. Also bearing witness to that time are a small number of preserved silver items (a processional cross from the end of the 14th century and the beginning of the 15th). The Counts of Krk – the Frankopans, who from 1271 for almost 200 years governed the town as hereditary podesta, patrons of the diocese of Senj and Senj's cathedral, bestowed the Senj Chapter with funds and properties. In the shadow of Senj's cathedral there also worked the scriptorium in which Tomas, the archdeacon of Senj, wrote the glagolitic missal (1st Vrbnik missal) in 1456. In 1497 Bishop Andrija Campana de Mutina built the sacristy and acquired an organ, whilst Senj's canons led by Blaž Baromić founded the printing house in 1491 which printed books in the glagolitic script all the way up to 1508 in the Church Slavonic and Croatian (Chakavian) language for use in the liturgy and spiritual care. The very few remains of the remarkable quality of goldsmith's art of Senj's goldsmiths, especially of the Živković family, bear witness to the wealth of the town and the life of its residents. At the end of the 15th century artists of the Apennine peninsula travelling to or from Buda worked in Senj and they left their mark in the cathedral (the relief of the Holy Trinity from 1491, the repository from the end of 15th century, the crucifix from the 16th century and the adjoining portal of the cathedral).

Senj's bishops of the 16th century worked at the time of Ottoman threats and internal struggles with the state, political and religious plan. They resolutely defended not only the rights of the Church and Chapter, which the military administration of the town endangered, but also their town from the Turks. Senj's canons and Uskoks – defectors, who after the fall of Klis found shelter in Senj, led by Senj Bishop Antonio de Dominis in 1596 tried to liberate Klis and Dalmatia from the Turks, sacrificing his own life for it. Senj Bishop Marco Antonio de Dominis, theologian, scientist, politician, and adjudged later as a heretic by the Church came into conflict with the people of Senj and the Uskoks, left the town which had become a military camp. From the mid-16th century Senj's bishops governed the Modruš diocese, and after the resettlement of the Uskoks from Senj at the beginning of the 17th century, the Senj and Modruš dioceses were united into a single diocese. Although quite rebuilt, added to and not rich with an inventory from its earliest times of its existence Senj's cathedral is a true picture of not only the religious, church life of Senj but is in its own way a historical-spiritual icon of Croatia - *Imago pietatis Croatiae*.

Keywords: Senj cathedral, Senj diocese, Senj bishops, Senj